

Kronhuskvarteret



Vård- och underhållsplan
Del 1 - Värdebeskrivning och historik
2017





© Antiquum AB

Drottninggatan 25
411 14 Göteborg
www.antiquum.se

2017

Förord

Föreliggande rapport är en Vård- och underhållsplan för Kronhuskvarteret, upprättad av Antiquum AB på uppdrag av Hgab år 2016. Vård- och underhållsplanen omfattar kvarterets samtliga fem byggnader: Kronhuset uppförd 1655 (Nordstaden 19:3), Fd Corps de Gardet (Postgatan 8, Nordstaden 702:32), Fd Artilleriets smedja och verkstäder (nuvarande Kronhuscafé och Kronhusbodarna på Postgatan 8B, Nordstaden 702:32), Fd Artilleriets material- och brandhus (Postgatan 6, Nordstaden 702:32) samt fd Fortifikationens kontorshus (Postgatan 4, Nordstaden 19:1). Dessutom ingår gårdsmiljöerna.

Kvarteret är ett av de äldsta sammanhållna kvarteren i Göteborg med Kronhuset från 1655 och fyra intilliggande byggnader från 1740–50-talen. Det fungerade som tyggård mellan 1650-talet och 1900-talets början. Göteborgs stad köpte Kronhusområdet och byggnaderna av staten 1929. Kvarteret som helhet, och de enskilda byggnaderna, besitter ett mycket högt kulturhistoriskt värde och skyddas som byggnadsminne.

Rapporten är uppdelad i två delar (föreliggande rapport utgör del 1). Del 1 innehåller en historisk beskrivning av Kronhuskvarteret och dess byggnader samt en precisering av det kulturhistoriska värdet. Del 2 innehåller antikvariska riktlinjer, särskilda vårdkrav samt byggbeskrivning och skadeinventering. I del 2 ingår också rapporter från underkonsulter avseende el och VVS. Besiktning av timmerkonstruktion har utförts av slottstimmerman Mattias Hallgren vid Traditionsbärarna. Utöver dessa delar har en separat kalkyl i tabellform upprättats.

Göteborg, januari 2017

Johanna Roos
Bebyggelseantikvarie, Antiquum AB

Innehållsförteckning

DEL 1: Värdebeskrivning och historik

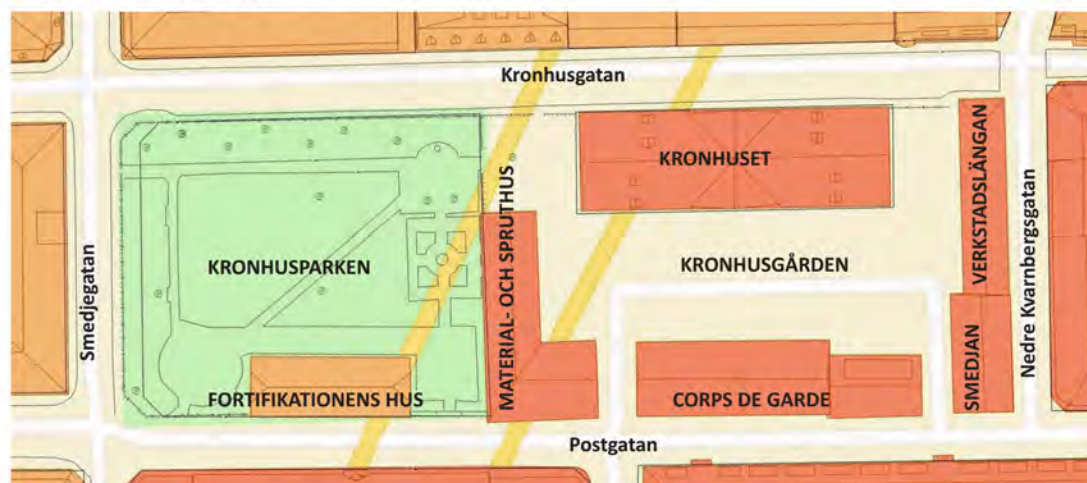
Inledning	5
Sammanfattning	7
Kultuhistoriskt värde och skydd	9
Bevarande och tålighet	15
Allmän historisk översikt Kronhuskvarteret	16
<u>Kronhuset</u>	23
Kronologi	24
Historik	25
Förändringar	27
Översiktlig karakterisering och beskrivning	39
Kultuhistoriskt värde	50
<u>Postgatan 8A, Fd Corps de Gardet</u>	56
Kronologi	56
Historik	57
Förändringar	59
Översiktlig karakterisering och beskrivning	63
Kultuhistoriskt värde	67
<u>Postgatan 8B, Fd Artilleriets grovsmedja och verkstäder</u>	71
Kronologi	71
Historik	72
Förändringar	73
Översiktlig karakterisering och beskrivning	76
Kultuhistoriskt värde	78
<u>Postgatan 6, Fd Artilleriets material- och brandhus</u>	80
Kronologi	80
Historik	81
Förändringar	82
Översiktlig karakterisering och beskrivning	84
Kultuhistoriskt värde	86
<u>Postgatan 4, Fd Artilleriets material- och brandhus</u>	89
Kronologi	89
Historik	90
Förändringar	91
Översiktlig karakterisering och beskrivning	93
Kultuhistoriskt värde	97
Källor och litteratur	100

DEL 2: Byggnadsbeskrivning och underhållsplan

Kronhuskvarteret, VoU del 2 - Byggnadsbeskrivning och underhållsplan - med bland annat antikvariska riktlinjer, särskilda vårdkrav, nulägesbeskrivningar mm finns som separat rapport, inkl. bilaga statusbeskrivning VVS, bilaga statusbeskrivning EL och bilaga besiktning av timmerkonstruktion i Kronhuset.

Inledning

Fastighetsuppgifter



Objekt:	Kronhuskvarteret
Fastighetsbeteckning:	Nordstaden 19:3, .19:1, 702:32
Äldre beteckning:	19:e kvarteret Kronhuset, Tomt 1-3
Gatuadress:	Kronhusgatan 1, Postgatan 4-8, Nedre Kvarnbergsgatan 24
Fastighetsägare:	Higab
Byggnadsår:	Kronhuset: 1642-1655. Övriga byggnader: 1747-59. Enstaka tillbyggnader på 1860-talet.
Skydd:	Byggnadsminne Ingår i riksintresse för kulturmiljövården Utpekat i bevarandeprogrammet Fornlämning (mark)

Uppdragsbeskrivning & medverkande

Antiquum AB har 2016, på uppdrag av Higab, tagit fram föreliggande Vård- och underhållsplan för Kronhuskvarteret i Göteborg. Uppdraget har bestått i att ta fram historik om kvarteret och dess 5 byggnader, göra en kulturhistorisk värdering samt utföra byggnadsbeskrivning och byggbesiktning med åtgärdsförslag samt utforma antikvariska riktlinjer. Här ingår också besiktningsrapporter från underkonsulter gällande EL och VVS. För Kronhuset ingår även besiktningsrapport från timmerman med avseende på äldre konstruktion. I uppdraget har dessutom ingått att upprätta en kalkyl för vård- och underhåll enligt Higabs underhållssystem Incit Xpand. Johanna Roos, bebyggelseantikvarie vid Antiquum, har fungerat som huvudansvarig för uppdraget. För elbesiktning svarar Jonas Axelsson, Elcenter AB. För VVS-besiktning svarar Kenneth Mattsson vid K.M.R.Luftbehandling. Besiktning av timmerkonstruktion har utförts av slottstimmerman Mattias Hallgren vid Traditionsbärarna. Kontaktpersoner på Higab har varit Maria Lundgren och Lars Holmqvist.

Rapporterna från EL och VVS finns sammanfattande i del 2 samt finns som separata bilagor. Uppgifter från dokumentation av timmerkonstruktionen har fogats in i texten i såväl del 1 och 2, men finns även som separat rapport.

Vård- och underhållsplanens syfte

Målet är att Vård- och underhållsplanen ska vara ett användbart instrument i förvaltningen av miljön och byggnaderna. Den utgör en bedömning av byggnadernas skick och kulturhistoriska värden samt åtgärds- och underhållsbehov. Syftet är att Vård- och underhållsplanen ska fungera som ett planeringsunderlag för åtgärds- och underhållsbehov med budgetpriser samt fungera som en "handbok" för det löpande underhållet av såväl byggnaden som den yttre miljön.

Läsanvisning

Rapporten är uppdelad i två delar (föreliggande rapport utgör del 1). Del 1 inleds med en sammanfattning samt en beskrivning av aktuellt kulturhistoriskt skydd. Detta följs av kapitlet "Bevarande och tålig-het" där särskilt känsliga och skyddsvärda delar och rum pekas ut. Därefter gör en översiktlig historisk beskrivning av kvarteret som helhet. Därefter beskrivs varje enskild byggnad var för sig med historik, karakterisering och kulturhistorisk värdering. Eftersom VoU:n omfattar 5 separata byggnader som var för sig har en lång och egen historia är beskrivningarna är upplagda som fristående avsnitt som kan plockas ur rapporten och läsas var för sig.

Del 2 innehåller antikvariska riktlinjer, särskilda vårdkrav och byggbeskrivningar samt skadeinventering med generella åtgärdsförslag. I del 2 ingår också rapporter från underkonsulter avseende el och VVS.

Utöver dessa delar har en separat kalkyl i tabellform upprättats.

Avgränsning & osäkerheter

Kronhuskvarteret är en av Göteborgs äldsta samlade bebyggelsemiljöer med en historia som sträcker sig tillbaka till 1600-talet. Det finns ett omfattande arkivmaterial bestående av dels ritningar och äldre fotografier, dels av handskrivna besiktningsinstrument och protokoll från såväl 1700-talet som 1800-talet. Under årens lopp har dessutom flera personer forskat kring och skrivit om Kronhuset och kvarteret, bl a Fil Dr S Roth och Göran Stendahl. Författarna har gått igenom arkivmaterial från krigsarkivet, stadsarkivet, stadsbyggnadskontorets arkiv mm. På grund av det omfattande arkivmaterialet har det inom ramen för denna VoU inte kunnat göras en fullständig genomgång. Samtliga tillgängliga arkiv har dock sonderats och uppgifter ifrån tidigare studier av husets historia gått igenom och verifierats.

Vad gäller Kronhuset har inga originalritningar eller handlingar från 1600-talet kunnat återfinnas. De första planritningarna över huset är från 1780-talet. Även för Kronhusbodarna (östra längen) samt Postgatan 8 saknas originalritningar. Överlag är ritningsmaterialet från 1700-talet mycket skalt vilket medför osäkerheter kring hur byggnaderna ursprungligen såg ut. I vissa fall har det heller inte varit möjligt att härleda exakt vid vilken tid en förändring utförts.

I källförteckningen förtecknas de arkiv som har studerats och där finns även en kort redogörelse för vilket material som finns i respektive arkiv.

Sammanfattning

Kortfattad historik

Kvarteret Kronhuset är ett av de äldsta sammanhållna kvarteren i Göteborg med Kronhuset från 1655 och fyra intilliggande byggnader från 1740–50-talen. Från 1650-talet fram till 1900-talets början fungerade kvarteret som tyggård (förvaringsplats för artilleripjäser). Kvarteret var uppdelat i två separata delar - fortifikationens materielgård (nuvarande Kronhusparken) och Göta Artilleriregementes artillerityggård (nuvarande Kronhusgården). Kronhuset fungerade som artilleri- och spannmålshus, byggnaden på Postgatan 8 var Corps de Garde och hyste även lokaler för Krigsrätten samt bostad och tygvakten. Nuvarande Kronhuscaféet var ursprungligen en smedja och byggnaden på Postgatan 6 fungerade som material- och brandhus medan byggnaden på Postgatan 4 hyste Fortifikationskontoret. Fram till början av 1900-talet fanns ytterligare ett antal byggnader i kvarteret och de båda gårdarna var under en lång tid helt kringbyggda.

Göta artilleriregemente flyttade till Kviberg på 1890-talet. Området kom dock att fortsätta fungera som artillerigård fram till 1900-talets början. Göteborgs stad köpte Kronhusområdet och byggnaderna av staten 1929. Under årens lopp har vissa förändringar av kvarteret skett, så som tillbyggnader under 1800-talet, rivning av mindre byggnader på 1930-talet, förändring av Kronhusparken mm men området bevarar detta till trots sin ålderdomliga karaktär. De enskilda byggnaderna har också genomgått förändringar under årens lopp till följd av nya verksamheter.

Kulturhistoriskt värde och skydd

Kronhuskvarteret är ett omistligt minne från stormaktstiden i Sverige och besitter ett mycket högt kulturhistoriskt värde då det speglar Göteborgs roll som en viktig befäst stad. Miljön som helhet med Kronhuset, Corps de Garde, smedja, verkstäder och fortifikationshus utgör en värdefull helhet som åskådliggör fästningarnas utbyggnad under 1600-1700-talen. Området som helhet har ett stort byggnads- och militärhistoriskt värde, liksom ett arkitekturhistoriskt värde samtidigt som det utgör en viktig del av stadsbilden. Varje enskild byggnad är dessutom mycket värdefull och tillhör några av de få byggnader i Göteborg som är bevarade från tiden före 1800.

Hela kvarteret, och dess byggnader, skyddas som byggnadsminne enligt kulturmiljölagen (KML) sedan 1968 och skyddsbestämmelserna gäller samtliga exteriörer, Kronhusets hela interiör samt de två gårdarna. Dessutom ingår kvarteret i riksintresse för kulturmiljövården och finns även officiellt utpekad i stadens bevarandeprogram.

Bevarande och tålighet

Samtliga byggnader inom kvarteret besitter ett högt kulturhistoriskt värde och exteriörerna är känsliga för alla typer av förändringar. Kronhuset intar en särställning med sitt mycket höga kulturhistoriska värde, vilket innebär att byggnaden i princip inte tål några förändringar. Även de kringliggande 1700-talsbyggnaderna ska hanteras varsamt. För interiörerna gäller att ursprunglig planlösning skall eftersträvas vid förändringar. Ingrepp i äldre och ursprungliga väggar får inte göras. Alla utpekade äldre detaljer skall bevaras och vårdas varsamt. Vad gäller Kronhuset är den välbevarande interiören särskilt känslig med bevarade detaljer från såväl 1600-tal som 1700-tal. Kronhuset visar också upp en fantastisk 1600-talskonstruktion med en nästan helt bevarad sk hängverkskonstruktion vilken måste hanteras med stor respekt och varsamhet. Den representerar timmermanskonst från sin tid, full av verktygsspår som berättar om teknik, hantverkarna och samhället. I Kronhuset besitter även väggar, dörrblad, golv mm från 1950-talet ett stort restaureringshistoriskt värde och skall därför bevaras.



Kronhuset

Uppfördes mellan åren 1642-1655 som tyghus för armén, sannolikt efter ritningar av den kungliga hovarkitekten Simon De la Vallé.



Fd Artilleriets Corps de Garde, Postgatan 8A

Uppfördes under 1700-talets andra hälft som artilleriets Corps de Garde med vaktlokaler, kontor för artilleristaten samt bostad åt tygvaktaren. År 1866 tillbyggdes en envåningslänga, bland annat innehållande förråd.



Kronhusbodarna, Postgatan 8B

F d Artilleriets smedja (nuvarande Kronhuscafé) och f d artilleriets verkstäder (kronhusbodarna) uppfördes 1757-1759 som grovsmedja för artilleriet samt verkstäder med lokaler för bland annat klensmed, svarvare och hjulmakare. Ursprungligen var byggnaderna fristående, men de sammanbyggdes på 1970-talet.



Västra längan. Postgatan 6

F d Artilleriets material- och brandhus uppfördes 1746-1748 efter ritningar av B W Carlberg som vagns- och materialhus samt spruthus. Byggnaden bestod ursprungligen endast av en rak länga längs gränsen till fortifikationens gård. Under 1860-talet gjordes en utbyggnad i vinkel mot Postgatan.



Fortifikationens kontorshus, Postgatan 4

Fortifikationshuset, även kallat Tygkontoret, uppfördes 1746-1748 på fortifikationens tyggård efter ritningar av B W Carlberg och innehöll då kontorslokaler för befälhavare, officerare och vaktpersonal i befästningsväsendet.

Kulturhistoriskt skydd och värde

Kulturhistoriskt skydd

Byggnadsminne

Beslut om byggnadsminnesförklaring av Kronhuset och Kronhusgården fattades av Riksantikvarieämbetet den 24 oktober 1968. Följande skyddsföreskrifter gäller för anläggningen:

1. Byggnaden (Kronhuset) må ej utan riksantikvariens samtycke rivas eller till sitt yttre ombyggas eller förändras.
2. Byggnaden må ej utan riksantikvariens samtycke till sitt inre ombyggas eller förändras.
3. De på den till dessa föreskrifter hörande kartan med snedsteckning markerade, Kronhuset omgivande byggnaderna, må ej utan riksantikvariens samtycke rivas eller till sitt yttre ombyggas eller förvanskas.
4. Den till byggnaderna hörande gårdsplanen må ej utan riksantikvariens samtycke ytterligare bebyggas eller eljest bli föremål för väsentlig förändring.
5. De i punterna 1-3 nämnda byggnaderna skall ägnas för deras framtida bestånd erforderligt löpande underhåll.

Om det finns särskilda skäl får länsstyrelsen enligt kap 3 14§ lagen om kulturminnen lämna tillstånd till att byggnadsminnet ändras i strid mot skyddsföreskrifterna.

Fornlämningar

Hela tomten ligger inom fornminnesområde (Göteborg 216:1) och är skyddat enligt kap 2 Kulturmiljölagen. Marken utgjorde begravningsplats före 1640. I samband med schaktningsarbeten på 1950-talet påträffades bl a skelett- och kistdelar i Kronhusets västra del. Även äldre rustbäddar har påträffats vid tidigare schaktningsarbeten. Alla ingrepp i mark kräver tillstånd hos länsstyrelsen.

Gällande stadsplan & PBL

Gällande stadsplan är från 1935 och innehåller inget kulturhistoriskt skydd. För samtliga byggnader i kvarteret gäller dock Plan- och bygglagen (PBL) 8§17 som ställer krav på varsamhet vid ändring. Då byggnaderna har ett högt kulturhistoriskt värde omfattas de även av PBL 8§13, som anger att byggnader som är särskilt värdefulla från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt inte får förvanskas. Förvanskningförbudet gäller vid alla ändringar, såväl exteriört som interiört, och oberoende av om en åtgärd är bygglovs- eller anmälningspliktig eller inte.

Bevarandeprogram

Kronhuskvarteret ingår i Göteborgs bevarandeprogram *"Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse"* från 2000 och områdets kulturhistoriska värde motiveras här enligt följande; *"Kronhuskvarteret är den mest säregna miljön i Västra Nordstadens inre delar. Här utgör kronhuset med sin unika 1600-talskonstruktion och kraftfulla röda tegelfasader medelpunkten. Det omges av lägre putsade 1700-talsbyggnader och en parkanläggning med traditioner från 1700-talet"*.

Riksintresse för kulturmiljövården

Hela kvarteret ingår i riksintresset *"Staden inom vallgraven med parkbältet"*. Motiveringen för riksintresset är att stadskärnan inom Vallgraven är en unik miljö med en varierad, i huvudsak småskalig, bebyggelse samt att området speglar Göteborgs utveckling från grundläggning till nutid. Kronhuskvarteret beskrivs som en välbevarad miljö från den svunna epok då Göteborg var en befäst garnisonsstad.

RIKSANTIKVARIÉÄMBETET

Storgatan 41, STOCKHOLM Ö
B 6209/68

Riksantikvariens beslut den 24 oktober 1968
i ärende angående byggnadsminnesförklaring
jämlikt lagen den 9 december 1960 om byggnads-
minnen av Kronhuset i 19 kv Kronhuset, Göte-
borg, Göteborgs och Bohus län

Sedan fråga väckts om att förklara Kronhuset i 19 kv Kronhuset i Göteborg för byggnadsminne har meddelande därom den 26 januari 1967 översänts till inskrivningsdomaren vid rådhusrätten i Göteborg, varjämte förslag till skyddsföreskrifter upprättats. Fastighetens ägare, Göteborgs stad, samt byggnadsnämnden i Göteborg har förklarat sig icke ha något att erinra mot en byggnadsminnesförklaring eller mot de föreslagna skyddsföreskrifterna.

Enär Kronhuset i Göteborg bevarar egenarten hos gången tids byggnads-
skick och med hänsyn därtill är att anse såsom synnerligen märkligt
samt under beaktande av vad i övrigt i ärendet förekommit, förklarar
riksantikvarien jämlikt 1 § lagen den 9 december 1960 om byggnads-
minnen härmed Kronhuset i 19 kv Kronhuset i Göteborg för byggnads-
minne.

I samband härmed meddelar riksantikvarien jämlikt 2 § nämnda lag
följande skyddsföreskrifter:

1. Byggnaden må ej utan riksantikvariens samtycke rivas eller till sitt yttre ombyggas eller förändras.
2. Byggnaden må ej utan riksantikvariens samtycke till sitt inre ombyggas eller förändras.
3. De på den till dessa föreskrifter hörande kartan med snedstreckning markerade, Kronhuset omgivande byggnaderna må ej utan riksantikvariens samtycke rivas eller till sitt yttre ombyggas eller förändras.
4. Den till byggnaderna hörande gårdsplanen må ej utan riksantikvariens samtycke ytterligare bebyggas eller eljest bli föremål för väsentlig förändring.
5. De i punkterna 1 - 3 nämnda byggnaderna skall ägnas för deras framtida bestånd erforderligt löpande underhåll.

Den som icke åtnöjes med detta riksantikvariens beslut äger att däri söka ändring genom besvär, vilka skall ställas till Konungen och ingivas eller med posten insändas till Utbildningsdepartementet. Vid äventyr av talans förlust skall besvaren ha inkommit till nämnda departement inom tre veckors tid från det klaganden fick del av beslutet, delgivningsdagen oräknad. Menighet som klagat äger fem veckors besvärstid från delfäendet.

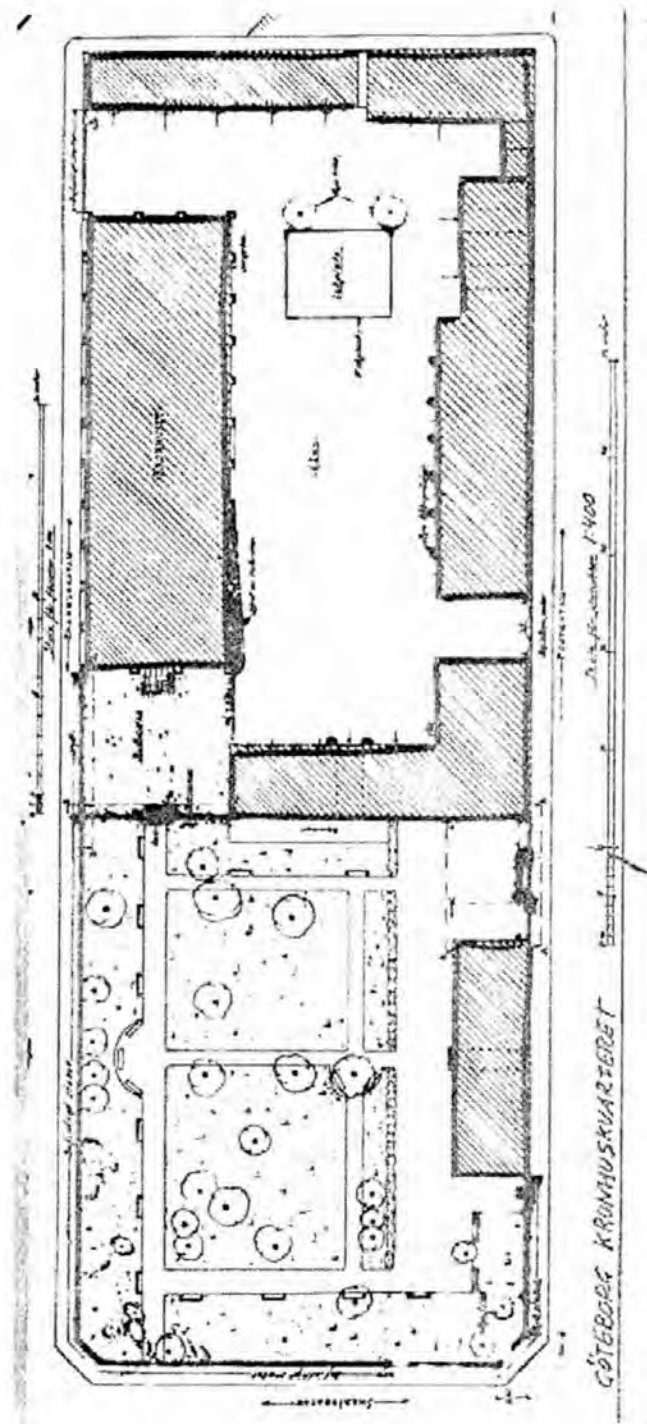
Sven B F Jansson

Erik Bohrn

inkom d. 4/12 1968
Riksantikvarieämbetet
Svenska Historiska Museum
ad 6209/68

Att åsatt bestämda förbehåll utgå, hänsyn till
den till denna lag utkommit förordning, Stock-
holm i utbildningsdepartementet den 3/12 1968.
Utan erinring

Erik Bohrn
Sven B F Jansson



Ur beslut om byggnadsminnesförklaring av Kronhuskvarteret. Länsstyrelsen 1968.

Tolkning av skyddet

Ovanstående innebär att de fem byggnaderna inom kvarteret Kronhuset inte får rivas eller byggas om exteriört. Kronhusets hela interiör omfattas av byggnadsminnesförklaringen och får inte förändras utan tillstånd från Länsstyrelsen. De övriga byggnadernas interiörer ingår inte i byggnadsminnet. Dock omfattas Kronhusgården och Kronhusparken i byggnadsminnets skyddsföreskrifter och skall därmed hanteras varsamt.

Tillstånd från Länsstyrelsen krävs:

- Vid ingrepp i mark (fornlämning).
- Vid alla ändringar av Kronhusgården och Kronhusparken.
- Vid alla exteriöra förändringar - gäller samtliga byggnader.
- Vid alla invändiga ändringar i Kronhuset.

Eftersom samtliga byggnader inom kvarteret är utpekade i bevarandeprogrammet samt ingår i riksintresse för kulturmiljövården är de även att betrakta som särskilt kulturhistoriskt värdefulla enligt PBL kap 8§13 vilket innebär ett förvanskingsförbud. Detta gäller samtliga 5 byggnader i kvarteret. Vad gäller Kronhuset inbegrips såväl exteriör som interiör av förvanskingsförbudet. För övriga byggnader bör förvanskingsförbudet anses omfatta huvudsakligen exteriören samt de rum som är utpekade som särskilt värdefulla i denna VoU (röd/gulmarkerade i planritningar under "Kulturhistoriskt värde". De rum som är utpekade i byggnadsminnesförklaringen, tillsammans med de rum som noterats som kulturhistoriskt värdefulla i denna rapport bör bevaras i sin helhet, med få eller endast små förändringar.

För samtliga byggnader gäller också PBL 8§17 som ställer krav på varsamhet vid alla former av ändring. Detta innebär att byggnadernas karaktär och värden måste beaktas när brister ska åtgärdas eller nya funktioner tillföras. Dessutom gäller PBL 8§14 som anger att underhåll ska anpassas till omgivningens karaktär och byggnadsverkets värde från historisk, kulturhistorisk, miljömässig och konstnärlig synpunkt.

Inför underhållsåtgärder eller ändringar skall Higab alltid samråda med antikvarie inför:

- Alla exteriöra förändringar och/eller underhållsarbeten.
- Vid alla typer av interiöra ingrepp/förändringar i Kronhuset.
- Vid alla typer av ingrepp i Kronhusets konstruktion och stomme.
- Vid interiöra ingrepp/förändringar i rum av stort kulturhistoriskt värde i övriga byggnader (gulmarkerade i denna rapport).
- Vid förändring av planlösning - gäller samtliga byggnader.

Dokumentation

Samtliga åtgärder som utförs, såväl exteriöra som interiöra, skall dokumenteras. Detta gäller även underhållsarbeten.



Kronhusgården mot väst, 1975. (GSM, fotograf SW)

Kulturhistoriskt värde

Kronhuskvarteret som helhet är ett omistligt minne från stormaktstiden i Sverige och besitter ett mycket högt kulturhistoriskt värde genom att det speglar Göteborgs roll som en viktig befäst garnistionsstad. Kvarteret byggdes ut för "artilleristaten" och "fortifikationsstaten" under 1600- och 1700-talen. Miljön som helhet med Tyghus (Kronhuset), Corps de Garde, smedja, verkstäder och fortifikationshus utgör en värdefull helhet som åskådliggör Göteborgs tidiga historia där fästningarnas utbyggnad under 1640-talet krävde ett ökat utrymme för krigsmaterielen. Sammantaget är Kronhuskvarteret ett av de äldsta sammanhållna områdena i Göteborg där flera 1700-talshus och ett 1600-talshus med anknytning till militären finns bevarade än idag. Området som helhet har därför ett stort byggnads- och militärhistoriskt värde samtidigt som det utgör en viktig del av stadsbilden. Varje enskild byggnad är dessutom mycket värdefullt och tillhör några av de få byggnader i Göteborg som är bevarade från tiden före 1800.

Kronhuset, som är en av Göteborgs äldsta profana byggnader, är det viktigaste huset i kvarteret och dessutom en av Göteborgs mest värdefulla byggnader. Arkitekturen har en funktionell utformning som är både enkel och monumental. Byggnaden speglar såväl flera viktiga händelser i Sveriges och Göteborgs historia som arkitektoniska ideal under 1600-talet med en sinnrik hängverkskonstruktion som möjliggjorde stora spännvidder i bottenvåningen där kanoner mm kunde förvaras utan störande pelare. Kronhuset visar upp en fantastisk 1600-talskonstruktion med en nästan helt bevarad takkonstruktion av bocktyp. Den representerar timmermanskonst från sin tid, full av verktygsspår som berättar om teknik, hantverkarna och samhället. Tegelmurar, bjälklag med hängverk och takstolskonstruktion är delvis intakt bevarade och av stort kulturhistoriskt värde.

Exteriört är byggnaden mycket välbevarad och har i stort samma utseende som vid tillkomsten. Särskilt värdefull är den norra fasaden där den största andelen originaltegel finns bevarat. Nya delar är fönster, dörrar samt takets kopparplåt och partiellt utbytt tegel från olika tider. Även interiört är byggnaden

delvis välbevarad med detaljer från 1600-1700-talen så som brädgolv, väggpaneler, äldre stänkmålade ytor, smidesdetaljer mm. En del av detta finns bevarat på ursprunglig plats medan annat är återanvänt äldre material. De övre våningarnas autentiska äldre magasinskaraktär är särskilt värdefulla.

Byggnaden besitter också ett stort restaureringshistoriskt värde då den ombyggnad som gjordes på 1950-talet speglar de restaureringsideal som rådde. Rikssalen och delar av våning 2 åskådliggör 1950-talets historicerande restaureringsideal med höga antikvariska ambitioner. Rekonstruerade detaljer som rikssalens tak, trappan i väster, fd utställningsvåningens pelare och paneler mm är av stort kulturhistoriskt värde.

Fd Corps de Gardet, Postgatan 8, uppfördes under 1700-talets andra hälft som "Krigs Rätts artillerie, Wagts och Tygvagtarens rum" med vaktlokaler, kontor för artilleristaten och bostad åt tygvaktaren. Byggnaden har en för 1700-talet tidstypisk arkitektonisk utformning med brant och högre tak och slätputsade fasader. Huvudbyggnadens exteriör är i stort sett densamma som vid tillkomsten på 1700-talet, med undantag för en mot öster senare tillkommen flygelbyggnad i en våning samt ett antal senare tillkomna takfönster. Det före detta vakthuset besitter därigenom ett stort arkitektoniskt och byggnadshistoriskt värde. Byggnaden utgör därtill en viktig del i helhetsmiljön kring Kronhuset. Interiören är till stora delar förändrad, men vissa äldre detaljer finns bevarade än idag.

F d Artilleriets smedja och verkstäder (Postgatan 8B, nuvarande Kronhuscafét och Kronhusbodarna) uppfördes i början av 1750-talet. Idag präglas dock byggnadskropparna till stora delar av den större restaurering som utfördes på 1970-talet. Trots detta utgör byggnaderna en viktig del i förståelsen av områdets historia samt för upplevelsen av det ålderdomliga kvarteret som helhet.

F d Artilleriets material- och brandhus (Postgatan 6) uppfördes 1746-1748 efter ritningar av B W Carlberg som material- och spruthus. Det har byggts till på 1860-talet och exteriört genomgått förändringar genom nya fönsteröppningar och igensatta entréer. Trots förändringarna har byggnaden delvis bevarat sin ålderdomliga 1700-talskaraktär och besitter ett stort kulturhistoriskt värde som en del i förståelsen för områdets historia samt för upplevelsen av det ålderdomliga kvarteret som helhet.

Fortifikationshuset (Postgatan 4), även kallat Tygkontoret, uppfördes 1746-1748 på fortifikationens tyggård efter ritningar av B W Carlberg. Byggnadens exteriör är relativt välbevarad och utgör ett tidstypiskt exempel på 1700-talets klassicerande stilideal med enkla och slätputsade fasader med ett symmetriskt formspråk. Interiören har genomgått flera förändringar och präglas idag av modern planlösning och moderna material. Byggnaden besitter ett högt kulturhistoriskt värde som en viktig del i helhetsmiljön och som den enda kvarvarande byggnaden på fortifikationens tyggård.

De enskilda byggnadernas bevarandevärda detaljer anges under rubriken "Kulturhistoriskt värde" i beskrivningen av respektive hus längre fram i rapporten.

Bevarande och tålighet

Gårdsmiljö och park

Befintlig stenläggning på Kronhusgården samt murar och smidesstaket skall bevaras. Vid möblering, belysning mm på Kronhusgården och Kronhusparken måste åtgärderna anpassas till det ålderdomliga kvarterets karaktär. Kronhusparken har genomgått flera förändringar och präglas till stor del av en modern stadsparkskaraktär. På sikt vore det fördelaktigt för kvarteret i sin helhet om parken återfick sin äldre barockprägel.

Exteriör

Samtliga byggnader inom Kronhuskvarteret besitter ett högt kulturhistoriskt värde och exteriörerna är känsliga för alla typer av förändringar. Kronhuset intar en särställning i kvarteret med sitt mycket höga kulturhistoriska värde, vilket innebär att byggnaden i princip inte tål några förändringar. Originalmaterial skall bevaras i så hög utsträckning som är tekniskt möjligt. Även 1930-1950-talets tillskott i form av fönster, fönsterluckor och dörrblad har ett restaureringshistoriskt värde och skall bevaras.

Även de kringliggande 1700-talsbyggnaderna ska hanteras varsamt. Alla eventuella förändringar skall utföras med stor hänsyn till byggnadernas höga kulturhistoriska värden. Inga nya öppningar i murar bör göras. Fasaddekor så som profilerade takfotslistor och dekorativa ankarjärn skall bevaras. Likaså skall spår av tidigare öppningar, fönster mm värnas för att den kulturhistoriska läsbarheten bevaras. I några av 1700-talsbyggnaderna kan återupptagande av tidigare igenmurade entréer kunna bli aktuellt, men måste då utföras med ursprungligt utförande som förebild. Metoder ska anpassas till husens värden.

Vilka enskilda detaljer som skall bevaras för varje enskilt hus anges under rubriken "Särskilt bevarandevärda delar och detaljer" i de separata beskrivningarna för respektive hus längre fram i rapporten. Riktlinjer för varsamt underhåll finns i del 2, "Antikvariska riktlinjer".

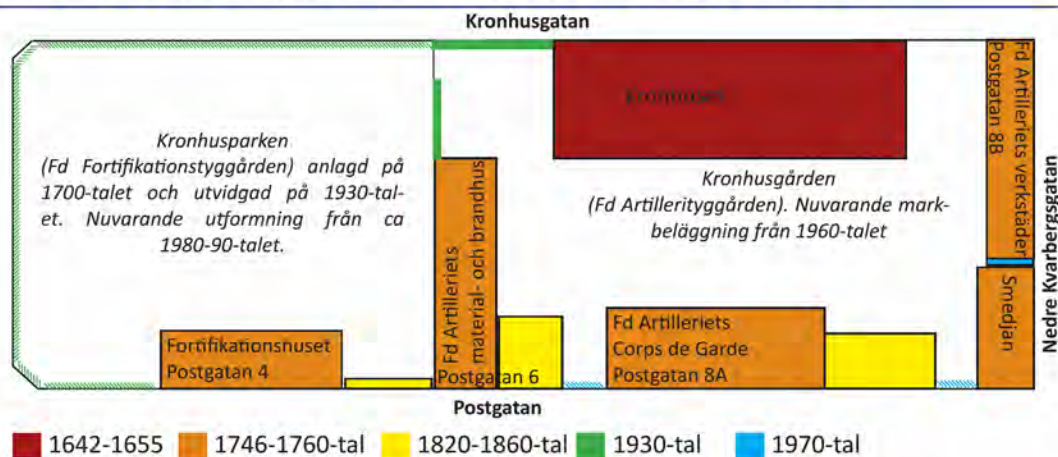
Interiör

För samtliga byggnader inom Kronhuskvarteret gäller att ursprunglig planlösning skall eftersträvas vid förändringar. Ingrepp i äldre och ursprungliga väggar får inte göras. Alla utpekade äldre detaljer skall bevaras och vårdas varsamt. Vad gäller Kronhuset besitter även väggar, dörrblad, golv mm från 1950-talet ett stort restaureringshistoriskt värde och skall därför bevaras.

I beskrivningarna av varje enskild byggnad längre fram i rapporten finns illustrerande planritningar som avses fungera som en sammanfattning över byggnadernas kulturhistoriska värden samt över väggarnas ålder. Dessa planritningar finns även som separat ritningsbilaga till denna rapport. På planritningarna markeras vilka utrymmen som har ett särskilt högt kulturhistoriskt värde och därmed kräver en särskild hantering. Dessa rum är röd- eller gulmarkerade. Rödmarkerade rum ingår i byggnadsminnesförklaringen vilket innebär att alla ändringar kräver tillstånd från Länsstyrelsen. Gult anger rum med höga kulturhistoriska värden, som bedömts motsvara PBL 8:13 (förvanskningförbud). I de rum som fått värdestatus röd och gul är det av största vikt att de utpekade originaldetaljerna bevaras intakt och underhålls varsamt. I dessa rum krävs en särskild hantering. Tåligheten för förändringar är låg. Dock skulle flera av de röd- och gulmarkerade rummen i 1700-talshusen gynnas av en återskapad planlösning genom nedtagning av senare lättväggar. I de fall det förekommer moderna material så som glasfiberväv, plastmattor mm bör detta ersättas av mer tidstypiska material.

Grönt anger rum med visst kulturhistoriskt värde, det kan röra sig om enstaka välbevarade detaljer i ett i övrigt förändrat rum. Det kan även röra sig om rum som till stora delar präglas av moderna material, men som ingår i en ursprunglig planlösning eller i ett sammanhang där ursprunglig planlösning kan återskapas - t ex där rum styckats upp i mindre enheter genom senare lättväggar. Rummen är relativt tåliga för förändringar, men äldre detaljer ska bevaras och ursprunglig planlösning eftersträvas. Blått anger rum med endast litet eller inget kulturhistoriskt värde.

Allmän historisk översikt Kronhuskvarteret



Kvarteret Kronhuset har en lång historia som sträcker sig tillbaka till Göteborgs grundande. Staden kom under 1600-talet att utvecklas till en av rikets viktigaste fästningar. Dess militära styrka var fördelad på garnisons-, artilleri- och fortifikationsstaterna. Det aktuella området utgjorde mellan 1660-talet till sekelskiftet 1900 tyggård (förvaringsplats för artilleripjäser) för Göta Artilleriregemente samt Fortifikationsstaten. Kvarteret domineras idag av Kronhuset, Göteborgs äldsta byggnad, och tillsammans med övriga fyra byggnader är Kronhuskvarteret ett av de äldsta sammanhållna områdena i Göteborg.

Beslut om ett artilleri- och spannmålshus

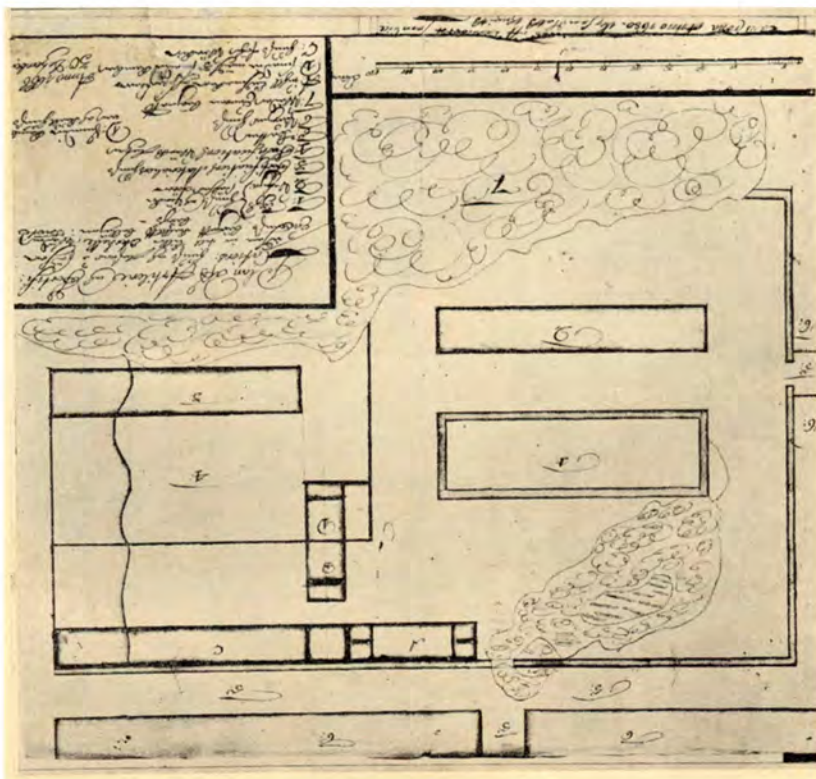
De två första årtiondena efter Göteborgs grundande 1621 användes delar av det aktuella området för kyrkogård. I och med inrättandet av ett krigskollegie samt rikstygmästareämbetets upprättande kring 1630-talet kom kronans militära förråd att ordnas mer rationellt än tidigare. Rustningarna mot Danmark på 1640-talet medförde också förnyad intensitet i arbetet med Göteborgs befästning. När arbetet med den nyanlagda Göteborgs befästning framskridit så långt, att bestyckningen av dem blev aktuellt, uppstod ett behov av ett förrådshus (tyghus). En artillerigård med förråd fanns visserligen i östra delen av bastionen Carolus Dux (på gamla Sociala Husets plats), men denna blev snart för trång. Detta bildar bakgrund till att krigskollegiet på 1640-talet beslutade att ett artilleri- och spannmålshus (nuvarande Kronhuset) skulle uppföras invid Kvarnberget.

Gårdarna

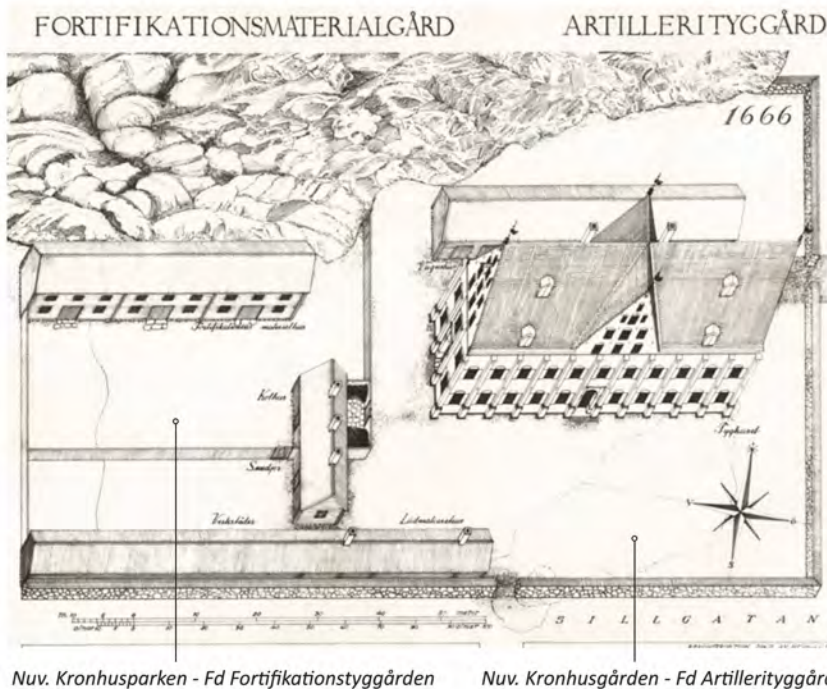
Kronhuskvarteret kom att delas upp i två delar, nämligen fortifikationens materielgård (nuvarande Kronhusparken) och artilleriets tyggård (nuvarande Kronhusgården). Kronhuset började uppföras 1642 och stod färdigt 1655. Samtidigt uppfördes ett antal mindre träbyggnader till militärens tjänst på de båda gårdarna, såsom magasin, smedjor, verkstäder och vakthus.

På en plan av artilleriets och fortifikationens tyggårdar från 1666 redovisas totalt fem byggnader på de två gårdarna: Tyghuset (Kronhuset), ett vagnshus placerat parallellt med Kronhuset, Fortifikationens materialhus, en verkstadslänga placerad parallellt med Sillgatan (nuvarande Postgatan) samt en byggnad innehållande kolhus och smedja placerad i vinkel mellan de två gårdarna. Gårdarna delades av från varandra genom någon typ av enklare staket. Entré till Artilleritygghården skedde genom öppningar i en mur från Postgatan respektive Nedre Kvarnbergsgatan. Fortifikationens gård (nuvarande Kronhusparken) omfattade kontor, materialbod och smedja.

I ett besiktningsprotokoll från år 1733 beskrivs gårdarnas inhägnad. Längs Sillgatan (Postgatan) anges en stenmur under betäckning av gamla takpannor som löpte från Grovsmedjan till Corps de Gardet. Längs nuvarande Kvarnbergsgatan löpte ett plank. Fortifikationens tyggård var försedd med en egen port mot Sillgatan (Postgatan).



Plan av Artilleriets och Fortifikationens Tyggårdar från 1666 (Obs vänd uppochner för jämförbarhet med rekonstruktionen nedan). Till höger på planen syns Kronhuset och en vagnsbod (mot norr) på artilleritomten. Till vänster syns bland annat fortifikationens materialhus längs Kvarnberget. Mot nuvarande Postgatan låg en verkstadslänga. Nuvarande Kronhusparken kallades för "Fortifikations verk plassen". Gårdarna skiljdes från varandra genom en parallellställd byggnad innehållande smedja och kolhus. (GSM)



Rekonstruktion av gårdarnas utseende 1666, utförd av Herman Norgren år 1962. Samtliga 1600-talsbyggnader, förutom Kronhuset, förstördes i den stora stadsbranden år 1746. (GSM)

Nuv. Kronhusparken - Fd Fortifikationstyggården

Nuv. Kronhusgården - Fd Artillerityggården



Foto från tidigt 1900-tal som visar den västra gaveln utmed Kronhusgatan. Notera det fd snickeriet som före 1930-talet låg precis invid Kronhuset. (Kamerareportage)

Stadsbranden 1746

Samtliga byggnader i kvarteret, förutom Kronhuset, kom att totalförstöras i den stora stadsbranden år 1746. Efter branden ersattes trähusen omedelbart med nya byggnader av sten, bland annat ett verkstadshus, ett material- och spruthus, en grovsmedja, ett fortifikationskontor och ett Corps de Garde. Byggnaderna, som finns kvar än idag, fick slätputsade fasader och ett stramt formspråk. Stenbyggnaderna uppfördes mellan 1746-1759. På B W Carlbergs karta över Göteborg från 1753 är samtliga stenbyggnader utan Corps de Gardet utmärkt. Corps de Gardet uppfördes sannolikt kring 1758-1759 och syns på en karta från 1777.

På en karta över fortifikationens gård från 1770 syns det nuvarande fortifikationskontoret. I den södra delen av fortifikationsgården hade det enligt kartan tillkommit en påkostad park i barockstil med symmetriska kvarter, hårt tuktad växtlighet och en damm.

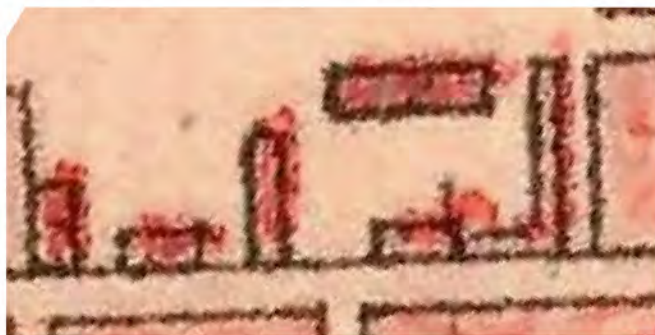
Kronhuskvarteret under 1800-talet

Under 1800-talets början tillkom ett antal enklare träbyggnader i Kronhuskvarteret (som idag är rivna), bl a fortifikationens materialbod och en vagnsbod mot Kvarnberget (se bl a karta från 1803 på följande sida). År 1807 uppfördes en vinkelbyggnad av korsvirke på fortifikationens gård, i hörnet Postgatan/Smedjegatan. Detta anges som "Material Bokhållare". Kvarteret var nu helt kringbyggt. På fortifikationens gård synes parken ha fått ett förenklat utförande. På 1860-talet skedde också tillbyggnader av de befintliga stenhusen från 1700-talet – bland annat byggdes Corps de Gardet och material- och vagnsboden till med byggnadskroppar mot Postgatan.

Göta artilleriregemente flyttade till Kviberg på 1890-talet. Området kom dock att fortsätta fungera som artillerigård fram till 1900-talets början. Kronhuset fungerade som förråd åt kronan fram till 1930.



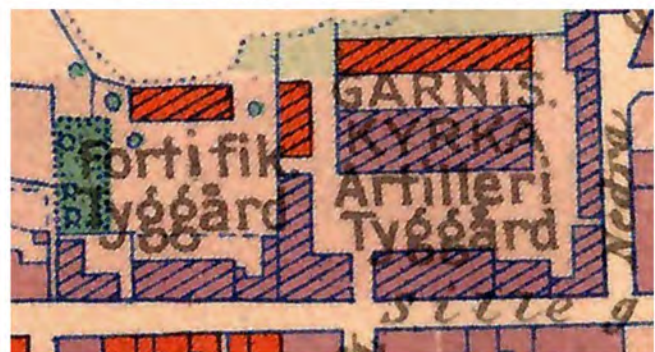
Detalj ur B W Carlbergs "Karta över Göteborg inom fästningen" från år 1753. Samtliga idag befintliga byggnader, med undantag för Corps de Gardet finns utmärkta.



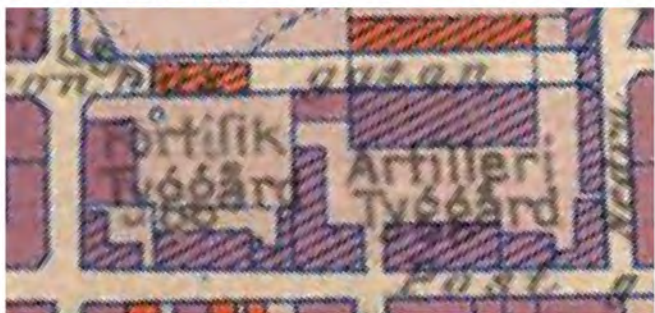
Detalj ur karta från 1777, samtliga idag befintliga byggnader är uppförda.



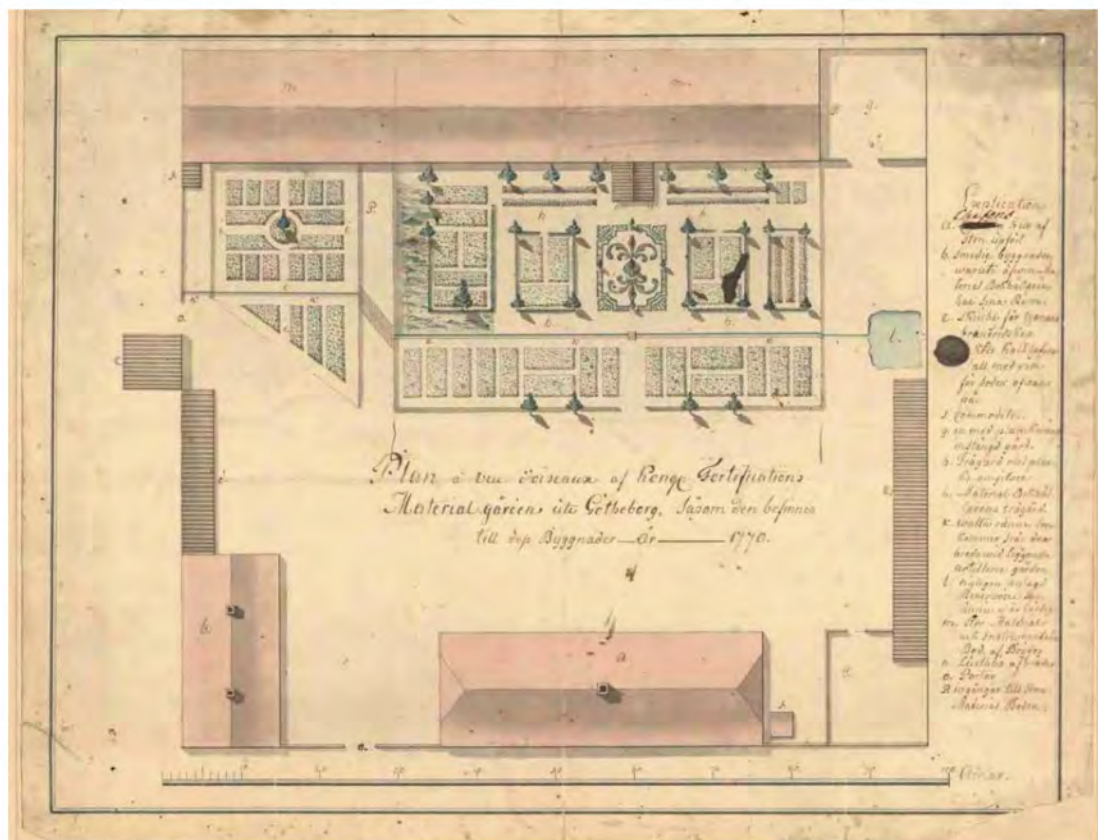
Detalj ur karta från 1803, kvarteret är nu helt kringbyggt. Träbyggnader har tillkommit i bakkant av kvarteret (idag rivna), bl a fortifikationens materialbod, en vagnsbod och snickeriverkstad samt uthus. Invid fortifikationens hus har tillkommit en vinkelbyggnad som anges vara av korsvirke. Mot fortifikationshusets östra gavel syns även en mindre tillbyggnad.



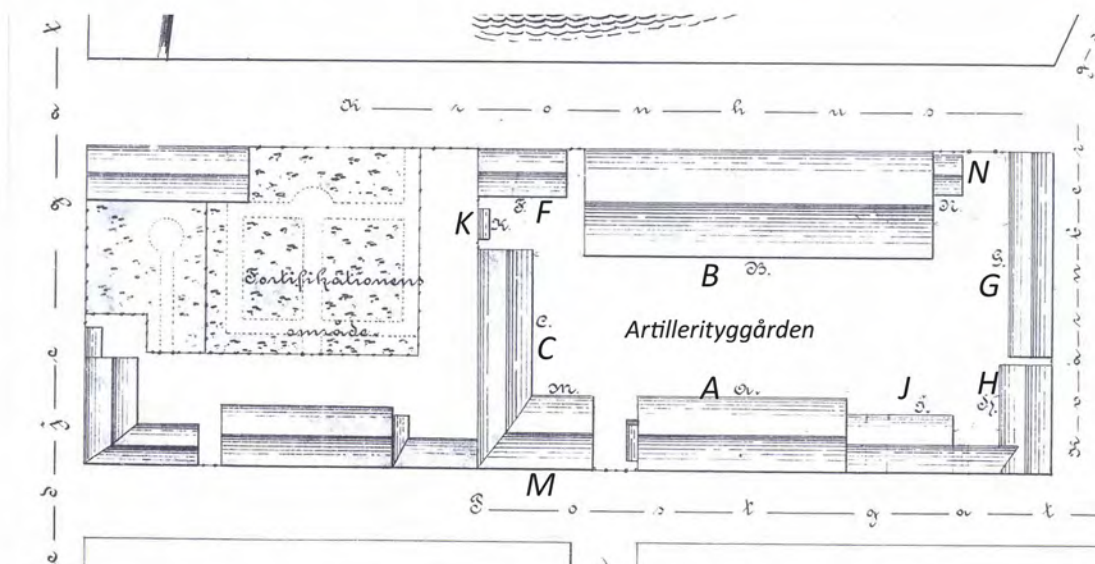
Detalj ur karta från 1860 (rekonstruktion från 1923). På fortifikationens gård har den anlagda parken fått ett annat utseende. Kartan visar även att Corps de Gardet, materialhuset samt fortifikationens hus har byggts till.



Detalj ur karta från 1900 (rekonstruktion från 1923). Kronhusgatan och Smedjegatan läggs ut och kvarteret får sin rektangulära form.



Karta över fortifikationens gård från 1770 där gården redovisas som en barockpark. Längst ner i kartan syns Postgatan 4. Mot nuvarande Kronhusgatan låg en långsmal byggnadskropp. (KA: https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/K0026737_00001)



Planritning från 1917 som visar A) Boningshus, B) Stora Tyghuset (Kronhuset), C) Måleriverkstaden, F) Snickeriverkstaden, G) Sadelmakare och gevärsverkstaden, H) Grovsmedjan, I) Skjul och uthus, K) Avtråde, M) Kontorsbyggnad, N) Vedbod. Observera att parken på fortifikationens gård har symmetriska gångstråk som bevarar lite av 1700-talets park - dock förenklat. (GSM)

Kronhuskvarteret under 1900-talet

I början av 1900-talet påverkades Kronhuskvarteret av nya gatudragningar när Kronhusgatan och Smedjegatan lades ut. Ett antal träbyggnader revs och det var nu kvarteret fick sin rektangulära form.

På en planritning från 1917 syns hur artillerigården var helt kringbyggd. Förutom Kronhuset fanns tio byggnader. Mot Postgatan låg det f d Corps de Gardet. Mot öster hade det under 1800-talets andra hälft tillkommit en tillbyggnad av huset åt öster som benämns som "Skjul och uthus". Väster om denna långa låg två byggnader placerade i vinkel mot varandra, måleriverkstad och en kontorsbyggnad. I det nordvästra hörnet låg ett avträde samt en snickeriverkstad. På Kronhusets östra gavel syns en liten utbyggnad för vedbod. På planritningen syns även fortifikationens gård och den mindre parkanläggning som under 1800-talet hade fått ett förenklat utförande.

Göteborgs stad köpte Kronhusområdet av staten 1929. Den västra delen (fortifikationens materialgård) förändrades på 1930-talet när vinkelbyggnaden i korsningen Postgatan/Smedjegatan revs till följd av eftersatt underhåll. I samband med rivningen utvidgades Kronhusparken något mot söder. I samband med detta sattes också ett nytt staket upp kring såväl parken som kronhusgården. Mellan de två gårdarna, samt utmed Kronhusgatan, uppfördes också murar. Ett antal nya träd och häckar planterades och nya stensatta gångstråk anlades. På 1960-talet anlades en kryddträdgård i Kronhusparken, i anslutning till västra längen.

Kronhusgården fick sin nuvarande beläggning med kullersten och gatsten i slutet av 1960-talet sedan en telefonväxel inretts under gården. Arkeologiska utgrävningar utfördes och det framkom såväl gravar från den f d kyrkogården som en äldre kullerstensbeläggning. Det är oklart om det var den äldre kullerstenen som återanvändes vid omdaningen av Kronhusgården.

De låga kronhuslängorna byggdes om för butiker, café mm på 1970-talet. Nu togs även en ny entré upp till Kronhusgården genom att en förbindelsebyggnad mellan f d grovsmedjan (Postgatan 8B) och Corps de Gardet (Postgatan 8A) revs. Under 1990-talet har mindre förändringar genomförts på gårdarna, bland annat har lyktor i 1800-talsstil satts upp. Likaså har Kronhusparkens utformning förändrats och det tidigare rätvinkliga gångsystemet från 1900-talets början har ersatts med ett asymmetriskt gångstråk belagt med gatsten som skär genom parken. Detta skedde troligtvis under 1980-talet. Även på 1990-talet har vissa förändringar av Kronhusparken skett med bl a gångstråk. Dessutom har en öppning tagits upp i muren mellan Postgatan 4 och 6 som nu fungerar som en entré till gården.



Pågående markarbeten på Kronhusgården på 1930-talet. Marken var belagd med kullersten. I fonden syns västra längan (Postgatan 6). Notera att fasaden mot gården var försedd med två entréer vid denna tid. (Kamerareportage)



Kronhusparken på 1930-talet. Notera det rätvinkliga gångsystemet. Till vänster i bild syns gavelfasad på Postgatan 4 och till höger syns Postgatan 6. (Kamerareportage)

Kronhuset



Kronhusets fasad mot syd (mot Kronhusgården).

Introduktion

Kronhuset är Göteborgs äldsta profana byggnad och uppfördes 1642-1655 som förråd/magasin för artilleriet. Byggnaden besitter ett högt kulturhistoriskt värde och skyddas som byggnadsminne. Den utgörs av en friliggande tegelbyggnad med två hela våningar, en inredd vindsvåning och två oinredda vindsplan. Fasaderna är utförda av rött handslaget 1600-talstegel med flera reparerade delar av yngre tegel (bl a från 1700-talet, 1800-talet samt 1930 och 1950-talen). Det branta taket är kopparklätt och försett med frontespiser och åtta takkupor. Eftersom byggnaden skulle användas som Kronans förråd krävdes stora ytor. Därför utformades byggnaden med en komplicerad "hängverkskonstruktion" som gjorde bjälklaget i bottenvåningen fribärande där vagnar och kanoner kunde förvaras utan störande pelare eller väggar. Denna konstruktion är unik och av stort kulturhistoriskt värde.

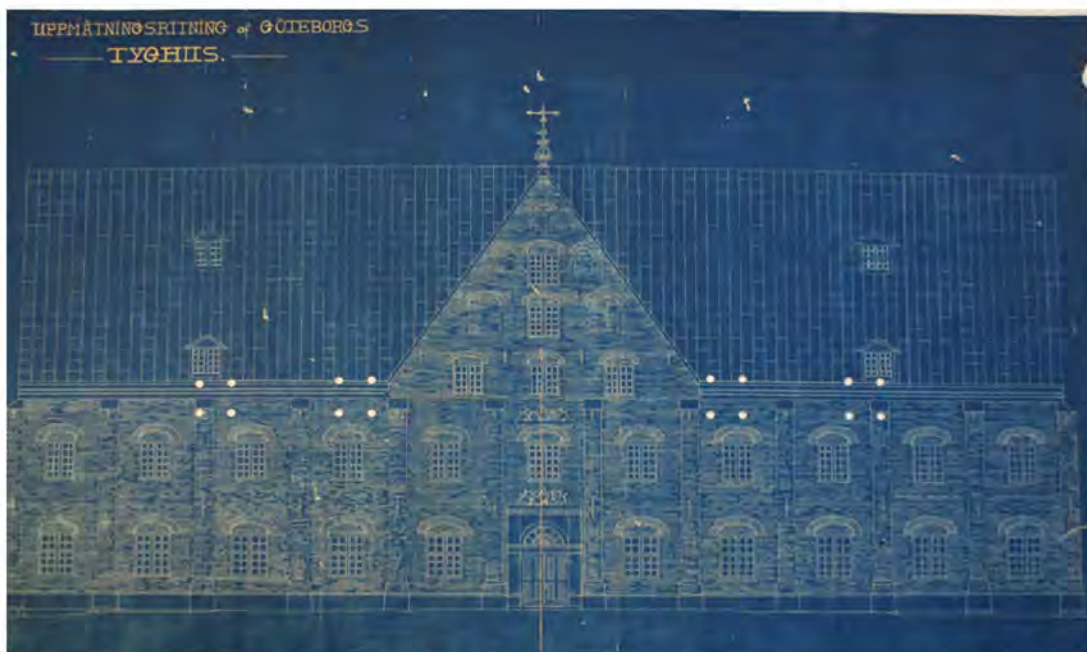
Byggnaden har genomgått flera förändringar och har använts för en mängd skilda verksamheter. En del av Kronhusets bottenvåning tjänstgjorde år 1660 som rikssal för riksdagen och kom sedermera att fungera som garnisonskyrka i 200 år, för att därefter bli förråd igen och på 1950-talet återskapas som rikssal. I byggnaden har även Göteborgs historiska museum haft såväl magasin som utställningslokaler. Idag huserar Göteborg Wind Orchestra (GWO) i byggnaden.

Byggnaden är exteriört välbevarad. Samtliga dörrar och fönster härstammar dock från 1930–50-talen, då även taktäckningen byttes till dagens kopparplåt. Sammantaget har 1930–50-talets ombyggnader inneburit att interiören fått ett något förändrat utseende genom att rikssalen iordningställdes samt att de tre nedersta planen försågs med moderna installationer, isolering och uppvärmning, toaletter, nöd-utrymning mm. Idag utgörs bottenvåningen av den s k rikssalen, en stor öppen sal med kalkstensgolv från 1950-talet. I plan 2 och 3 finns bevarade äldre detaljer i form av pelare inklädda med panel och profilerade lister samt väggar utförda av återanvända 1700-talsbrädor som stänkmålats. De tre översta våningarna är oisolerade magasinutrymmen med välbevarade interiörer.

Kronologi

1640	Krigskollegiumet beslutar att uppföra ett magasinshus för Artilleriet i Göteborg.
1642-1655	Kronhuset uppförs.
1660	Riksdagen sammanträder i Kronhusets bottenvåning där en rikssal iordningställs.
1680-tal	Större delen av bottenvåningen inreddes som gudstjänstlokal. Konstruktionen förändrades. Bjälklaget i bottenvåningen stöttades upp med pelare.
1733	Ett vapenhus uppfördes vid östra fasaden. Fönsteröppningar igenmurades. I källorna anges att fasaderna slammades.
1746	Kronhuset skadades i den stora stadsbranden.
1780-tal	En sal inreddes en trappa upp(plan 2). I källorna anges att de nedre delarna av fasaderna putsades (rappades).
1807-10	Kontreforererna murades om och putsades samt försågs med täckplåtar. Dock inte de två kontreforer som fanns inne i vapenhuset.
ca 1816	Kronhusets tegeltak ersattes med järnplåt. Takteglet låg ute till försäljning 1816.
1890-tal	Garnisonskyrkans inredning revs och bottenvåningen blev återigen magasin. Den sista gudstjänsten hölls 1898. Samma år revs vapenhuset.
1929	Göteborgs stad köpte Kronhuset och de intilliggande byggnaderna.
1930	Den västra delen av Kronhuset grundförstärktes.
1936	Reparationsarbeten. Fasad mot öst, väst och syd renoverades och kompletterades med specialtillverkat tegel. Restaurering och återskapande av kontreforererna. Nya fönster sattes in i de befintliga öppningarna. Nya kopparklädda fönsterluckor. Nya portar. Taket lades om med kopparplåt.
1952-57	Restaurering. Bottenvåningen återställdes som en stor sal utan pelare (Rikssalen). Väsentliga förändringar av konstruktion då bjälklaget förstärktes. Ett trapphus i väster tillkom, liksom ett vindfång. Den norra fasaden renoverades, inkl kontreforer.
1957	Rikssalen invigdes.
1990	Exteriör renovering, bl a omfogning med kalkbruk.
2006	Ornamentet av trä ovan portalen mot gården restaurerades. Dessutom utfördes kopior av ornamenten vilka fick pryda fasaden medan originalen sattes upp i rikssalen. Arbetet utfördes av Robert Tolf.
2008	Ombyggnad, sal i våning 2 gjordes om till foajé. Ny utrymningstrappa i öst.
2010	Ombyggnad plan 3, iordningställande av kontor.
2014	Hiss mellan plan 1 och 2 installerades.
2016	Omfogning av kontreforererna.
2016	White tog fram belysningsprogram för Kronhuskvarteret och dess byggnader.

Utöver dessa större förändringar har det även skett ett löpande underhåll och även hyresgäst Anpassningar, vilka inte är möjliga att följa i arkivmaterialet.



Uppmåtningsritning från 1907, södra fasaden (avfotograferad). Notera spiran ovan den södra frontespisen. Denna har inte kunnat återfinnas på några äldre fotografier. (Stads- och regionarkivet).

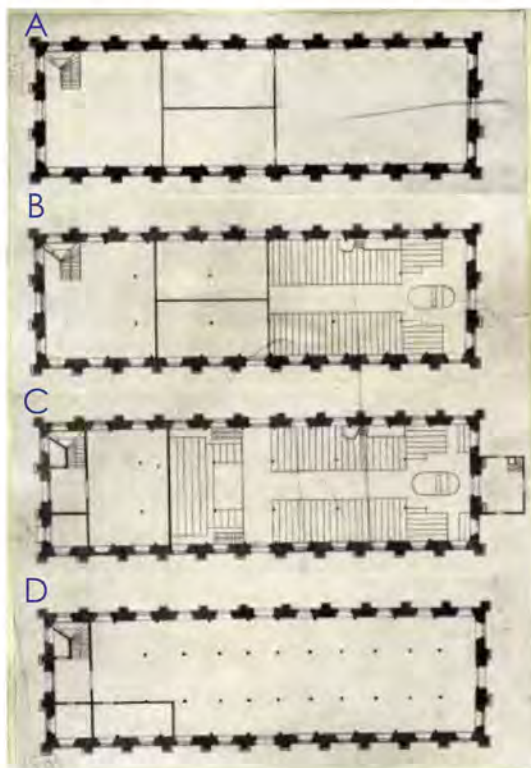
Historik

På 1640-talet beslutade krigskollegiet att ett artilleri- och spannmålshus (Kronhuset) skulle uppföras invid Kvarnberget sedan den artillerigård med förråd som fanns i östra delen av bastionen Carolus Dux blivit för trång. Uppförandet av Kronhuset påbörjades år 1642. Enligt flera källor uppfördes huset sannolikt efter ritningar av den kungliga hovarkitekten Simon de la Vallé. Några originalritningar för byggnaden har dock inte kunnat återfinnas och uppgiften om arkitekt därmed inte kunnat fastställas. I källorna framgår dock att man år 1642 påbörjade uppförandet av byggnaden med Holländskt tegel. Man finner också i källorna att huset år 1643 hade uppförts till en vånings höjd, men att arbetena sedan avbröts då medel saknades. Arbetena ska ha fortsatt igen först år 1648 och man bytte då från Holländskt till Svenskt tegel. I ett brev till förmyndarregeringen år 1648 rekommenderade generalkvartermästare Johan Wärnskiöld att använda tegel från Göteborg istället för Varbergstegel: *"Så end och dhetta slags tegel och pannor är något mindre än dedh som slås widh Wardberg, förmenar jag lijkväl att dedh skulle wara så gott som dedh Wardbergske"*. År 1655 ska Kronhuset ha stått färdigt.

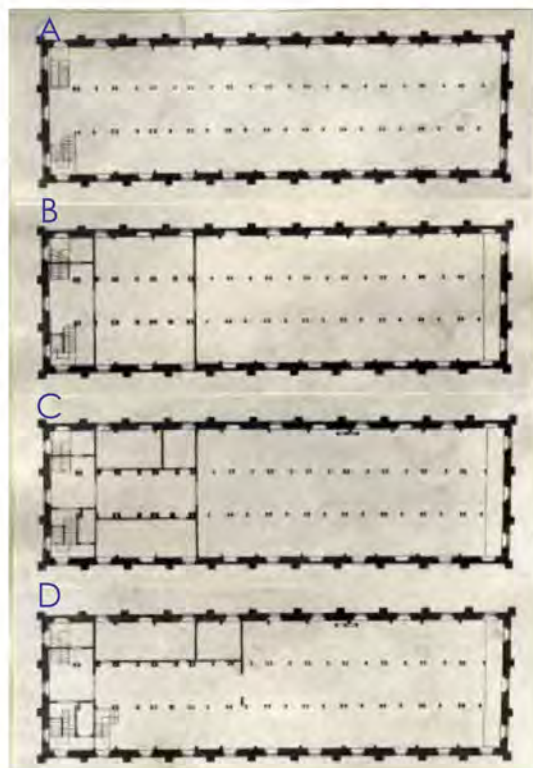
Beskrivning av den ursprungliga byggnaden

Kronhuset utfördes som en typisk holländsk magasinsbyggnad med två höga våningar murade i tegel och därtill ett brant tegeltäckt tak med spetsiga gavelpartier åt samtliga väderstreck. Enligt flera källor saknade fönsteröppningarna ursprungligen fönsterrutor, utan var endast försedda med enkla träluckor. Troligtvis tillkom den putsade takfoten först på 1800-talet. Ursprungligen var taket troligtvis försett med en profilerad takfotslist av trä. Spår av denna takfotslist finns på bocktakstolarna på vinden.

Flera arkitekturhistoriker har ställt fram hypotesen att Kronhuset från början var tänkt att få en mer barockpräglad stil. Detta baserar man bl a på kontreforernas rika profilering som inte stämmer överens med de i övrigt mycket enkla övre delarna av dem. Man menar att husets arkitektur förenklades efter uppehållet 1643. Bl a skriver Fil Dr S Roth att: *"Strävpelarnas rika utformning nertill förutsätter motsvarande komplement upptill och det är påtagligt att exteriören ursprungligen tillämnats en rikare utformning. Det har visat sig möjligt att inproportionera Kronhusets fasadschema på den pompösa fasad som förekommer på det sk mindre riddarhusprojektet (Stockholm), vilket till upphovsman hade Simon de la Vallée...De la Vallée dog i slutet av 1642. Följande år avstannar Kronhusbygget och när*



Illustrationen visar bottenvåningens utseende under olika tider. Före 1660 fanns troligen inga som helst mellanväggar. A. visar trolig rumsindelning under riksdagen 1660. Notera att det ursprungligen ej fanns något vindfång i anslutning till den västra entrén. B. visar trolig rumsindelning åren 1660-1688. C. visar utseendet år 1688-1898. Vapenhuset tillkom 1733. D. visar utseendet efter 1898. (GSM)



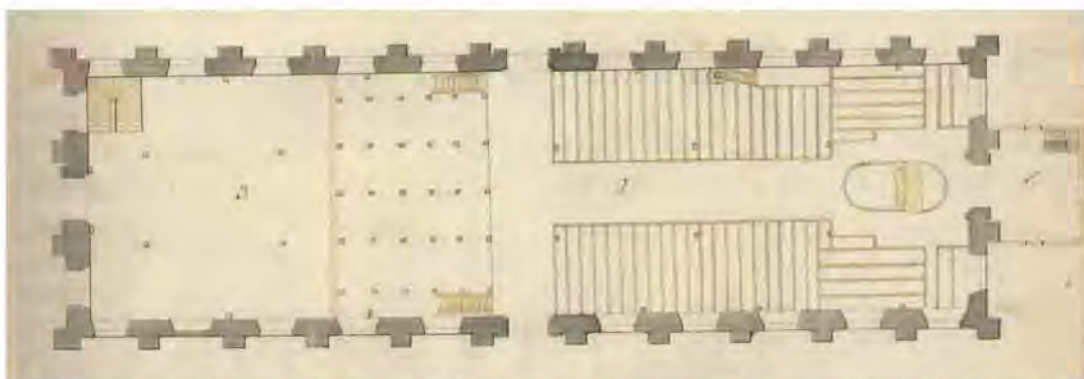
Illustrationen visar plan 2:s utseende under olika tider. A. visar utseendet 1650-1780. B. visar utseendet någon gång mellan 1780-1807. C. visar utseendet 1906 enligt uppmättningsritning. D. visar utseendet 1950. (GSM)

det sedan återupptages förvanskas hans stolta intentioner. Den ledande anden är borta och medlen ha blivit reducerade" (Ur Kronhuset upprustas av Fil Dr S Roth). Detta har dock inte kunnat beläggas eftersom några ursprungliga ritningar till byggnaden inte kunnat återfinnas.

Eftersom byggnaden skulle användas som Kronans förråd krävdes stora ytor utan störande pelare eller väggar. Därför gavs byggnaden en komplicerad "hängverkskonstruktion" som möjliggjorde ett fribärande bjälklag i bottenvåningen där vagnar och kanoner kunde förvaras. För att bära upp spännvidden i bottenplanet bands bjälklagen samman av vertikala drottningstolpar/hängdockor som löpte från takbjälkarna på plan 5 till bottenvåningens bjälklag där de förankrats med järnhängslen i längsgående bjälkar (underslag) som håller upp de tvärlagda bjälkarna i bjälklagen. Yttermurarna fick därför också förstärkas med kontreforer.

Invändigt fanns inga mellanväggar utan våningarna bredde ut sig i husets fulla längd. Bottenvåningen, som fungerade som förråd, var försedd med fyra stora portar, en mitt på varje fasad. Även de övre våningarna fungerade som förråd med plats för utrustning och spannmål.

I ett tjänstememorial från år 1673 beskrev generalkvartermästare Wärnschiöld byggnaden på följande vis: "Götheborgz tyghuus 80 alnar långt, 24 alnar bredt, 2 ½ wohningar högth, vthan til medh 28 Contreforter förstärckt. Bielkarne, takreesninghen och thess hängwärcck äre aff matster giordhe. Murarne äre satte på fowtwarck, beståhndhes dehls aff Fyenske [Holländska], dehls Swenske mopper [tegel]. Taket aff långhe furuplancker, och där vthan på lackter och fast spijkadne panner, efter Holländskt maneer, dede dock åthskillighe olägenheeter medh bringha pläghar."



Relationsritning över bottenvåningen 1780 då våningen fungerade som kyrka. Notera vapenhuset i öst. (Krigsarkivet)

Förrådsutrymme blir rikssal och kyrka

Bottenvåningen var i bruk som förråd fram till 1660 då en dramatisk händelse inträffade. Karl X Gustav hade kallat till riksdag i Göteborg och Kronhusets bottenvåning inreddes till rikssal. Då avled kungen. I fem dygn hölls stadens portar stängda för att inte nyheten skulle läcka ut. Slutligen utropades den fyraårige kronprinsen till Karl XI.

Efter att riksdag hållits i Kronhusets bottenvåning kom det nedre planets östra halva att inredas som kyrka medans resten av byggnaden fortsatte att användas som tyghus och förråd. Ombyggnader gjordes för kyrkan, bl a ordnades läktare. På 1680-talet utvidgades kyrkan, som då blev garnisonskyrka, att omfatta omkring $\frac{3}{4}$ delar av bottenvåningen. På ritningen ovan från 1780 syns hur predikstol och altare var placerad i östra delen av Kronhuset, medan den västra delen (3) fungerade som ammunitionsrum.

Konstruktionen ändras

Den ursprungliga hängverkskonstruktionen kom att förändras relativt kort efter uppförandet då röta uppkom på takstolstassarna pga inläckage från taket, vilket ledde till att hängverkskonstruktionen och bjälklagen satte sig. Detta gjorde att man var tvungen att stödja upp konstruktionen med pelare. Detta ska ha skett någon gång kring 1680-talet, sannolikt i samband med inredning av kyrkan.

Förändringar

Kronhuset har reparerats, renoverats och restaurerats många gånger. Alla åtgärder har inte kunnat återfinnas i arkiven. Ibland har det inte heller kunnat beläggas om åtgärderna har utförts.

1700-talet

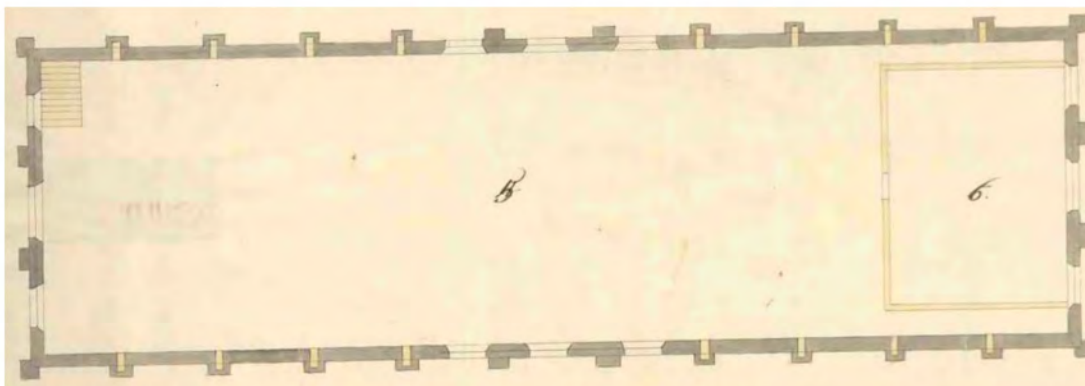
År 1733 byggdes ett vapenhus i en våning av timmer på den östra gaveln (se ritning ovan). Man ska också ha utfört reparationer av tegelmurarna. 34 st luckhål, bland annat i de fyra gavelpartierna, ska ha murats igen. Man ska också ha satt in 41 st nya karmar med luckor och beslag i de återstående.

Besiktningsmännen vid 1733 års besiktning skriver dessutom att Kronhusets fasader borde strykas med rödfärg och kontreforerna gråmålas. I ett besiktningsprotokoll från 1780 anges att: *"huset fordrar utvändigt på murarna rappning och pelarna af sten behöfver reparation"*. Sannolikt kom aldrig gråmålningen till stånd, men norra fasaden bär än idag spår av en röd slamning. På övriga fasader avlägsnades slamningen/putsningen på 1930-talet.

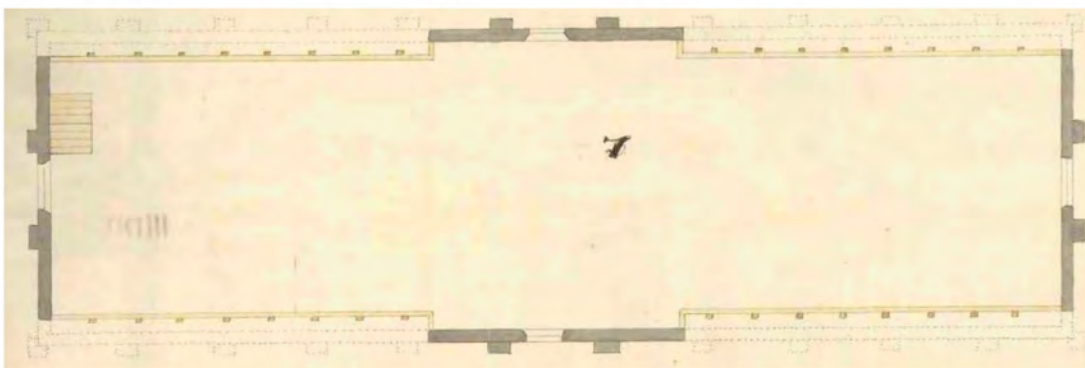
I besiktningsprotokollet från 1780 anges den västra delen av bottenvåningen fungera som ammunitionsrum med putsade väggar och ett brädgolv. Den övriga delen av våningen upptogs av Garnisonskyrkan. Plan 2 anges vara indelat i tre rum, bl a en rustkammare och Fält Stats Rum. Samtliga rum anges ha brädgolv och putsade väggar. Övriga våningar innehöll Kronomagasinet, rustkammare och vindar. I besiktningsprotokollet anges brädgolven i samtliga våningar vara i mycket dåligt skick och behöva bytas.



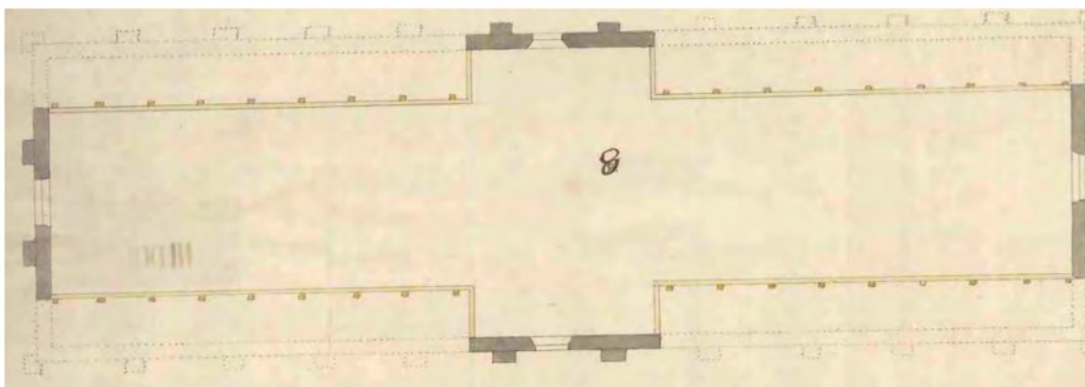
Relationsritning över plan 2 från 1780. Här saknades helt mellanväggar. (Krigsarkivet)



Relationsritning över plan 3 från 1780. Enstaka mellanväggar i öst. (Krigsarkivet)



Relationsritning över plan 4 från 1780. Här saknades helt mellanväggar. (Krigsarkivet)



Relationsritning över plan 5 från 1780. Här saknades helt mellanväggar. (Krigsarkivet)



Plan av andra våningen från 1807. Här syns de väggar som tillkom kring sekelskiftet 1700/1800 då den västra delen av våningsplanet inreddes som sal (5). (Krigsarkivet)

Den västra delen av plan 2 inreddes kring 1780-1806 till sal genom nya mellanväggar av brädor med lister vid golv och tak samt en bröstningslist. Även hängdockorna panelinkläddes. Ritningar från 1807 visar att våningsplanet var indelat i tre delar - en trapphall närmast trappan, en mindre sal i direkt anslutning till trapphallen samt det vidare förrådsutrymmet mot öst. Detta sammanfaller med kung Gustav III:s besök i Göteborg, varför det finns anledning att anta att utrymmet användes som ordersal i samband med kungabesöket. Klassicistiska pelarinklädningar och stänkmålade väggar skulle väl kunna passa in i den teorin.

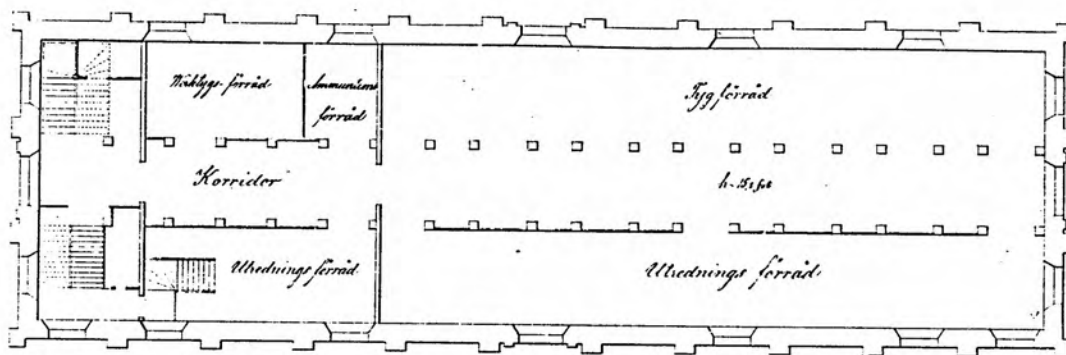
1800-talet

År 1807 anges i ett besiktningsprotokoll att: *"nedre delarna av contreforterna utomkring detta hus tarva reparation i avseende på utfallna stenar, som bör insättas samt därefter rappas"*. Två år senare skriver man att *"Contreforternas nedre delar även som fotmurens äro medtagna och en mängd stenar utfallna, nya böra insättas och öfverdelen af contreforterna bör även betäcks med plåtar"*. Sannolikt utfördes en ommurning av kontreforternas baser vid denna tid, men de två kontreforterna som stod inne i vapenhuset undantogs. Baserna förenklades och den profilering som de tidigare haft utgick. På bilder från 1900-talets början syns de förenklade baserna som också blivit putsade. Kontreforterna återställdes till sitt äldre skick på 1930-talet. I flera skriftliga källor anges även att man i början av 1800-talet satte in fönsterrutor som komplettering till förrådsutrymmenas enkla träluckor.

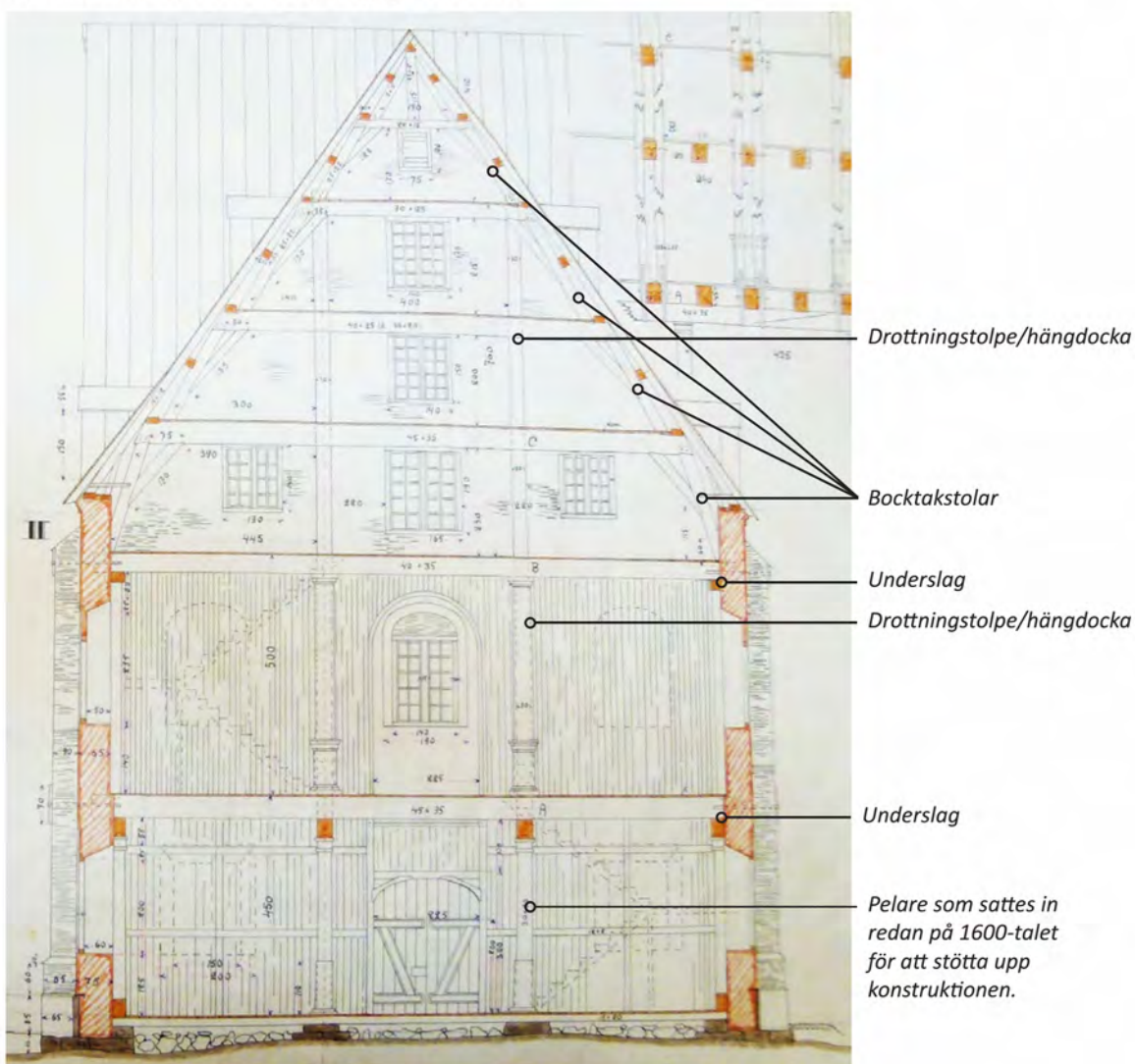
I Stadsmuseets arkiv finns avskriven korrespondens mellan artilleriet och drätselkammaren från 1816. Här framgår att Kronhusets taktegel låg ute till försäljning. Detta tyder på att det var i början av 1800-talet som tegeltaket ersattes med järnplåt.

År 1882 inreddes, enligt Göran Stendahl, ett kronohäkte vid byggnadens västra gavel. Även Valdemar Ljungberg beskriver i *"Göteborgs befästningar och garnison"* att ett militärhäkte inreddes i bottenvåningen och att man även tog upp en dörr på byggnadens västra gavel. Inom ramen för denna VoU har dessa uppgifter inte kunnat beläggas.

När Göta artilleriregemente flyttade till Kviberg på 1890-talet revs kyrkoinredningen och bottenvåningen blev åter förråd efter 200 år. År 1898 revs vapenhuset. Vapenhuset hade skyddat två av byggnadens ursprungliga kontreforbaser från vittring (finns bevarade än idag). Dessa kom under 1930-talet att stå som förebild för ommurning av kontreforterna, se nedan.



Plan av andra våningen. Ritningen är odaterad men är sannolikt från 1800-talets mitt. Ytterligare mellanväggar har tillkommit i den västra delen av byggnaden. GSM



Uppmåtningsritning från 1907, vy mot västra gaveln, där man bland annat ser pelarna i bottenvåningen och andra våningens brädinklädda hängdockor i klassicerande stil. (Regionarkivet)



Foto på södra fasaden år 1913. Notera igenmurat fönster i bottenvåningen samt att kontreforeornas baser var putsade och försedda med en enkel plåttäckning - dvs ett enklare utförande än det ursprungliga. Kontreforeornas baser återställdes på 1930-talet då det profilerade listverket rekonstruerades. (GSM, fotograf Folke Reyde)

1900-talet

1930-talets restaurering

År 1929 övertog Göteborgs stad Kronhuset som då blev magasin för Göteborgs museum. Byggnaden var vid denna tid i ett eftersatt tekniskt skick. Under 1930-talet vidtogs flera restaureringsåtgärder som rörde exteriören. Byggnadens västra del grundförstärktes och taket lades om med kopparplåt (bevarat än idag). År 1934 revs en skulbyggnad som hade uppförts vid Kronhusets östra gavel. År 1936 påbörjades en exteriör renovering som omfattade fasaderna mot öst, syd och väst. Fasaden ska ha kompletterats med ett specialtillverkat tegel (uppgift om teglet har dock inte kunnat återfinnas). Nya fönster och kopparklädda fönsterluckor sattes in i dessa fasader. Vid fönsterbytet noterades i flera fönstervalv en huggyta på valvens hjässa, som förmodades härröra från imitationer av putsade slutstenar. Inga äldre fotografier eller ritningar visar dock dessa slutstenar. Likaså nytillverkades kopparklädda ytterportar.

På ritningar upprättade av Melchior Wernstedt år 1930 har arkitekten markerat vilka ytor på Kronhusets fasader som vid denna tid var putsade respektive slammade eller avfärgade. Av dessa framgår att fasad mot norr och syd var putsad upp till ungefär mitten på fönstren i bottenvåningen. Även kontreforeorna var putsade till denna nivå. Fasaden var sedan slammad upp till ovankant av entréerna. Gavelfasaderna hade putsade ytor upp till ovankant av fönstren. Ritningarna visar även var i fasaderna det fanns löst sittande eller vittrande tegel. Detta var huvudsakligen kring fönster och i fönstervalv i våning 2 samt på kontreforeorna (och i synnerhet hörnkontreforeorna).

Den puts i fasadernas nedre del som hade tillkommit under 1700-1800-talen avlägsnades. Arbetena inbegrep även återställande av kontreforeorna. Då arbetet påbörjades visade det sig att kontreforeornas baser samt dess tegellist hade murats om, sannolikt i början av 1800-talet, med ett tegel av annat format än det som förekommer i murarna. De nedre delarna av kontreforeorna samt deras baser revs och återuppmurades. Man återskapade den profilerade tegellisten efter förebild av två kontreforter som tidigare hade stått inne i vapenhuset och därmed inte omfattats av de tidigare ommurningsarbetena (dessa finns bevarade än idag). I dagens byggnad syns skarvarna tydligt mellan 1600-talsteglet och 1930-talsteglet.



Fotografier från 1930-talets restaurering av bl a södra fasaden. Kontreforerna murades om och deras profilering återställdes. Bilderna visar också att delar av fasaden murades om. (GSM)



Sydfasaden år 1953. (GSM)



Foton från 1955 då bjälklaget förstärktes med 12 stålbalkar som togs in via öppningar i fasaden. Golven i bjälklagen mellan plan 1 och 2 samt 2 och 3 revs. (GSM)

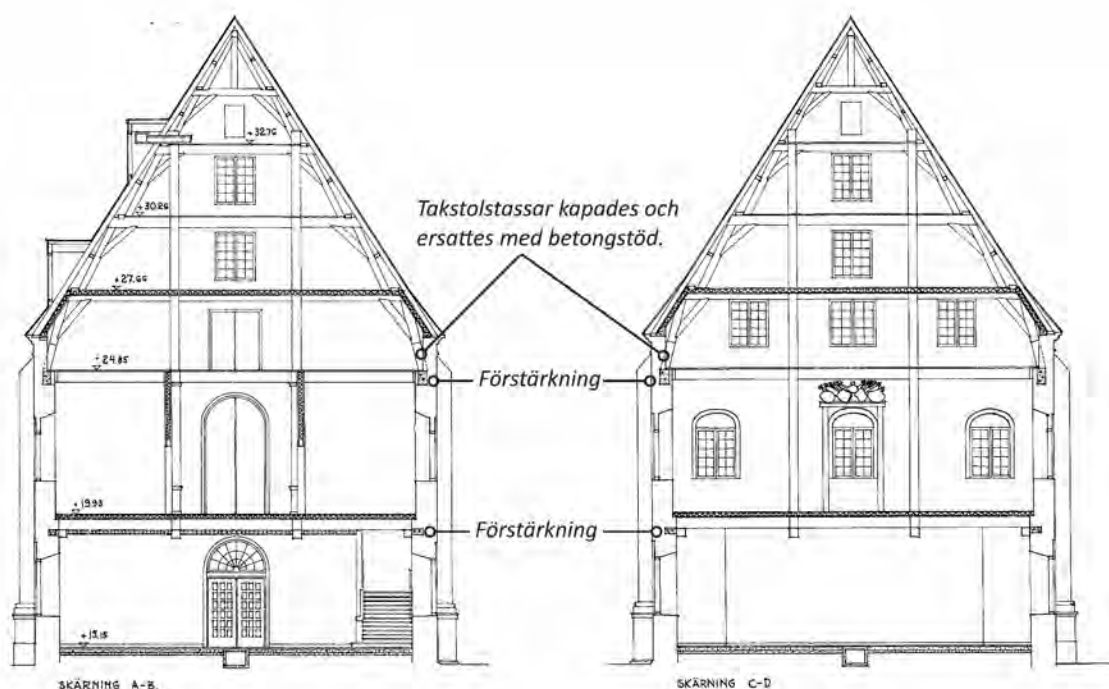
1950-talets restaurering

Då pengar saknades fick diskussionen om användning och inre renovering anstå till efter kriget och återupptogs i slutet av 1940-talet. Nu beslutades att bottenvåningen skulle göras om till festsal (riks-salen) och att övriga våningar skulle användas som stadshistorisk museum. År 1953 påbörjades den genomgripande restaureringen som pågick fram till 1957. Ombyggnaden leddes av arkitekt Gert Stendahl och präglades av ett historiserande restaureringsideal som än idag är tydligt avläsbart i byggnaden.

Den norra fasaden renoverades i enlighet med de arbeten som hade genomförts på de övriga fasaderna. Nya fönster sattes in i befintliga öppningar. I flera tidningsartiklar nämns att man bytte skadat tegel, och att ett specialtegel fick beställas. Varifrån teglet kom har inte kunnat hittas några uppgifter om. Fasaden kompletterades även med en låg och profilerad granitsockel.

Restaureringen innebar också en väsentlig förändring av konstruktionen då bottenvåningens bjälklag återigen gjordes fribärande då pelarna som sattes in på 1600-talet revs. Detta krävde att bjälklaget förstärktes genom att var fjärde träbjälke i bjälklaget mellan bottenvåning och plan 2 byttes ut mot stålbalkar. Efter rivning av golven i de tre nedre planen togs öppningar upp i den södra fasadmuren för att få in de 12 kraftiga (ca 40x20) I-balkarna som användes för att förstärka bjälklaget. Stålbalkarna fick vila på yttermurarna, vilka förstärktes genom att betongbalkar gjöts efter långsidorna. Även fönstervalven gjöts i betong. Den genomgående gjutningen gjordes utefter långsidorna mot insidan av tegelväggen, dold av de horisontella bjälkarna utefter långsidorna (de sk underslagen). Underslagen fästes med järnbultar i stålbalkarna. Därefter kunde pelarstöden tas bort.

Inne i rikssalen kläddes stålbalkarna med plankor för att efterlikna takbjälkar. Sannolikt byttes samtliga takbjälkar i plan 1 mot nya som skräddes för att se ålderdomliga ut. Träbjälkarna i det andra bjälklaget spändes upp för att golven skulle bli acceptabelt horisontella och efter rensning av rötskadade ändar gjöts även träbjälkarna in i murarna. Vissa bjälkar fick skarvas och ett antal (oklart hur många) fick bytas helt. I en artikel i tidningen "Ny tid" skrevs år 1955 att: *"Det har inte varit lätt att hitta timmermän som kunnat konsten att hugga bjälkarna så att de får samma struktur som de gamla – de blir ju synliga från salen i bottenvåningen. Man beställde först färdighuggna bjälkar från Värmland, med dem kunde arkitekten inte godkänna. Man hade huggit med stora bilor och fått fram en alldeles för slät yta. Man ville ha en mera skålförning struktur. Den konsten kunde också Göteborgssnickarna Einar Grunnér och Artur Andersson"*.



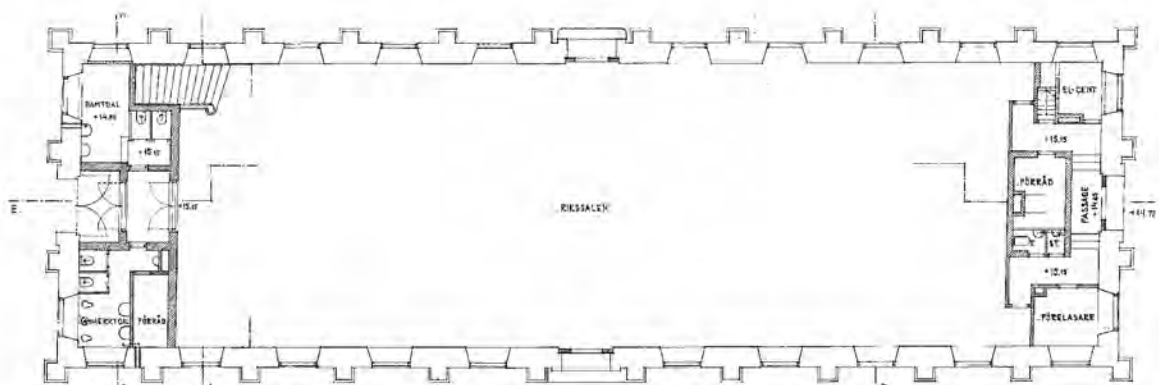
Sektioner från 1958 som bl a visar de förstärkningar som gjöts in i murverket då bjälklaget gjordes fribärande. (SBK)

Även bjälklaget över 2:a våningen förstärktes. Takstolstassarna på plan 3 kapades (ca 60-80 cm) och ersattes med betongstöd som sammangjöts med horisontella betongbalkar i murverket. Stöden gjordes likartade på varje takstol, vilket tyder på att takstolsändarna sannolikt var i dåligt skick samt att man ville stabilisera lastnedföringen. Generellt utfördes även lagningar av träkonstruktionen med skarvning samt visst byte.

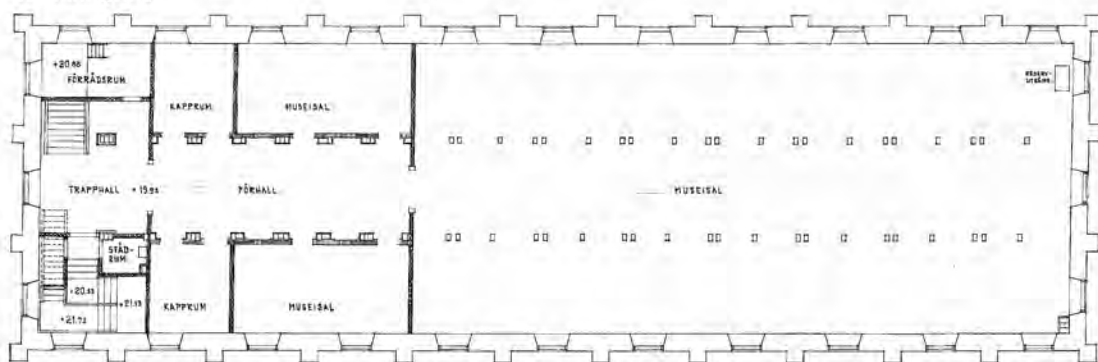
Renovering och förstärkning av konstruktionen var nödvändigt innan övriga inredningsarbeten kunde påbörjas. Invändigt innebar restaureringen väsentliga förändringar rent utseendemässigt i de nedre våningarna. De tre nedre våningarna togs i anspråk för museiverksamheten och här lades nya golv in, lokalerna isolerades och fick uppvärmning, vatten och avlopp. Den gamla rikssalen återskapades som representationslokal. Västra entrén, rikssalen, de nya trapporna upp till andra och tredje våningen liksom trapphallarna på plan 2 och 3, i samma läge som de äldre trapporna, fick en genomtänkt arkitektonisk gestaltning präglad av historiserande ideal. Bland annat återanvändes äldre brädor från 1700-talet, stänkmålning återskapades mm.

I bottenvåningen grävdes ur för gjutning av plintar som skulle bära nya murade mellanväggar vid östra och västra gavlarna. En kulvert byggdes i östvästlig riktning i mitten av det som skulle bli rikssalen. Det västra trapphuset byggdes om för att rymma toaletter, förråd mm. Trappan fick ett nytt läge inne i det som skulle komma att bli rikssalen. Nu tillkom också det västra vindfånget i anslutning till entrén. Vid den västra gaveln tillkom även en entresolvåning inrymmande ett fläktrum. En ny trappa byggdes i rikssalen (rum 124) med steg i ek. Trappan ingår idag som en del i den gestaltning man gjorde i rikssalen. I bottenvåningen gjordes en betonggjutning över hela golvytan som underlag för ett nytt hyvlat kalkstensgolv. Till rikssalen tillverkades 10 st malmkronor av gelbgjutare Sven Johnsson från Skara.

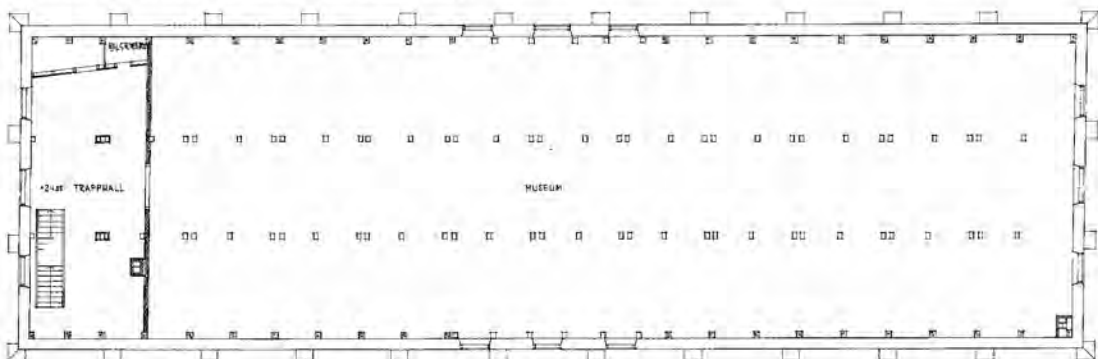
I öster togs området närmast östra gaveln i anspråk för utrymningstrappa, förråd, elcentral, pump mm. I den östra delen konstruerades en entresolvåning med pumprum för en värmeanläggning. Mellanväggar som tillkom kring trapphusen i öst och väst var i regel av tegel eller betong.



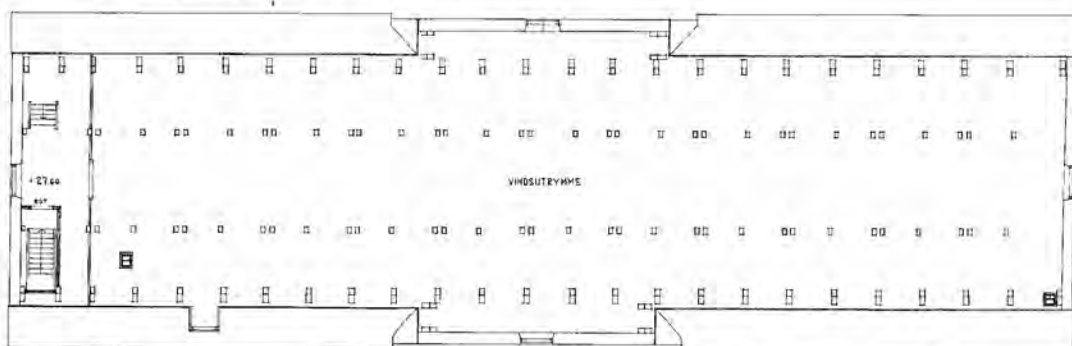
Förändringsritning över bottenvåningen 1956. I väst och öst tillkom flera nya mellanväggar för nytt vindfång, WC mm. (SBK)



Förändringsritning över plan 2 från 1956. Nya väggar uppfördes i samma läge som äldre 1700-talsväggar och utfördes delvis av äldre återanvänt virke.(SBK)



Förändringsritning över plan 3 från 1956. (SBK)



Förändringsritning över plan 4 från 1956. (SBK)



Bottenvåningen i slutet av 1800-talet då den fungerade som kyrka med bänkinredning. (GSM)



Bottenvåningen på 1930-talet då den fungerade som förråd. (GSM)

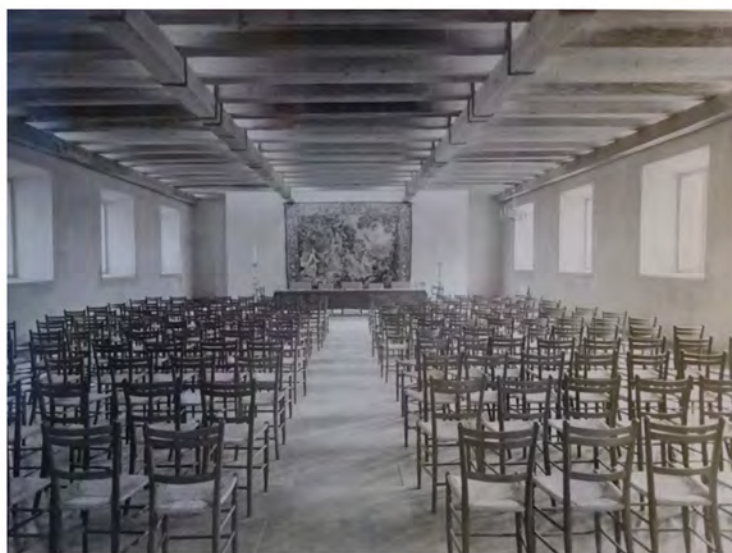


Foto från 1958 då bottenvåningen återinvigdes som rikssal. (GSM)

På plan 2 uppfördes nya träväggar till kontor och ett avskärmat trapphus till tredje våningen. Även nya mellanväggar till mindre utställningsrum uppfördes. Väggarna är delvis uppförda i samma lägen som äldre väggar från 1780-1806. Väggarnas inbrädning utgjordes till största delen av äldre eller återanvänt virke som visar spår av handhyvling och äldre spikhål. Väggarna stänkmålades. Här byggdes också ett förråd och en toalett. I salen reparerades pelarnas inbrädning och fick ny stänkmålning. Trapploppen till tredje våningen revs partiellt och byggdes om. Eftersom de nya stålbalkarna var högre än träbjälkarna fick golvnivån på detta våningsplan höjas med ca 15-20 cm. Ett nytt brädgolv lades in.

Även på plan 3 lades ett nytt brädgolv in. Taket i plan tre fick ny blindbotten av nytt virke. Detta ligger mot ett dubbelt brädgolv av äldre virke på plan 4. När det dubbla brädgolvet kom till är oklart. På förändringsritningar redovisas väggen i anslutning till trapphuset på plan 3 som en ny vägg. Det är dock sannolikt att det stod en äldre vägg här som isolerades i samband med arbetena. Väggen har ett mycket ålderdomligt utseende.

Plan 4-6 lämnades i stort sett orörda med undantag av luftning från toaletterna som dragits upp till takkuporna vid plan 5 och 6.

1970–90-tal

År 1973 tillkom en ny utrymningsväg från plan 2 genom att en trappa byggdes i den östra delen av Kronhuset, i entresolplan och på plan 2.

Vid slutet av 1980-talet påtalades brister i brand- och stölsäkerheten för museilokalen med följden att denna verksamhet flyttade i början av 1990-talet. I samband med att Göteborg Wind Orchestra (GWO) hyrde lokalen år 1998 fick bottenvåningen flyttbara gradänger och ett orkesterpodium. Andra våningens utställningsrum blev kontor och arkiv. I andra våningens magasinsdel byggdes fristående övningsrum för orkestern.

På 1990-talet genomfördes en exteriör renovering. Vissa fasadpartier omfogades (ca 105 lpm enligt byggbeskrivning). Cementhaltig fog ersattes med kalkbruksfog. Fönstren målades liksom ankarjärn. Kalkstenssockeln rengjordes och det utfördes viss ilagning med puts i sydportalens putsade yta. År 1997 finns uppgifter om att en upprustning av plan 1 och 2 utfördes, det framgår dock inte vad som gjordes.

2000-tal

År 2006 lämnade Länsstyrelsen bidrag för vård och konservering av Kronhusemblemerna ovan sydportalen samt för tillverkning av kopior för uppsättning på fasad. De ursprungliga träemblemerna konserverades och sattes upp inne i rikssalen. Kopior av emblemerna tillverkades av ek och sattes upp på fasaden. Arbetet utfördes av Robert Tolf.

År 2008 utfördes en ombyggnad som främst innebar ett återställande av salen en trappa upp (plan 2) för att användas som foajé med möjlighet till servering, förbättrade toalettutrymmen för publiken, förrådsutrymmen på plan tre samt generellt förbättrad brandsäkerhet. Detta innebar att ett antal av de mellanväggar som tillkommit på 1950-talet revs. Nu tillkom också en ny utrymningstrappa vid den östra gaveln. På plan 3 tillkom mellanväggar för klädförråd och i den östra delen av plan 3 inreddes fritt stående kontorsrum med glasfronter och ett bibliotek. Samtidigt flyttades kontorslokaler ut ur byggnaden. En ventilationsanläggning installerades på plan 3.

År 2010 skedde en ombyggnad till kontor i den östra delen av plan 3 (rum 304). Nytt golv och nytt undertak sattes in liksom nya glaspartier. Kontoren utformades som "rum i rummet" pga bevarandekrav.

År 2011 utfördes åtgärder för att tillgängliggöra plan 2. En hiss installerades mellan plan 1 och 2, i anslutning till den västra entrén. Arbetet innebar bland annat ingrepp i bjälklag för nytt hisschakt, nya öppningar i murar från 1950-talet samt en ny hisschaktvägg. Eftersom hissen tog två WC samt en dusch i anspråk innebar ombyggnaden även en viss omdisponering av de moderna WC-utrymmena. Av de äldre detaljer som påverkats ska nämnas en äldre bjälke i bjälklaget (troligtvis ursprunglig) som fick växlas av i och med nytt schakt. I övrigt var det huvudsakligen de delar som tillkom under 1950-talet som påverkades. Del av trapphall 201 togs i anspråk för ny hiss och hisschakt. Schaktet krävde att del av ett äldre brädgolv i rum 201 revs. Schaktet försågs med nya avskärmade väggar i bakkant vid en befintlig pelares framkant. Pelaren bevarades, men inkorporerades i hisschaktet. Ny vägg utformades med den motsatta väggen som förlaga, dvs att den gick hela vägen upp till tak för att undvika att den upplevs som en "låda", klätts med stående bräddor och stänkmålats med linoljefärg i kulör lika övriga stänkmålade väggar.



Ny hydraulisk hiss mellan plan 1 och 2 sattes in 2014.



Hisschaktväggar utfördes med de äldre väggarna som förlaga och stänkmålades. Notera det mindre bräddörbladet till förrådet som tillverkats av äldre virke.



Översiktlig karakterisering och beskrivning

Kronhuset har en rektangulär grundplan orienterad i öst-västlig riktning och mäter ca 48x15 meter med en nockhöjd på ca 23 meter. Byggnaden har två hela våningar, en inredd vindsvåning och två oinredda vindsplan. Den har en enkel uppbyggnad av magasinsskarakter med fullstensmurar av rött handslaget tegel murat i kryssförband. Det exteriöra uttrycket är mycket välbevarat, men tegelmurarna bär tydliga spår av reparerade delar av yngre tegel (bl a från 1930- och 1950-talen, men också från 1700-1800-talen). Tydligast är spår av igensättning av fönsteröppningar på 1700-talet i bl a frontespiser och gavlar samt nymurning över fönster som förstärktes med cementbalkar på 1950-talet samt efter de öppningar som gjordes för att få in de stål balkar som användes för att förstärka konstruktionen. I de fasader som renoverades på 1930-talet har tegelpartier bytts i högre utsträckning än i den norra fasaden som renoverades på 1950-talet. Fasaden mot norr uppvisar flest ålderdomliga drag och andelen ursprungligt tegel är som störst här. Här finns också fortfarande spår av en tidigare tunn röd slamning. På denna fasad är också gränsen mellan första våningens murning med holländskt tegel från 1642-43 och de övriga våningarnas murning med tegel från Göteborg tydligast.

Tegelmurarna är på samtliga sidor motmurade med kontreforer i hörn och mellan fönsteraxlar. Dessa är murade i förband med tegelmurarna och är försedda med profilerade baser, vilka återskapades på 1930–50-talen. Mot öst finns två ursprungliga kontreforbaser bevarade. Dessa saknar kalkstenssockel och det är oklart om kontreforerna ursprungligen har haft socklar. Mot syd, väst och öst utgörs sockeln av kalkstensplattor. Mot norr utgörs istället sockeln av en låg och profilerad röd granit.

Fönstren av 2-luftsmodell och indelade i 10 rutor vardera och är försedda kopparbeslagna luckor. Samtliga fönster är från 1930-1950-talen. Takkuporna har dock bevarade äldre fönster av korspostmodell (troligtvis från sent 1700 eller tidigt 1800-tal). På de fyra gavelspetsarna sitter små igensatta fönsteröppningar och i den västra gaveln finns en utskjutande balk för hissanordning till vind.

Varje fasad har en kraftig murad portal och kopparbeslagna portar från 1930-talet. På huvudfasaden mot gården markeras mittaxeln med två emblem av trä placerade över entréportalen. Emblemerna är kopior av de ursprungliga emblemerna (som idag finns inne i rikssalen). Taket är mycket brant och utgörs av ett kopparklätt sadeltak (kopparklätt lades 1930) med frontespiser och åtta takkupor. Den putsade och profilerade takfotslisten är troligtvis från 1800-talet och ersatte ett tidigare listverk av trä.



Portal mot syd.



Portal mot norr.



Portal mot öst.



Ursprunglig kontrefor mot öst.



Ommurad kontrefor mot syd.



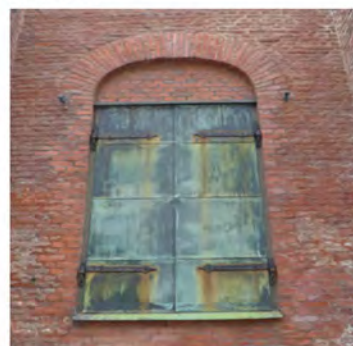
Synliga skarvar i mur mellan Holländskt och svenskt tegel, fasad mot norr.



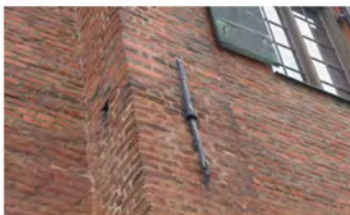
Äldre tegel med spår av slamning mot norr.



Kran för inlastning av materiel.



Kopparskodda fönsterluckor med kraftiga bandgångjärn från 1930-talet.



Ankarjärn i norra fasaden.



Kronhusemblemet - kopia.

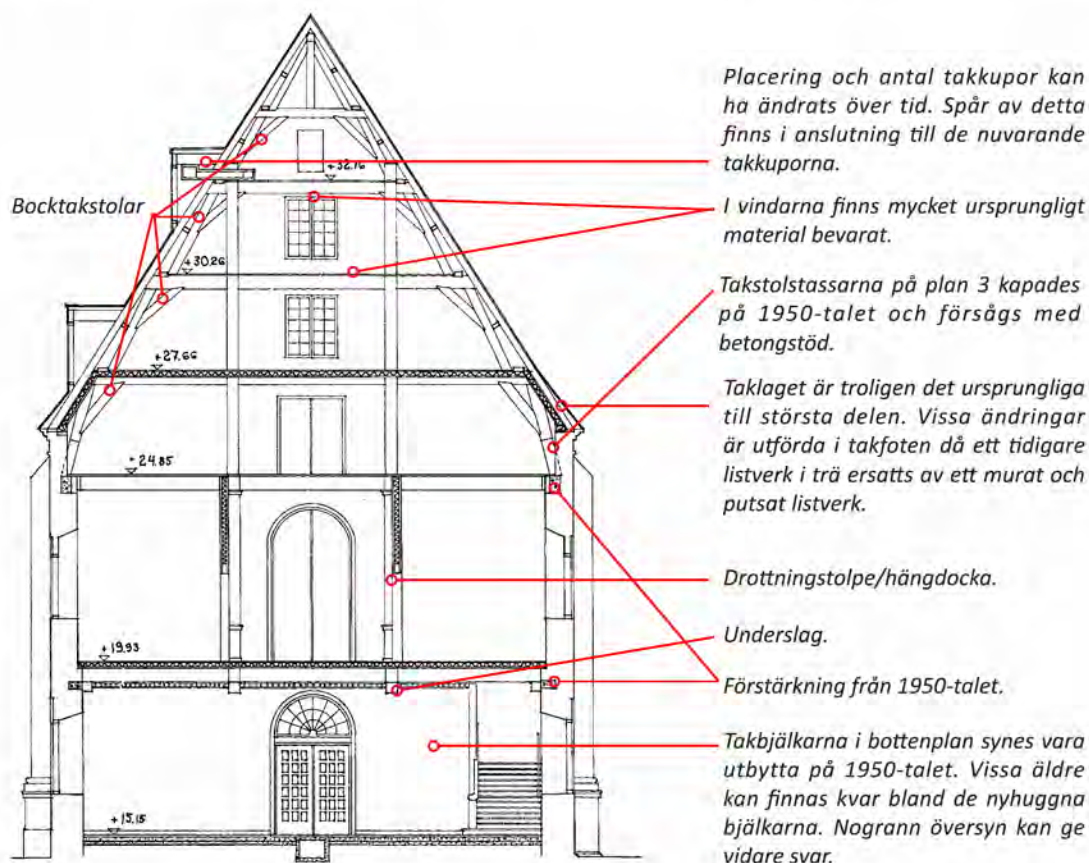
Den välbevarade konstruktionen

Texten nedan är delvis sammanställd från slottstimmerman Mattias Hallgrens rapport om Kronhusets timmerkonstruktion. Rapporten finns även som separat bilaga.

Kronhuset har en sk hängverkskonstruktion. Denna konstruktion är till stora delar mycket välbevarad och unik för Göteborg. Det branta taket bärs upp av en konstruktion med fyra bocktakstolar ovanpå varandra som gradvis minskar upp motnocken. Högst upp står två högben som går ihop inock och med ett vertikalt stöd under denna. Längsgående långremmar binder samman bockarna i alla nivåer och leåsar spikade utanpå bockbenen stöttar de lodräta sparrarna som yttertakets vilor mot. Undertaksbrädorna är spikade i leåsarna. De flesta sparrarna är ursprungliga från 1650-talet.

För att bära upp spännvidden i bottenplanet utan pelare binds bjälklagen samman av vertikala drottningstolpar/hängdockor som går från takbjälkarna på plan 5 till bottenvåningens tak där de förankrats med järnhängslen i längsgående bjälkar (underslag) som håller upp de tvärlagda bjälkarna i bjälklaget - där var fjärde utgörs av en stålbalk från 1950-talet.

Mycket av konstruktionens material är bevarat från 1600-talet. Det finns även mycket originalsmide i form av ålderdomliga spikar, bultar och järnhängslen. I bottenvåningen syns dock merparten av takbjälkarna och underslagen vara nytillverkade på 1950-talet. På de övriga våningarna syns merparten av bjälkarna vara från 1600-talet, med endast vissa senare maskinsågade bjälkar från 1950-talet.





Ovan: Det finns många smidda 16-1700-talsspik i bjälklagen runt om i huset. De är vackra, outslitliga och skall inte dras ut.

Till vänster: huggspår, 1600-talsbehuggning av bjälkar i taklaget.



Det finns rikligt med smidesjärn från 1600-talet i Kronhuset. De stora spikarna är mycket tidstypiska med sina branta fasettskallar. De utsmidda stångjärnen är av lancashire-järn och har hålen uppdrivna, inte borrade, för sprintarna. Deras ändar är avhuggna. Sprintarna är låsta med islagna kilar.



Hugg i de vertikala bjälkarna efter ett äldre hyllsystem, plan 2.

Byggnadens själ

I Kronhusets timmerkonstruktion finns rikligt med klotter, timmermansmärkningar och slitage som berättar om byggnadens själ och de människor som byggt och verkat i huset. Spåren berättar om virkeshandel, transporter, lagring av material, arbetsprocesser och tillverkningsmetoder av lokala hantverkare i staden. Hängdockorna är i vissa fall försedda med hugg för ett äldre hyllsystem, vilket är ett tydligt minne från tiden då Kronhuset tjänstgjorde som Kronans förråd. Det finns också gott om smidesdetaljer som bör undersökas av en mästersed. Allt detta är antikvariska immateriella värden som skall värnas vid alla typer av förändringar.



Numrering för det tidigare hyllsystemet.



Timmermansmärkning.

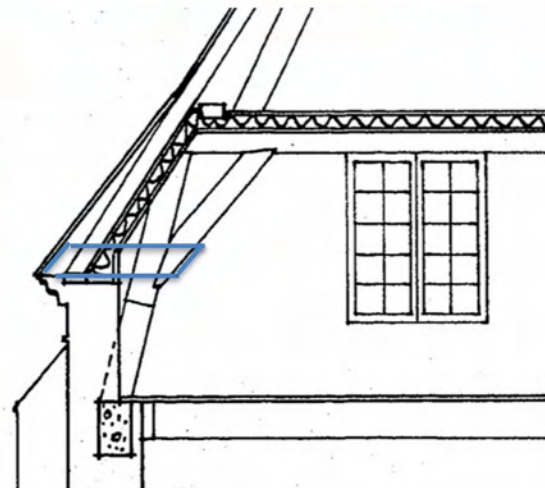
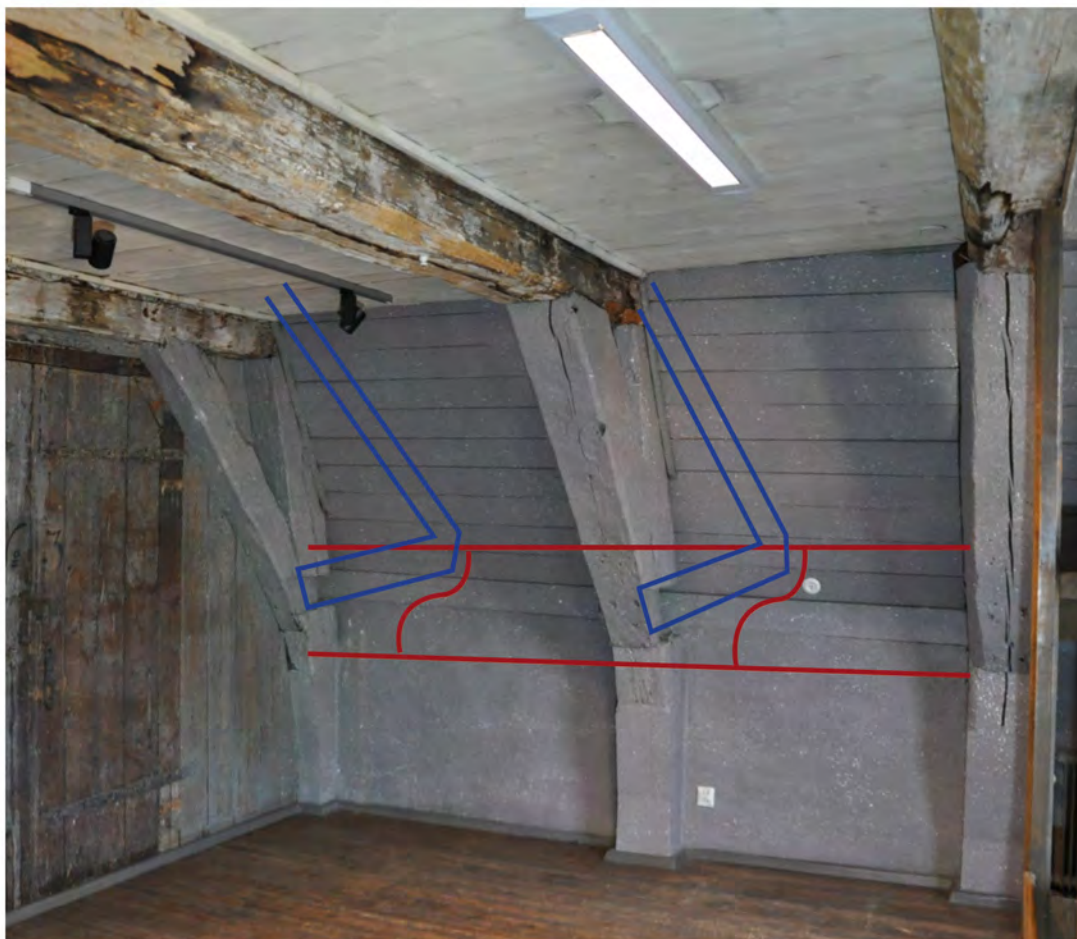


Exempel på olika timmermansmärkningar på takstolarnas olika delar. En egen klurig text/nummerkodning som timmermännen använt sedan medeltiden och fram till 1900-talet.

Spår som berättar om olika byggnadsetapper

Det finns flera bevarade spår och lösfynd som utgör viktiga pusselbitar för att fastställa byggnadskronologin. Verktygspår, detaljer och arkivmaterial berättar att taket ursprungligen hade kalkunderstruket taktegel på öppen läkt, vilket var vanligt på 1600-talet. Redan i slutet av 1600-talet ska dock taket ha läckt. Därför bytte man troligtvis till ett tegeltak med underbrädor. På Kronhusvindarna finns spår av det som troligtvis är andra generationens yttertak. Detta har återanvänts som undertak till det nuvarande koppartaket från 1930-talet. Underbrädningen har hyvlade vattrännespår för vattenavrinning. Dessa var spikade lodrätt på regler som har suttit horisontellt med ca 2 meters avstånd. Flera sparrar på bl a plan 4 verkar vara ursprungliga och har spikhål som tyder på att de tidigare burit ett tegeltak. Här återfanns också tegelrester som bevisar att taket varit tegeltäckt.

Flera samtida palats och slott hade ursprungligen omfattande listverk av trä som prydde taksimsen. Dessa byttes på 1800-talet ofta ut till murade och putsdragna lister efter att rötskador uppstått i den känsliga takfoten. Detta synes även vara fallet för Kronhuset, som invändigt bär spår av en sådan ombyggnad. I de nedre bocktakstolarna på plan 3, innanför takfoten, har det funnits utstickande bjälkar som troligtvis hållit upp ett utvändigt listverk av trä - vilket idag är ersatt av ett putsdraget listverk. I ett antal bocktakstolar sitter delar av den utstickande bjälken kvar.



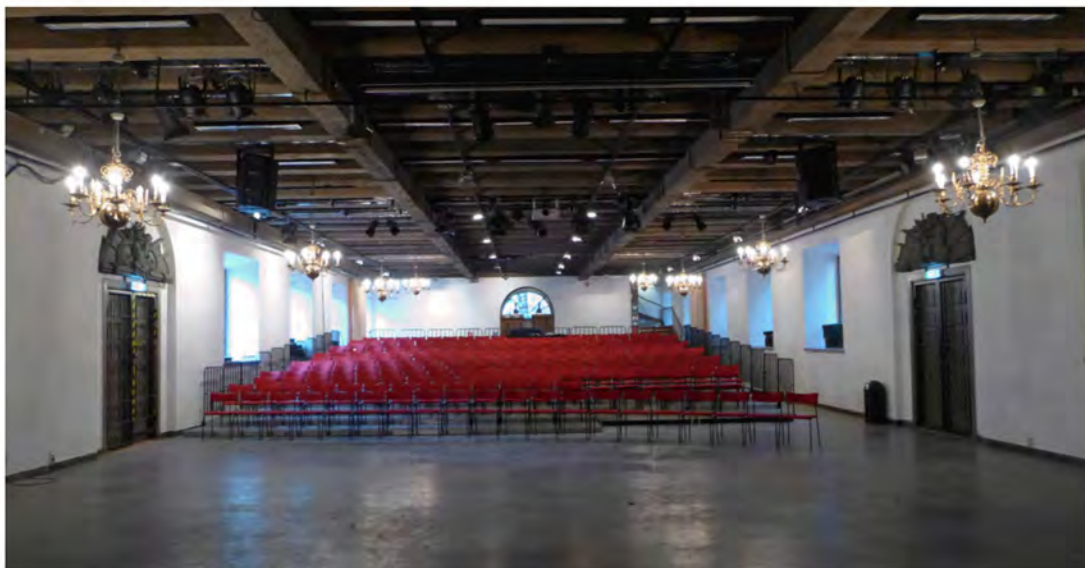
Överst: Princip för den äldre utformningen av takfoten.

Till vänster: En av de nedre bockarna, innanför takfoten och listverket, med rester av en utstickande bjälke (sticktass) som har hållit upp den ursprungliga takfotslisten som nu är bortplockad. De har fasade knutändar vilket är tidstypiskt. Dessa har stort historiskt värde och får inte byggas in eller döljas.

Interiören

Plan 1

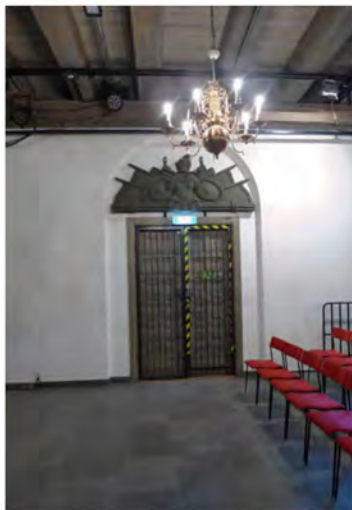
Bottenvåningen upptas till stor del av den sk rikssalen, en stor öppen sal som återskapades i och med 1950-talets stora restaurering med höga antikvariska anspråk. Den äldre förrådskaraktären är här helt förändrad. Kalkstensgolvet är från 1950-talet, liksom brädtaket och ektrappan upp till plan 2. Dörrblad och fönster är även de från 1930-50-talen. Väggarna är kalkputsade och i taket är bjälkarna synliga - merparten synes vara bytta på 1950-talet och var fjärde utgörs av en stålbalk klädd med plank. Timret är skrätt för att se ut som det äldre 1600-talstimret. Ovan två av entréerna hänger de ursprungliga Kronhusemblemen av trä från 1600-talet (kopior av dessa sitter idag på den södra fasaden). Det ålderdomliga rummet andas idag 1950-talets restaureringsideal, och är i sin helhet av mycket stort kulturhistoriskt värde. Då GWO flyttade in i huset försågs rikssalen med flyttbara gradängar och ett orkesterpodium. Mellanväggar mot väst och öst tillkom 1950 och dessa delar innehåller entréutrymmen, WC, hiss från 2014, förråd, elcentral mm. Dessa är enklare till sin karaktär. En äldre detalj som är värd att notera är ringar i muren för låsbommar i vindfånget (rum 101).



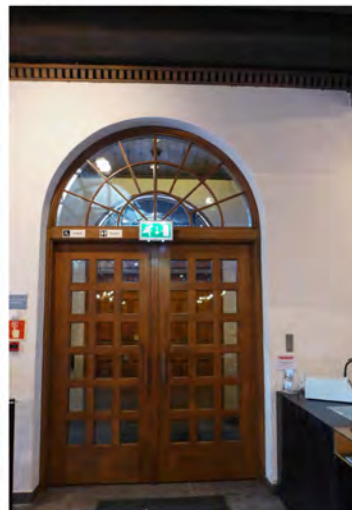
Rikssalen, rum 103, som idag helt präglas av 1950-talets restaurering. Kalkstensgolv, brädtak, spegeldörrblad mm härrör från restaureringen då även merparten av timret ersattes av nytillverkat timmer.



Ektrappa från 1950-talet i rikssalen.



Ett av de ursprungliga Kronhus-
emblemen från 1600-talet.



Parspegeldörrblad av ek med spröjsat överljusfönster, från 1950-talet.

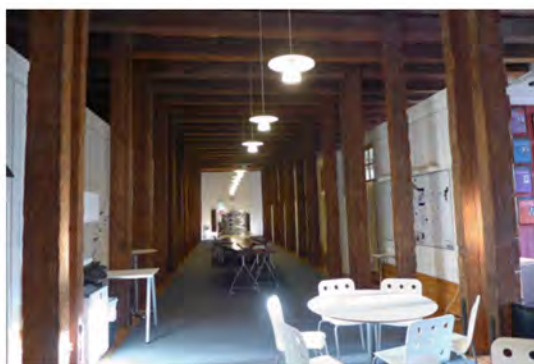
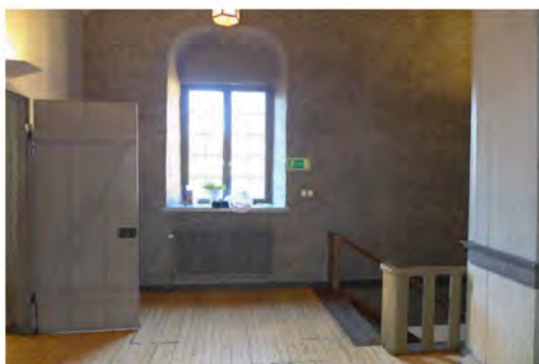
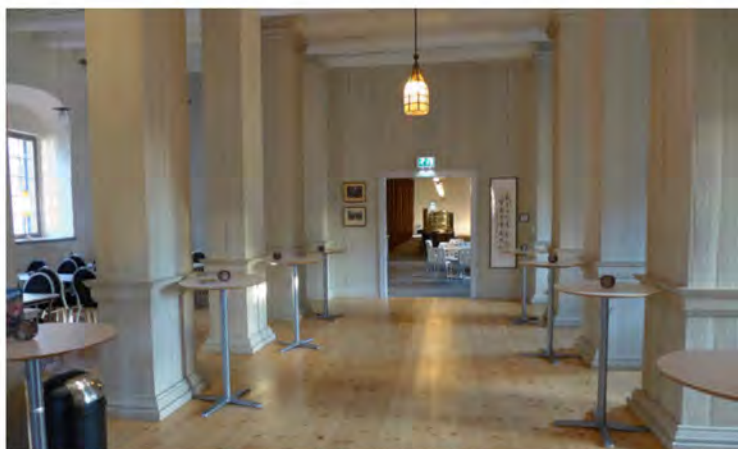
Plan 2

Våningsplanet innehåller i öst en stor sal och i väst en mindre sal, en trapphall och ett förrum till hiss. Mot gavlarna finns även enklare utrymmen så som WC och förråd. Den ursprungliga helt öppna planlösningen har förändrats något, dels genom brädväggar från 1950-talet (i samma läge som väggar från 1700-talet) samt genom att moderna övningsrum tillkommit som fristående rum i rummet (1998).

Samtliga golv är från 1950-talet eller senare, men äldre golv finns i vissa fall kvar under (visade sig bli vid installation av hiss 2014). Brädväggar och putsade partier i trapphall och gång är stänkmålade. I rum 201 är vissa brädväggar uppförda av äldre återanvänt virke från 1700-talet. Det förekommer flera bräddörrar från 1950-talet, vilka även de är tillverkade av återanvänt virke. Samtliga fönster är från 1930-50-talet. Även trappa till plan 3 är från 1950-talet och har ett stort restaureringshistoriskt värde.

Hela våningsplanet har två rader med vertikala drottningstolpar/hängdockor. I den västra delen (201 och 207) är dessa inklädda med panel och profilerade lister i klassicistisk stil. I våningsplanets östra del står de utan inklädnad. Det förekommer såväl vattensågade som kransågade hängdockor, vilka troligtvis är ursprungliga. Ett fåtal hängdockor är senare och maskinsågade. De äldre bär spår av inhuggningar för ett äldre hyllsystem och andra märken samt hyltor och krokar från den tid då rummet användes som förråd. I golvnivå sitter kraftiga handsmidda beslag av järn som hållit upp bjälklaget, merparten är troligtvis från 1600-talet medan vissa är från 1950-talet.

Brädundertaken är delvis äldre - och i vissa fall sannolikt från 1600-talet, men det förekommer också brädtak från 1950-talet. I rum 207 har ett modernt akustiktak monterats på brädtaket vilket förtar den ålderdomliga karaktären. I hela våningsplanet förekommer ett stort antal äldre takbjälklar från 1600-1700-talen. Det förekommer flera timmermansmärkningar på bjälkarna och det finns även äldre smide i form av bultar och spikar som kan vara från 1600-talet. Vissa bjälkar är skarvade med bult på 1950-talet och bultarna har dolts genom att man lasat i trä. Mot yttermur syns tydligt att bjälkarna på 1950-talet gjöts in i den förstärkta betongbalken som tillkom i yttermurarna.



Plan 3

Våningsplanet består av en trapphall i öst samt ett större kontorslandskap i övriga planet. Trapphall och kontorslandskap skiljs åt av en ålderdomlig brädvägg med spår av en äldre stänkmålning samt med kritstreck för olika räknenskaper. Här finns även tre ålderdomliga, idag igensatta, bräddörrar. Dörrarnas beslag är handsmidda och gammal numrering har lämnats kvar. På en av dörrarna finns beräkningar gjorda med krita bevarad.

Golv och brädundertak är från 1950-talet. Hela våningsplanet har två rader med drottningstolpar/hängdockor. I trapphallen är de klädda med en ålderdomlig brädpanel, medan de i den östra delen står utan inklädnad. Det förekommer såväl vattensågade som kransågade hängdockor som troligtvis är ursprungliga. Ett fåtal är senare och maskinsågade. De äldre har olika typer av numreringar från ett tidigare hyllsystem från den tid då rummet användes som förråd. I den östra delen har det under senare tid tillkommit ett antal mellanväggar.

I hela våningsplanet förekommer ett stort antal äldre takbjäklar från 1600-1700-talen. Det förekommer flera timmermansmärkningar på bjälkarna och det finns även äldre smide i form av bultar och spikar som kan vara från 1600-talet.



Trapphallen i plan 3.



Brädvägg med ålderdomlig stänkmålning och kritmarkeringar.



Takstolstassarna är kapade i nederkant och försedda med betongstöd.



Plan 4-6

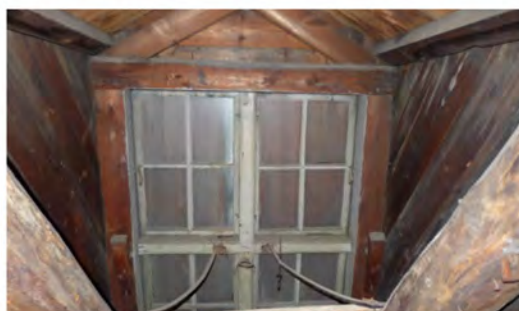
De tre översta våningarna är oisolerade magasinsutrymmen i välbevarat och ålderdomligt skick. Här finns bl a en vinsch som hör till hissen på västra gaveln. Golven är belagda med ålderdomliga och breda brädor. Under brädgolven ligger ytterligare ett lager med än äldre golvbrädor. Hela den väl synliga takkonstruktionen är relativt bibehållen och vindarna har en utpräglad ålderdomlig karaktär. Det förekommer dock senare tillkomna takbjälkar (troligtvis från 1950-talet) samt partiellt senare brädundertak. I takkuporna sitter äldre korspostfönster med ursprungliga uppställningsbeslag, sannolikt från sent 1700-tal eller tidigt 1800-tal. Här finns också ett antal ålderdomliga trätrappor.



Plan 4 med sina dubbla rader av hängdockor. Vinden har en utpräglad ålderdomlig karaktär.



Plan 4.



Ålderdomliga korspostfönster i takkuporna.



Plan 5. I förgrunden en vinschanordning från 1600-talet.



Plan 6.



Äldre taktegel återfunnet på Kronhusvinden. Ålder oklar.



Sparrarna har spikhål med läktavstånd och brädundertaket har spår för avrinning av vatten och är troligtvis återvunnet.

Kulturhistoriskt värde

Kronhuset är en unik byggnad och tillika en av Göteborgs äldsta och mest värdefulla byggnader. Den har ett stort militärhistoriskt värde och speglar flera viktiga händelser i Sveriges och Göteborgs historia, liksom arkitektoniska ideal under 1600-talet. Den visar upp en fantastisk 1600-talskonstruktion med en nästan helt bevarad takkonstruktion av bocktyp. Den representerar timmermanskonst från sin tid, full av verktygsspår som berättar om teknik, hantverkarna och samhället. Detta gör Kronhuset till en omistlig byggnad, såväl lokalt som regionalt och nationellt, som måste visas stor varsamhet. Dess värde bärs upp av såväl bevarade detaljer från 16-1700-talen som av restaureringshistoriskt intressanta tillskott från 1950-talet. Kronhuset skyddas som byggnadsminne. Läs mer under "Kulturhistoriskt skydd och Kulturhistoriskt värde" sid 9.

Värdefulla delar och detaljer i exteriören

Exteriören är mycket värdefull i sin helhet och det kulturhistoriska. Hela exteriören skyddas genom byggnadsminnesförklaringen. Äldre delar av särskilt värde är:

- Tegelfasaderna i sin helhet. Särskilt värdefullt är bevarat äldre 1600-talstegel samt synliga skarvar mellan Holländskt och Svenskt tegel som syns särskilt väl på norra fasaden. Även spår av en tidigare tunn röd slamning på den norra fasaden är värdefull och skall bevaras.
- Ursprungliga kontreforer med profilerad tegelsockel på den östra fasaden som stått som förlaga vid återskapandet av övriga kontreforer.
- Spår av igenmurade fönsterpartier i gavlar och frontespiser.
- Smidda ankarjärn.
- De klassicerande portomfattningarna med slammade pelare som bär ett profilerat entablement.
- Bjälke ovan fönster på plan 5 i den västra fasaden som fungerat som kran för inlastning av materiel.
- Det högresta sadeltaket med skivtäckning av kopparplåt samt den putsade och profilerade taklisten.
- Takkupor med bevarade fönster, troligtvis från sent 1700-tal eller tidigt 1800-tal.

Även detaljer från 1930-50-talet har ett kulturhistoriskt värde:

- Fönster, fönsterluckor och kopparklädda ytterdörrar från 1930-50-talen med restaureringshistoriskt värde.
- Kalkstenssocklar från 1930-talet samt profilerad sockel mot norr, från 1950-talet.

Exteriören är mycket känslig för alla typer av förändringar. Originalmaterial skall bevaras så långt det är tekniskt möjligt. Inga ytterligare öppningar får göras. Utpökade detaljer skall bevaras liksom fasaddekor så som profilerad takfotslist och dekorativa ankarjärn. Alla eventuella åtgärder/underhåll skall utföras varsamt och med stor hänsyn till byggnadens höga kulturhistoriska värden.

Värdefulla delar och detaljer i konstruktionen

Den välbevarade konstruktionen är mycket värdefull i sin helhet. Av särskilt värde är:

- Konstruktionen i sin helhet med bl a takbjälkar, underslag, hängdockor, takstolar, åsar och högben är mycket ålderdomlig och skall bevaras. Mycket av timret är ursprungligt från 1600-talet och därmed av mycket stort kulturhistoriskt värde.
- Huggmärken och andra märkningar av timret berättar om de människor som byggt och verkat i huset. Spåren berättar om virkeshandel, transporter, lagring av material, arbetsprocesser och tillverkningsmetoder av lokala hantverkare i staden.
- Smide i form av spikar och bultar från 1600-talet.
- Numrering och hugg på hängdockor - fd hyllplatsmarkeringar.
- Spår av utskjutande bjälkar på plan 3 som höll upp en takfotslist av trä.

Vindarna får inte inredas eller isoleras - konstruktionen skall vara fortsatt synlig. Lösa fynd av järn, tegelpannor mm, som finns överallt på vindsvåningarna, bör samlas ihop och få inventarienummer så de inte städas bort. Det finns många 1600-1700-talsspik i bjälklagen runt om i huset. De är vackra, outslitliga och skall inte dras ut. Timmermansmärkningar, äldre hyllplatsnumreringar mm utgör immateriella värden som skall värnas vid alla typer av förändringar.

Värdefulla delar och detaljer i interiören

Interiören är värdefull i sin helhet och skyddas genom byggnadsminnesförklaringen. Äldre bevarade detaljer från 16-1700-talen är av mycket högt kulturhistoriskt värde och skall hanteras med stor varsamhet. Av särskilt värde är:

- De öppna planlösningarna som speglar Kronhusets tidigare roll som magasinsbyggnad.
- De ursprungliga Kronhusemblemerna av trä i rikssalen.
- Brädväggar och brädinklädda hängdockor i plan 2 av återvunnet äldre virke.
- Dörrblad från 1700-talet.
- Älderdomliga bräddtak och takbjälkar i plan 2-6 (1600-1700-tal).
- Väggsparti från 1700-talet i plan 3 inklusive brädinklädda hängdockor.
- De välbevarade vindarna, plan 4-6, i sin helhet med hög del av material från 1600-1700-talet så som bräddgolv, bräddtak, synlig takinbräddning, takstolar, hängdockor, äldre trätrappor och äldre dörrblad samt fönster i takkuporna från 1700-talet, spår av igenmurade fönster mm.

Det kulturhistoriska värdet bärs även upp av bevarade detaljer från 1950-talet med stort restaureringshistoriskt värde. Av särskilt värde är:

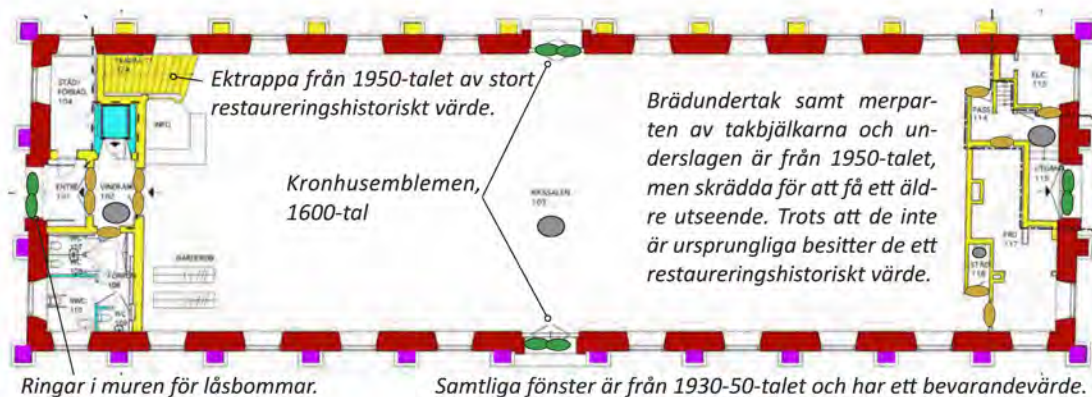
- Rikssalen i sin helhet med kalkstensgolv, dörrblad, ektrappa, takbjälkar, bräddtak, armaturer mm från 1950-talets restaurering.
- Väggar i plan 2 från 1950-talet, tillverkade av äldre återvunnet virke vilket visar på de höga antikvariska ambitionerna i restaureringen.
- Dörrblad från 1950-talet i samtliga våningsplan.
- Bräddörrar och bräddväggar på vinden från 1950-talet.

Kulturhistoriskt värdefulla detaljer finns specificerat rum för rum i rumsbeskrivningen i Vård- och underhållsplanens del 2. Planritningarna på följande sidor är avsedda att fungera som en sammanfattning över byggnadens och interiörens kulturhistoriska värden samt över väggarnas ålder. I Kronhuset ingår samtliga rum i byggnadsminnesförklaringen och skall därför hanteras mycket varsamt. Det är av största vikt att den ursprungliga planlösningen bevaras (nya mellanväggar får ej uppföras) och att ingrepp inte görs i äldre väggar. Dessutom bör ingrepp undvikas i väggar från 1950-talet då dessa har ett restaureringshistoriskt värde. Utpekade äldre detaljer skall bevaras och underhållas på ett varsamt vis. Det är av stor vikt att alla reparationer och lagningar utförs med stor omsorg av kvalificerade hantverkare.

Illustrationer över ålder och kulturhistoriskt värde finns även i större format i en separat ritningsbilaga.

Ålderslegend och kulturhistoriskt värdefulla detaljer

Plan 1



Antikvariska riktlinjer, plan 1

Hela bottenvåningen omfattas av byggnadsminnesförklaringens skyddsföreskrifter och skall bevaras. I plan 1 finns sannolikt inga detaljer från 1600-talet bevarade, med undantag för yttermurarna och rikssalens volym. Samtliga utpekade kulturhistoriskt värdefulla detaljer, så som kalkstensgolv, dörrblad, fönster, bräddtak och takbjälkar, trappa, kronhusemblem, takkronor från 1950-talet mm skall bevaras och vårdas. Ingrepp i 1600-talsmurar får inte göras. Alla åtgärder måste utföras med stor varsamhet och hög ambitionsnivå. Metoder och material skall vara anpassade till det kulturhistoriska värdet. Rikssalen är särskilt känslig p g a sitt höga restauringshistoriska värde. På sikt vore det fördelaktigt om ljusinstallationer mm i rikssalen kunde utföras på ett mer varsamt vis för att inte förtä rummets karaktär. Mellanväggar får ej uppföras i rikssalen. Varje enskilt rums kulturhistoriskt värdefulla detaljer finns specificerat i rumsbeskrivningen i Vård- och underhållsplanens del 2. Enklare utrymmen mot väst och öst (WC, förråd, elcentral mm) är tåligare för förändringar, men utpekade detaljer ska bevaras.

Teckenförklaringar

Ålderslegend väggar

- 1640-1650-tal
- 1700-tal
- 1930-tal (avser ommurade kontreforbaser)
- 1950-tal
- 1980-tal
- 2000-tal

Kulturhistoriskt värdefulla detaljer

- Dörrblad från 1700-talet
- Dörrblad från 1930-talet
- Dörrblad från 1950-talet
- Kalkstensgolv från 1950-talet
- Äldre bräddgolv (1600-1700-tal)
- Bräddgolv från 1950-talet

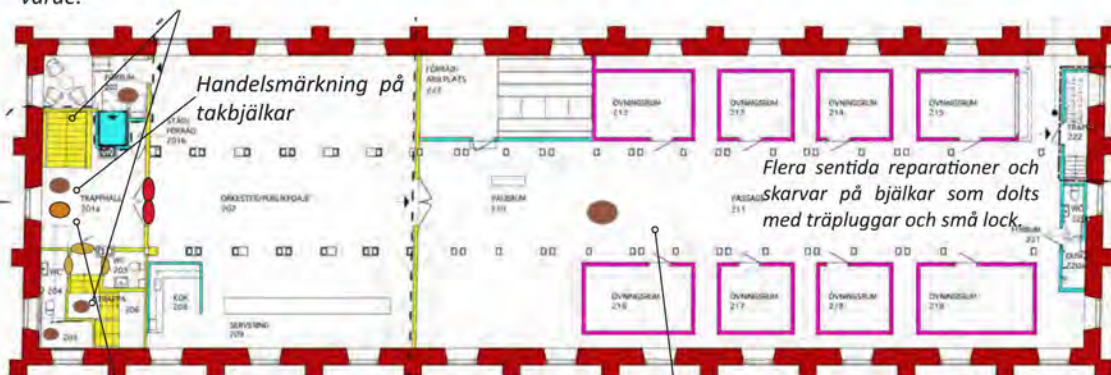
Värdeklasser

Samtliga rum i Kronhuset ingår i byggnadsminnesförklaringen.

Plan 2

Trappor från 1950-talet av restaureringshistoriskt värde.

Fönstren är från 1930-50-talet och har ett bevarandevärde.



Äldre bräddtak samt äldre och även ursprungliga takbjälkar med originalskarvar och originalbultar av smide från 1600-talet.

Partiellt mycket gammalt bräddtak samt äldre och även ursprungliga takbjälkar och smide (bultar och spikar) från 1600-talet. Flera av hängdockorna är ursprungliga från 1600-talet med hugg för tidigare hyllsystem. Det förekommer ett stort antal äldre och troligtvis ursprungliga järnhängslen av smide. Detta är av mycket högt kulturhistoriskt värde.

Antikvariska riktlinjer, plan 2

Hela våningsplanet omfattas av byggnadsminnesförklaringens skyddsföreskrifter och skall bevaras. Samtliga utpekade kulturhistoriskt värdefulla detaljer skall bevaras och vårdas. Ingrepp i 1600-talsmurar får inte göras. Alla åtgärder måste utföras med stor varsamhet och hög ambitionsnivå. Metoder och material skall vara anpassade till det kulturhistoriska värdet. Bräddtak skall fortsatt vara synliga och t ex ej kläs med akustikplattor. Äldre bräddtak och takbjälkar skall bevaras. Äldre smide i taket i form av spikar och bultar skall bevaras på plats. Ytterligare mellanväggar bör ej tillföras i något av rummen. Enklare utrymmen mot väst och öst (WC, förråd, utrymningstrappa mm) är tåligare för förändringar, men utpekade detaljer ska bevaras och ingrepp i 1600-talsmurar får inte göras.

Teckenförklaringar

Ålderslegend väggar

- 1640-1650-tal
- 1700-tal
- 1950-tal
- 1980-tal
- 2000-tal

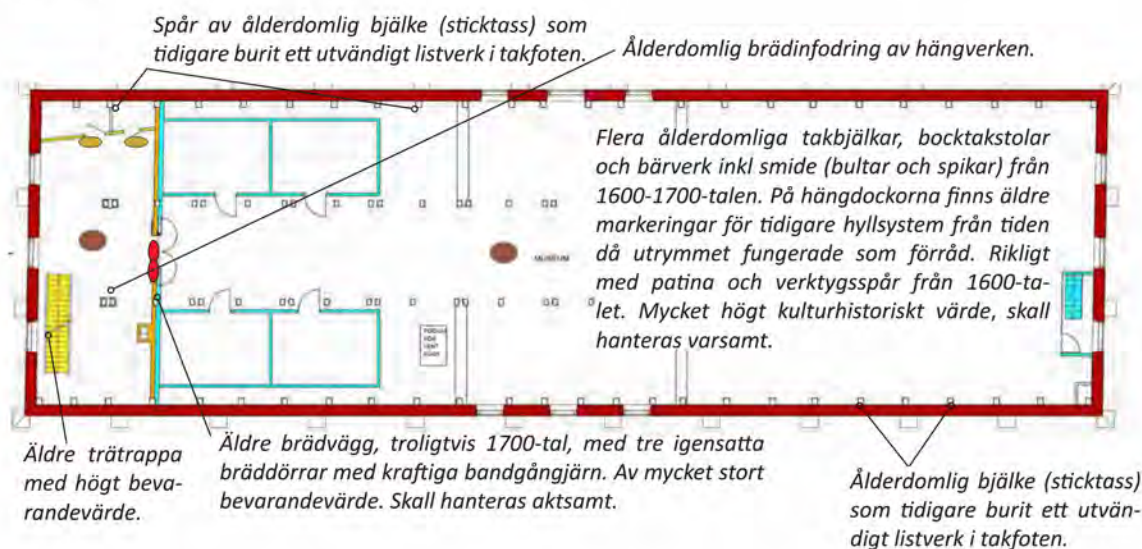
Kulturhistoriskt värdefulla detaljer

- Dörrblad från 1700-talet
- Dörrblad från 1930-talet
- Dörrblad från 1950-talet
- Kalkstensgolv från 1950-talet
- Äldre brädgolv (1600-1700-tal)
- Brädgolv från 1950-talet

Värdeklasser

Samtliga rum i Kronhuset ingår i byggnadsminnesförklaringen.

Plan 3



Antikvariska riktlinjer, plan 3

Hela våningsplanet omfattas av byggnadsminnesförklaringens skyddsföreskrifter och skall bevaras. Samtliga utpekade kulturhistoriskt värdefulla detaljer skall bevaras och vårdas. Tåligheten för förändringar är låg. Alla åtgärder måste utföras med stor varsamhet och hög ambitionsnivå. Metoder och material skall vara anpassade till det kulturhistoriska värdet. Ingrepp i 1600-talsmurar får inte göras. Ytterligare mellanväggar bör ej uppföras. Ålderdomlig vägg, inkl kritstreck och spår av äldre stänk-målning, skall bevaras i sin helhet och hanteras mycket aktsamt. Äldre takbjälkar, bocktakstolar och hängdockor har ett mycket högt bevarandevärde och skall bevaras. Spår av tidigare utvändigt listverk i form av ålderdomliga bjälkar i bocktakstolarna skall bevaras och bör ej byggas in eller döljas. Även hyllplatsnumrering skall bevaras. Bräddtak skall fortsatt vara synliga och ej kläs med t ex akustikplattor. Äldre smide i taket i form av spikar och bultar skall bevaras på plats.

Teckenförklaringar

Ålderslegend väggar

- 1640-1650-tal
- 1700-tal
- 1950-tal
- 1980-tal
- 2000-tal

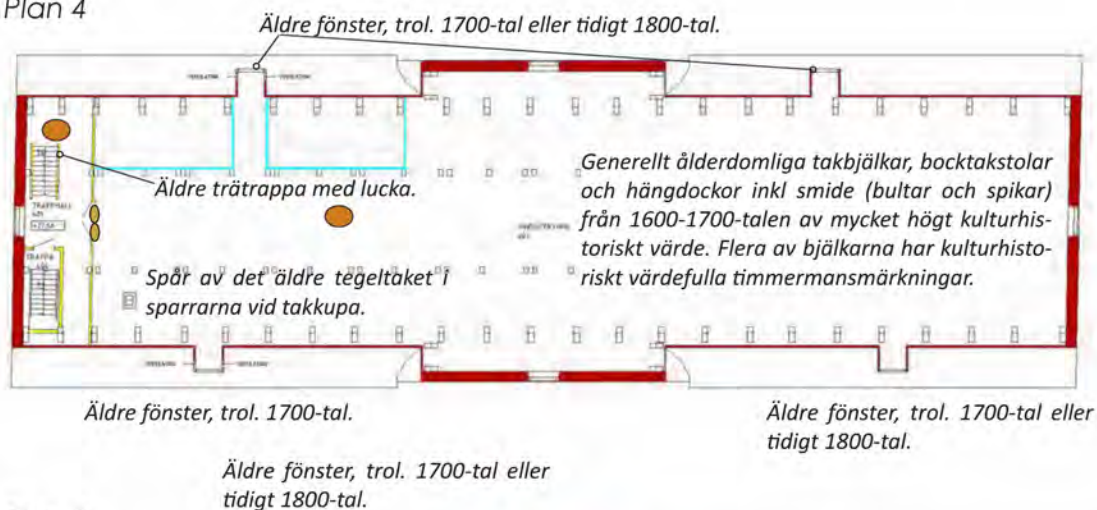
Värdeklasser

Samtliga rum i Kronhuset ingår i byggnadsminnesförklaringen.

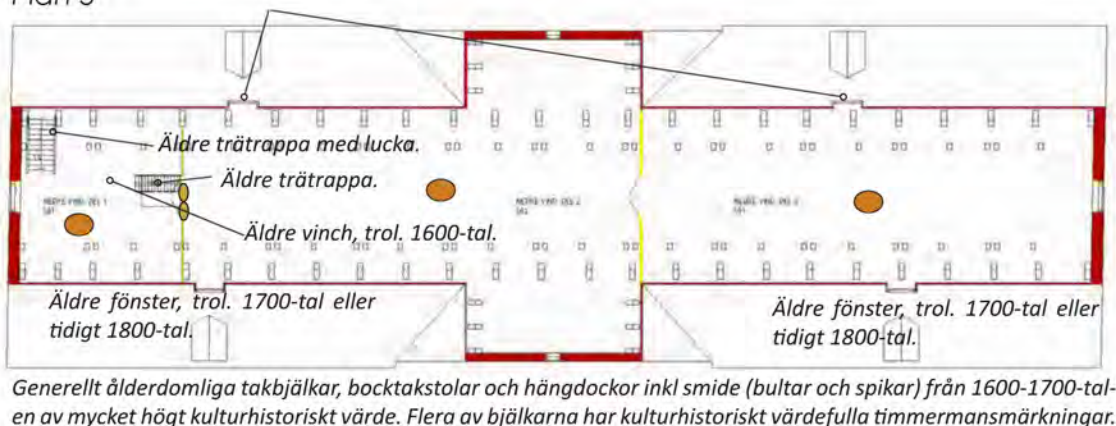
Kulturhistoriskt värdefulla detaljer

- Dörrblad från 1700-talet
- Dörrblad från 1930-talet
- Dörrblad från 1950-talet
- Kalkstensgolv från 1950-talet
- Äldre brädgolv (1600-1700-tal)
- Brädgolv från 1950-talet

Plan 4



Plan 5



Antikvariska riktlinjer, plan 4-6

Samtliga vindsplan, plan 4-6, omfattas av byggnadsminnesförklaringens skyddsföreskrifter och skall bevaras. Plan 4 är till stora delar välbevarad med undantag för senare ventilationsinstallationer samt enstaka mellanväggar från 2000-talet. Plan 5-6 är mycket välbevarade (plan 6 utgör inte ett eget våningsplan utan ingår som en övre del av plan 5 varför det inte redovisas på separat plan).

Samtliga vindsplan har en utpräglad ålderdomlig och enkel karaktär som minner om byggnadens forna funktion. Denna karaktär är mycket viktig att slå vakt om. Mycket av materialet är 1600-tal - vad gäller bjälkar, takstolar, bräddtak mm. I flera fall förekommer ursprungligt smide från 1600-talet och bjälkarna har timmermansmärkningar. Vindarna och takstolkonstruktionen är mycket känslig och tåligheten för förändringar är mycket låg. Vindarna får ej inredas eller isoleras. Inga ytterligare mellanväggar får uppföras. Ingrepp får ej göras i de äldre murverken. Spår av äldre igenmurade fönster skall bevaras.

Äldre bevarandevärda detaljer av högt kulturhistoriskt värde, vilka ska hanteras varsamt, är: ursprunglig vinch från 1600-talet, äldre bräddgolv, bräddtak, synlig takinbrädning, takstolar, hängdockor, takkupor med äldre fönster, spår av igenmurade fönster i gavlar och frontespiser samt äldre trätrappa till plan 4 och 6. Även detaljer från 1930-50-talet har ett bevarandevärde, t ex förekommer fönster från 1930-50-talet samt bräddörrar och bräddvägg från 1950-talet.

Postgatan 8, F d Corps de Gardet



Postgatan 8 (Nordstaden 702:32). Fasad mot norr.

Byggnaden uppfördes under 1700-talets andra hälft som *"Krigs Rätts artillerie, Wagts och Tygvagtarens rum"*. Under årens lopp har ett flertal förändringar och tillbyggnader skett. Bland annat tillkom år 1866 en flygelbyggnad mot öst. Vid mitten av 1960-talet tillkom en stor tillbyggnad under gården för kommunens televäxel, vilken anordnades i en byggnad under gårdsplanen. Byggnaden besitter ett högt kulturhistoriskt värde och skyddas som byggnadsminne (omfattar endast exteriören). Den har en för 1700-talet tidstypisk stram arkitektonisk utformning med brant och högre tak och slätputsade fasader i gul kulör, hörnkedjor och ankarjärn. Exteriört är byggnaden relativt välbevarad. Under senare tid har ett antal fönsteröppningar och takfönster tagits upp och på gården har en ramp tillkommit. Interiört har planlösningen, som från början präglades av rum i fil, förändrats. På plan 3 är dock planlösningen delvis bevarad. Dessutom finns flera värdefulla delar och detaljer i interiören, bland annat ett äldre kryssvalv i källaren, en äldre kalkstenstrappa, äldre snickerier samt stuckaturer, väggfasta skåp och en kakelugn.

Kronologi

1755-56	Byggnaden uppfördes.
1866	Tillbyggnad med en envåningslänga mot öst som anslöt till artilleriets grovsmedja.
1920	WC installerades i bottenvåningen.
1931	Omfattande modernisering. Byggnaden inreddes för kontor. Förändring av planlösning.
1944	Ett ritkontor inreddes i flygelbyggnadens vindsvåning. Takfallet försågs med takkupor.
1952	Förändringar i huvudbyggnadens vindsvåning för nya kontorslokaler. Nya takfönster.
1965	En televäxel byggdes under Kronhusgården och nåddes via Corps de Gardet.
1971	Ett mindre byggnadsparti som tidigare sammanbundit byggnaden med smedjan revs för att skapa ny entré till Kronhusgården. Vissa interiöra förändringar. Fönstren byttes.
1980	Exteriör renovering. Omputsning och kalkavfärgning.
1994	Arkivutrymme i Telestativutbyggnaden byggdes om till skyddsrum.
2014	Två entréer återupptogs. Ny ramp mot gården och ny trappa på gaveln. Invändiga förändringar i form av två återupptagna dörröppningar och ny utrymningstrappa.



Till vänster: Illustration av gatufasaden från 1817. Mot öster syns en enklare tillbyggnad i trä som sannolikt innehöll förråd. Förrådsbyggnaden kom troligen att rivas i samband med en tillbyggnaden i sten från 1866 (KA). Till höger: Ritning över gavelfasad från 1817 som visar entrén till Krigsrättens lokaler. På ritningen syns ett välvt fönster mot vinden samt ett mindre fönster mot den övre vinden. (RSA)

Historik

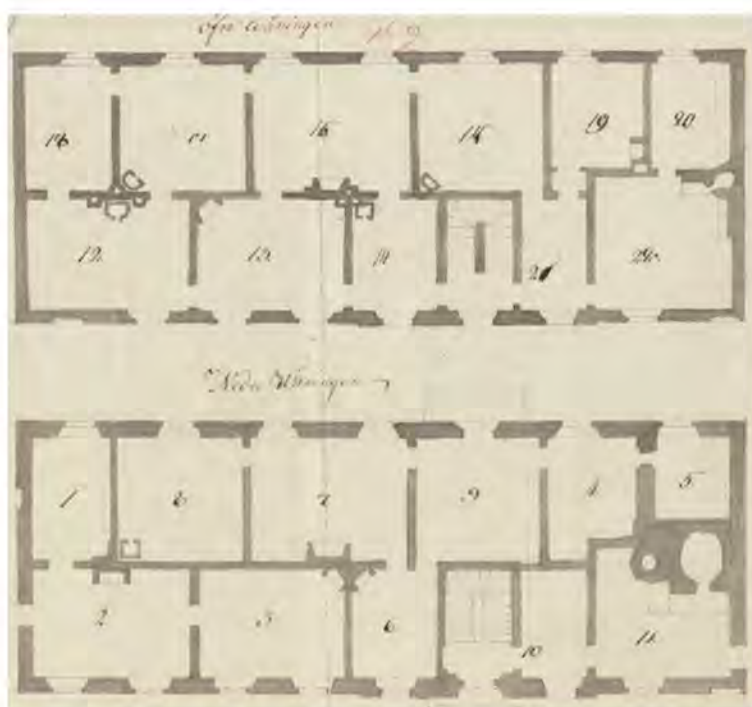
Fd Corps de Gardet uppfördes under 1700-talets andra hälft, i två våningar med vind, som "Krigs Rätts artillerie, Wagts och Tygvagtarens rum" med vaktlokaler, kontor för artilleristaten och bostad åt tygvaktaren. Den ersatte en tidigare vaktbyggnad från 1696 som brann ner i stadsbranden 1748. Enligt flera skriftliga källor, t ex Göteborgs byggnadshistoria före 1814 (Bækström), uppfördes den aktuella byggnaden 1755-1756 under ledning av tygvaktaren P M Rewegin. Inom ramen för denna VoU har dock inte några ritningar från dessa år påträffats. Överlag är ritningsmaterialet från 1700-talet begränsat. Den första planritningen som påträffats är från 1780-talet. Enligt Bækström härjade ytterligare en brand i kvarteret år 1758 vilken ska ha skadat ett nyss uppfört Corps de Garde, men det är oklart i vilket omfattning. Det är därför svårt att exakt ange husets ålder och belägga exakt hur den ursprungliga byggnaden tedde sig. Överlag är ritningsmaterialet från 1700- och 1800-talet sparsmakat vad gäller detaljer – men de ger en fingervisning av hur byggnaden såg ut under senare delen av 1700-talet.

Exteriör beskrivning av 1780-talsbyggnaden

Byggnaden uppfördes med en låg sockel och gavs slätputsade fasader och ett brant sadeltak. Ovanligt nog för 1700-talet utfördes byggnaden med en asymmetrisk fasad. Detta beror troligen på att avsikten ursprungligen var att huset endast skulle fungera som artilleriets Corps de Garde med vaktlokaler och kontor för artilleristaten, men tygvaktaren P M Rewegin krävde att få bygga ett större hus som även inrymde bostad för tygvaktaren. Förslaget godkändes och byggnaden utökades med två fönsteraxlar mot väst, vilket fick som konsekvens att fasaden blev asymmetrisk.

Ursprungligen fanns fyra entréer till byggnaden. Entrén till tygvaktarbostaden låg mot Postgatan. På ritningar från 1780-talet syns en större fritrappa än dagens. Corps de Gardets lokaler nåddes från en gårdsentré. Krigsrättskontoret och ett brygghus nåddes från entréer på gavlarna.

På ritningarna från 1780 finns inte några fönster på gavlarna. Dessa hade troligen endast fönster mot vinden. Planritningarna omfattar dock bara bottenvåningen och ovanvåningen, varför det är svårt att säga exakt hur gavlarna utformades. På en fasadritning från 1817 är gavlarna försedda med större välvda öppningar mot vinden samt ett mindre rektangulärt fönster mot den övre vinden. När de nuvarande gavelfönstren tillkom är oklart då de första planritningarna över vinden är från 1940-talet. De syns dock på ett fotografi från 1920-talet.



Rumsförteckning

1. Krigsrättskontor
2. Krigsrättens förmak
3. Krigsrättens sal
4. Officerarnas Corps de Garde
5. ?
6. Underofficerarnas Corps de Garde
7. Gemenas Corps de Garde
8. Arrestantrum
9. Förstuga åt gården
10. Förstuga åt gatan
11. Brygghus och bagarestuga
12. Tyggkontor
13. DO
14. Förmak
15. Sängkammare
16. Barnkammare
17. Barnkammare
18. ?
19. Pigkammare
20. Visthus
21. Förstuga
22. Kök

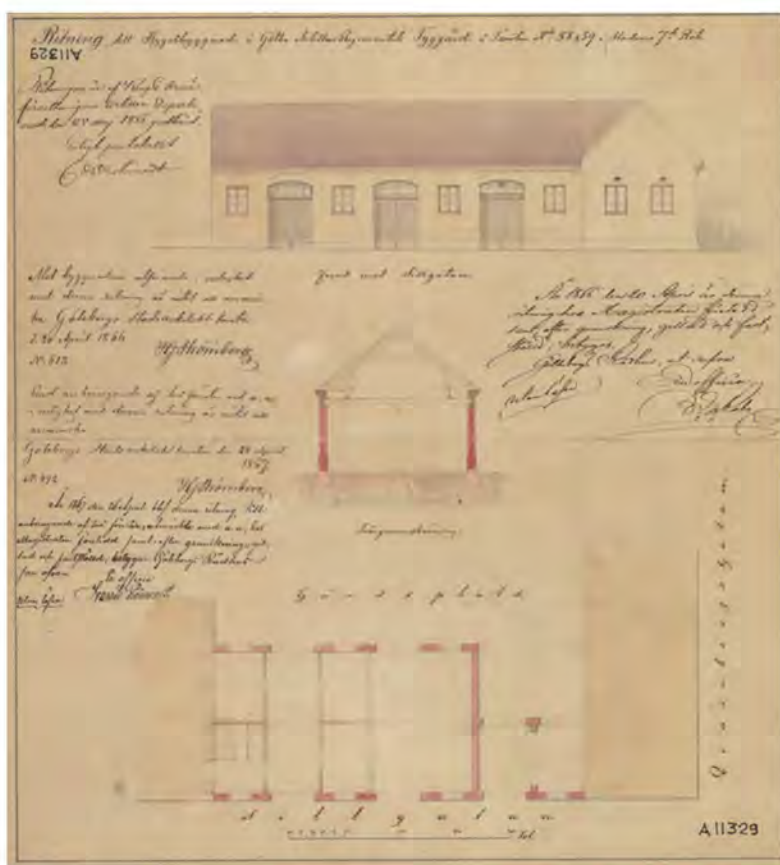
Planritning från 1780 som visar den ursprungliga dispositionen med fyra separata ingångar. Planen över bottenvåningen indikerar även att det kan ha funnits blindfönster, detta har dock inte kunnat beläggas. (KA)

Interiör beskrivning av 1780-talsbyggnaden

Invändigt var byggnaden funktionellt uppdelad i fyra separata funktioner med krigsrättskontor i bottenvåningens västra ände, Corps de Garde längs den norra långsidan (logementet för en vaktstyrka), brygghus och bagarstuga i det östra hörnet samt tygvaktarbostad och kontor på ovanvåningen. De olika funktionerna hölls separerade från varandra och nåddes via fyra separata entréer, en på vardera långsida och kortsida.

Från entrén mot Postgatan nåddes ett förmak och ett trapphus som ledde upp till bostaden på den andra våningen. Hela övervåningen nyttjades som bostad och kontor för tygvaktaren (uppbördsman för fältartillerimaterielen) med tyggkontor, förmak, sängkammare, barnkammare, kök samt visthus. I direkt anslutning till förmaket på bottenvåningen låg mot öster ett brygghus och bagarstuga, vilka även kunde nås från en entré på östra gaveln. Från gården ledde en entré in till ett förmak omgivet av vaktlokaler för officerare, underofficerare och "gemena" placerade i fil längs den norra långsidan. Här fanns även ett "arrestantrum". Från den västra gaveln nåddes krigsrättens lokaler med krigsrättskontor, förmak och sal.

Uppvärmning skedde genom kakelugnar och öppna spisar. På planritningen från 1780 redovisas öppna eldstäder i såväl arrestantrum som förmak och vaktlokalerna samt kakelugn i krigsrättskontoret. I ovanvåningen skedde uppvärmningen genom kakelugnar. I direkt anslutning till trapphuset ledde en murad trappa ner till ett mindre kryssvälvat källarutrymme med kolluckor där kol skyfflades in från gatan.



Tillbyggnadsritning från 1866.
(RSA)

Förändringar

1800-talet

År 1817 planerades en utbyggnad mot öster då byggnaden avsågs utökas med två fönsteraxlar, detta kom dock aldrig att genomföras. På relationsritningarna från 1817 syns dock att det hade genomförts en interiör ombyggnad på bottenvåningen, i den del som fungerade som brygghus och bagarstuga. Det synes som om bakugnen byggdes om och blev större, vilket fick konsekvensen att den gamla förstugan mot gården försvann. På ritningarna syns också en enklare tillbyggnad i trä i en våning mot östra gaveln. Denna byggnad redovisas inte på ritningar från 1780-talet, och det är oklart exakt när den tillkom. Denna träbyggnad revs i samband med att en tillbyggnad av en envåningslänga i sten uppfördes år 1866.

År 1866 tillbyggdes en envåningslänga, bland annat innehållande förråd, som sträckte sig från östra gaveln och förbands med artilleriets smedja (nuvarande Kronhuscaféet). Bygglovsritningarna från tiden är något motsägelsefulla då proportionerna på smedjan inte stämmer. På en ritning från 1866 betecknad "*Ritning till flygelbyggnad å Götha Artilleriregementhe Tyggård*" redovisas en tillbyggnad med fyra fönsteraxlar med spröjsade tvåluftsfönster. Fasadritningen ger illusionen av att hela tillbyggnaden anslöt till smedjan, men av planritningen att döma så anslöts tillbyggnaden med smedjan genom ett övertäckt murparti, ett slags halvhus, sannolikt försett med ett pulpettak. Detta murparti fungerade sannolikt som passage in på gården samt som skydd för en gårdsbrunn som fanns i Kronhusgårdens östra hörn. På ritningen från 1866, samt även på senare ritningar och situationsplaner, syns att det övertäckta murpartiet mot öster utfördes i byggnadens halva bredd. Denna del av tillbyggnaden har under senare tid rivits för att skapa en ny entré till Kronhusgården. År 1868 inreddes två rum i tillbyggnadens vind för arméns utbildningsförråd.



Fotografi från ca 1910-talet som bland annat visar två fönster i den östra gaveln samt det murparti från 1866 som förband Corps de Gardet med smedjan främst i bild. Denna del av tillbyggnaden revs 1971. (GSM)

1900-talet

Det f d Corps de Gardet kom att vara i bruk för militären fram till 1929 då Göteborgs stad köpte Kronhusområdet av staten. Vid den här tiden kallades gården fortfarande för Artillerigården och flera militärt anställda hade bostad i Postgatan 8 under början av 1900-talet, bland annat tygförvaltare Jönnick och löjtnant Thelning. Från och med 1930-talet har huset framförallt hyst kontorslokaler.

1920-talet

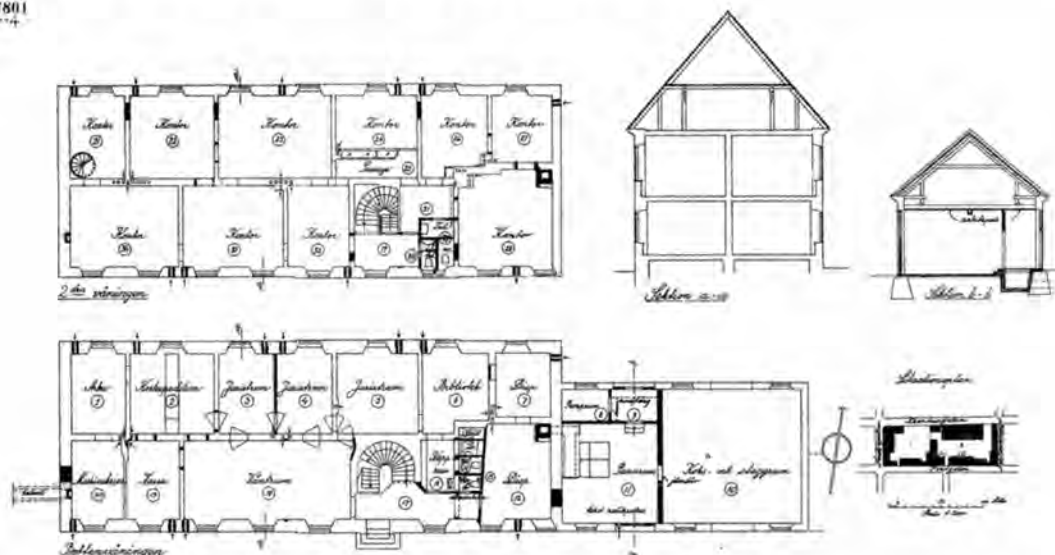
År 1920 installerades WC i bottenvåningens bryggghus, som nu kom att övergå till att fungera som tvättstuga, samt i ovanvåningens förstuga. Även fler ändringar tycks ha genomförts då en uppmättningsritning från år 1930 visar en rad nya öppningar i väggar på bottenvåningen och ovanvåningen. Bland annat hade det tillkommit ett serveringsrum (nuvarande rum 207) med väggfasta skåp.

1930-talet

En omfattande modernisering av byggnaden utfördes 1931 då det inreddes kontor för Göteborgs stads arkitektbyrå, byggnadsbyrå och småstugebyrå i hela huset. De två ursprungliga entréerna från gavlarna sattes igen och av ritningarna att döma var det även nu som fritrappan mot gatan ersattes med en mindre fritrappa. I bottenvåningen inreddes bland annat väntrum, kassa, juristtrum och bibliotek. I ovanvåningen inreddes kontor för bland andra stadsbyggnadsmästare, verksmästare och materialförvaltare samt lunchrum och arkiv. I bottenvåningen byggdes förstugan mot gatan om till kapprum samt WC. Även på ovanvåningen gjordes förstugan om till toaletterum med WC. I båda plan tillkom nya mellanväggar och i bottenvåningen revs en äldre vägg mellan det som tidigare varit underofficerarnas Corps de Garde och salen. Dessutom sattes flera dörröppningar igen vilket förändrade planlösningen som tidigare karakteriserades av rum i fil. I byggnadens västra del tillkom en spiraltrappa som ledde från bottenvåningen upp till vinden (från plan 2 till plan 4).

Tekn. anst. P. Kr. Kronhuset i Nordstaden. Ritning till förändring av f. bordsbottelst.

KOMA
27801
1934



Förändringsritning från 1930 som visar ombyggnaden till kontorlokaler. Flera mellanväggar togs ned och flera öppningar sattes igen. WC installerades på både ovanvåning och bottenvåning. Nu sattes även entréerna på gavlarna igen. (SBK)

Flygelbyggnaden i öster byggdes om från vedupplag till pannrum samt koks- och slaggrum innebärande en ny avdelande vägg. I samband med moderniseringens sattes också två av den tillbyggda flygelbyggnadens portar igen. År 1935 skedde ytterligare en förändring i flygelbyggnaden i öster då den östra delen byggdes om till garage med utrymme för bränsle.

1940- och 50-talen

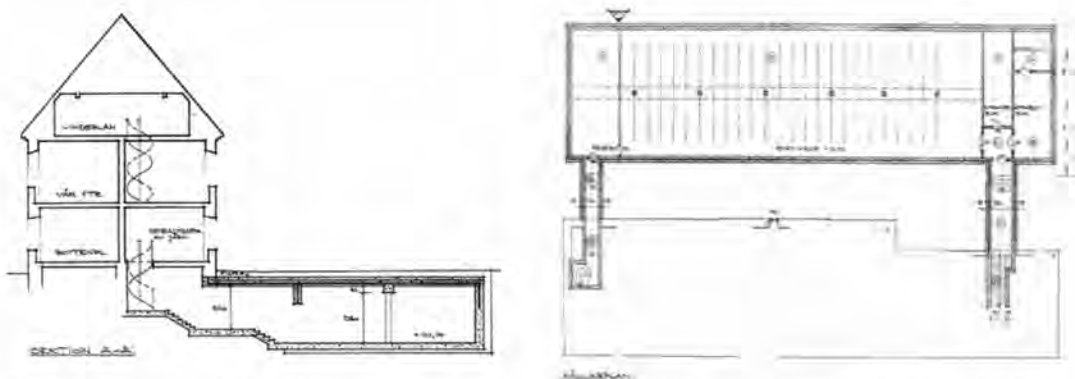
År 1944-45 inreddes ett ritkontor i flygelbyggnadens vindsvåning innebärande att ett nytt betongbjälklag gjöts samt att nya mellanväggar uppfördes och att takfallet försågs med en sammanhängande rad med takkupor. Ritkontoret nåddes från arkivet (plan 3) där en lamelldörr anordnades. I huvudbyggnadens ovanvåning tillkom ett antal mellanväggar och på vinden (plan 4) inreddes kontor, materialrum och lunchrum. År 1946 anordnades vindsfönster i huvudbyggnadens norra takfall. År 1952 skedde ytterligare förändringar på huvudbyggnadens vindsvåning då nya kontorslokaler inreddes. Ett stort antal nya mellanväggar tillkom vilket skapade en korridor omgiven av kontor och förråd. Exteriört innebar detta att nya takfönster tillkom i takfallen mot både norr och syd.

1960-talet

År 1965 påbörjades schaktnings- och sprängningsarbeten inför byggnationen av en televäxel under Kronhusgården. Televäxelns sk telestativrum anordnades i en byggnad under gårdsplanen framför Kronhuset, vilken nåddes via det f d Corps de Gardet. Trappor till nybyggnaden under gården byggdes i både flygelbyggnaden och huvudbyggnaden. I anslutning till trapporna tillkom nya mellanväggar. Riksantikvarieämbetet påtalade antikvariska olägenheter, men motsatte sig inte förändringen. Rum för telefonister inreddes i huvudbyggnadens bottenvåning, vilket bland annat innebar att en mellanvägg togs ner samt att golvet höjdes för att rymma installationer. Övriga lokaler i huset hyrdes ut till Historiska museets byggnadsvårdsavdelning, föreningar mm.

1970-talet

År 1971, i samband med att Smedjan (nuvarande Kronhuscafé) renoverades, revs det mindre byggnadsparti som tidigare sammanbundit byggnaden med Corps de Gardet. Anledningen var att skapa en ny entré till Kronhusgården. Byggnadspartiet ersattes med ett grindparti. Samma år skedde även



Förändringsritningar från 1965 som visar den under mark tillbyggda Televäxeln som nås från det f d Corps de Gardet. (SBK)

förändringar av kontorslokalerna på Postgatan 8. Det f d garagets ovanvåning byggdes om till konferensrum och i huvudbyggnadens ovanvåning tillkom WC och städförråd samt ett antal nya kontorsmellanväggar. Även exteriört skedde förändringar då ovanvåningens fönster byttes. Fönstren hade bytts tidigare, troligen på 1940-talet, då relationsritningarna från tiden visar korspostfönster. Dessa kom att ersättas mot spröjsade tvåluftsfönster. Sannolikt byttes även fönstren i bottenvåningen samtidigt.

1980- och 1990- talen

På 1980-talet kalkputsades fasaderna och tillbyggnadens perspektivfönster byttes ut till spröjsade fönster. All befintlig puts knackades ner. Göteborgs museum kontrollerade renoveringen och foton från deras arkiv visar ett murat valv i fasaden som misstänktes vara en igensatt dörr (på gaveln mot parken), vilket vid en ombyggnad 2014 visat sig stämma. Det misstänktes även att två av gårdsfasadens fönster, de två längst mot parken (väster), var senare insatta då de saknade välvning. Under 1980-talet gjordes också ombyggnad av televäxelrum.

År 1993 utfördes utvändigt underhåll med bl a målning av fasad och fönstersnickerier. År 1994 byggdes ett arkivutrymme i Telestativutbyggnaden, under Kronhusgården, om till skyddsrum. Arkivutrymmet finns inte med på de ursprungliga ritningarna från 1965, utan tillkom sannolikt under 1970-talet tillsammans med ytterligare ett antal nya mellanväggar.

2000-talet

År 2014 utfördes en ombyggnad för tillgänglighet och utrymning. Åtgärderna innebar återöppning av två tidigare igensatta dörröppningar i fasad mot väst och syd samt tillgänglighetsanpassning genom ny ramp till den nya gårdsentrén. Invändigt tillkom en ny utrymningstrappa mellan plan 2 och 3 och befintliga äldre spegeldörrblad förstärktes i brandcellsgränser för att uppnå brandklass. Invändigt utfördes också hyresgästanpassningar för nya butiker som ersatte kontor, bl a innebärande att två tidigare igensatta öppningar i rum 208 har återupptogs och att ett fd modernt duschutrymme gjordes om till pentry. I det fd televäxelrummet togs golvet upphöjning bort och ett äldre brädgolv togs fram. År 2016 monterades en belysningsramp på byggnadens tak.



Fasad mot Postgatan.

Översiktlig karakterisering och beskrivning

Byggnaden är uppförd i tidstypisk stram 1700-talsarkitektur i två våningar med slätputsad fasad och ett brant sadeltak. Dess exteriör är i stort sett densamma som vid tillkomsten på 1700-talet, med undantag för en mot öster senare tillkommen flygelbyggnad samt ett antal senare tillkomna takfönster.

Huvudbyggnaden står på en låg spritputsad sockel, medan flygelbyggnaden har en sockel av kalksten. Fasaderna är slätputsade i en gul kulör och skiljs från sockeln av en simsplåt. Gårdsfasaden artikuleras genom en svagt framskjutande risalit. Gavlarna på huvudbyggnaden är försedda med ankarjärn och den östra gaveln är försedd med hörnkedjor. Tillbyggnadens gatufasad är ojämnt avslutad och visar spår av det murparti som tidigare förband byggnaden med smedjan. Fasaderna har under senare tid försetts med fasadbelysning i form av vägghängda armaturer i 1800-talsstil.

Fönstren utgörs av spröjsade tvåluftsfönster från 1970-talet. I huvudbyggnadens takfall har det på 1950-talet tillkommit ett flertal takfönster mot såväl gården som gatan. På flygelbyggnadens gårdsfasad finns en större takkupa från 1940-talet som inkluderar tio tvåluftsfönster.

Entrén från Postgatan nås via en fritrappa i granit. Porten omges av en slätputsad och profilerad dörr-omfattning och kröns av ett putsat och profilerat överstycke. Porten utgörs av målade parspegeldörrar i trä, troligen från 1800-talets andra hälft. År 2014 återupptogs en ursprunglig öppning i västra gaveln samt i fasad mot gården. Dessa försågs med nya trappor samt en ramp mot gården. Portarna utformades som bräddörrar med hakgångjärn och försågs med enkla putsade omfattningar. På flygelbyggnaden har ursprungligen funnits fyra breda portar, varav två är igensatta med liggande träpanel idag. Det kvarvarande dörrpartiet mot gården är klätt med liggande panel och försedd med en enkel dörr, även den klädd med liggande panel. Det kvarvarande dörrpartiet mot Postgatan är på samma sätt utfört av liggande panel.

Huvudbyggnaden är försedd med ett brant sadeltak belagt med svart bandtäckt plåt och plåtinklädda, högresta, skorstenar. Längs med takfoten löper en putsad och profilerad taklist. Under senare tid har ett antal takfönster tillkommit. År 2016 tillkom även en belysningsramp på taket, vilken belyser Kronhusets fasader. Flygelbyggnaden har ett något flackare tak belagt med lertegel.



Fasad mot Postgatan, med 1866-års flygelbyggnad i förgrunden.



Huvudentré mot Postgatan.



Huvudbyggnadens gavel mot gården med hörnkedja.



Entré från gården. Öppningen togs upp år 2014, i samma läge som den ursprungliga öppningen. Samtidigt tillkom en ramp.

Interiör

Interiören präglas av tillägg och förändringar från flera olika tider. Delar av den ursprungliga planlösningen är bevarad i plan 2 och 3. Från 1700-talet finns endast få bevarade detaljer. I övrigt finns spegeldörrar, golvlister, bröstningspaneler och stuckaturer från 1800-talets senare hälft samt ett antal spegeldörrar från 1920-talet bevarade.

I **källaren** är ett kryssvälvat källarum med kolluckor, en svängd och murad trappa samt en äldre putsavvisare tydliga minnen från 1700-talet. Utbyggnaden under gården karakteriseras av 1960-talet med gjutna golv bemålade med flingfärg och släta dörrblad.

Bottenvåningen domineras av butikslokaler med vitoljade brädgolv (äldre undergolv). Planlösningen har förändrats, flera mellanväggar från 1700-talet har rivits och ett antal nya har tillkommit. Överlag är planlösningen öppnare idag än på 1700-talet. Från 1700-talet finns få detaljer bevarade, men en äldre putsavvisare är troligen kvar från denna tid (i rum 218). I övrigt finns flera spegeldörrar med profilerade dörrfoder från 1800-talets andra hälft bevarade samt ett antal spegeldörrar från 1920- och 1930-talen. Andra äldre bevarade detaljer är profilerade golvlister. Från entrén mot Postgatan nås en äldre kalkstenstrappa som leder upp till plan 3. I trapploppet finns ett äldre räcke i trä bevarat, dock kompletterat med brandglasskiva år 2014.

Plan 3 domineras av kontorslokaler. Planlösningen är delvis bevarad, framförallt vad gäller delarna norr om hjärtväggen. Här har dock flera av de ursprungliga dörröppningarna satts igen, varför rummen inte längre ligger i fil. Väggarna är putsade och målade och golven belagda med plastmatta respektive moderna brädgolv. I några rum finns bevarade stuckaturer och flera dörrblad består av spegeldörrar från 1800-talets senare hälft med profilerade dörrfoder. I rum 309 och 310 finns äldre fotpaneler bevarade och i rum 312 finns en delvis bevarad bröstningspanel.

Plan 4 fungerade sannolikt från början som råvind, eventuellt med något inrett rum. En kakelugn från 1800-talet i rum 416 tyder på att vinden under denna period kom att inredas. Idag domineras hela våningsplanet av den ombyggnad för kontor som genomfördes på 1950-talet.

På den övre vinden, **plan 5**, finns ett inrett arkiv som troligtvis iordningställdes kring mitten av 1900-talet. Brädgolvet är fernissat och väggarna är klädda med skivor. Centralt i rummet finns en putsad murstock. Taket har kompletterats med ett antal takfönster på senare tid. Kallvindarnas tak består av synlig takinbrädning och golvet är belagt med ett äldre och behandlat brädgolv.



Kryssvälvad källare under huvudbyggnaden.



Korridor i tillbyggnaden under gården.



Huvudtrapphuset med kalkstenstrappa.



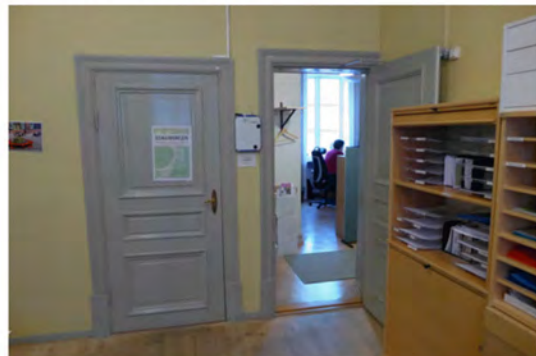
Spiraltrappa från 1930-talet.



Butikslokal i bottenvåningen.



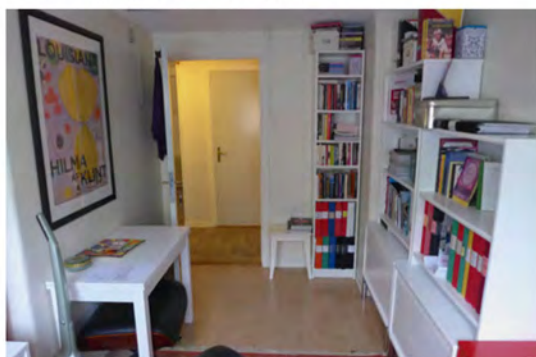
Butikslokal i bottenvåningen.



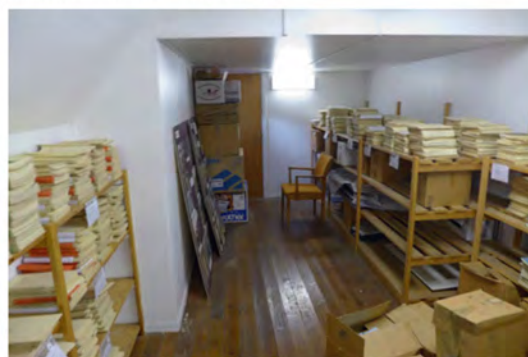
Dörrblad från 1800-talet i plan 3.



Stuckfris i kontor på plan 3.



Kontorsrum i plan 4 med modern karaktär.



Inredd del av vinden med 1950-talskaraktär.

Kulturhistoriskt värde

Exteriören, som skyddas genom byggnadsminnesförklaringen, ett tidstypiskt exempel på en klassicerande 1700-talsbyggnad. Den besitter också ett stort kulturhistoriskt värde som en del i en helhetsmiljö som åskådliggör Göteborgs tidiga historia där fästningarnas utbyggnad under 1640-talet krävde ett ökat utrymme för krigsmateriel. Läs mer under rubriken "Kulturhistoriskt värde" sid XX.

Värdefulla delar & detaljer i exteriören:

- Exteriören i sin helhet med tidstypisk utformning med brant tak och slätputsade, kalkavfärgade, fasader samt hörnkedjor och ankarjärn.
- Den asymmetriska placeringen av entrén, vilket är ovanligt för 1700-talet.
- Profilerad takfotslist.
- Äldre parspegeldörrblad i entrén mot Postgatan, inkl putsad omfattning.
- De högresta skorstenarna.

Exteriören är känslig för alla typer av förändringar som påverkar dess tidstypiska 1700-talskaraktär. Inga ytterligare öppningar bör göras och utpekade detaljer bör bevaras liksom fasaddekor så som profilerade takfotslistor och dekorativa ankarjärn. Alla eventuella förändringar skall utföras varsamt och med hänsyn till byggnadens höga kulturhistoriska värden.

Värdefulla delar & detaljer i interiören:

- Ursprunglig kryssvälvd källare med kolluckor.
- Äldre murad trappa till källare.
- Delvis bevarad planlösning i plan 2 och 3.
- Huvudtrapphuset i sin helhet med äldre kalkstenstrappa och träräcke.
- Spiraltrappa med svarvade balusterdockor från 1930-talet, plan 3.
- Äldre brädgolv i plan 2.
- Äldre snickerier så som spegeldörrar, dörrfoder, golvlistor, fotlistor och bröstpaneler från 1800-talets andra hälft samt 1920-talet i plan 2 och 3.
- Stuckaturer i plan 3.
- Äldre gjutjärnsradiatorer.
- Putsavvisare från 1700-talet
- Kakelugn från 1800-talet i plan 4.

Interiören skyddas inte genom byggnadsminnesförklaringen, men omfattas av PBL:s krav på varsamhet och förbud mot förvanskning. Planritningarna på följande sidor är avsedda att fungera som en sammanfattning över byggnadens kulturhistoriska värden samt över väggarnas ålder. Gult anger rum med höga kulturhistoriska värden, som bedömts motsvara PBL 8:13 (förvanskningsförbud). I de rum som fått värdestatus gul är det av största vikt att den ursprungliga planlösningen bevaras och att de utpekade originaldetaljerna bevaras och underhålls varsamt. I dessa rum krävs en särskild hantering. Ursprungliga detaljer från 1700- och 1800-talet är känsliga och det är av stor vikt att alla reparationer och lagningar utförs med stor omsorg av kvalificerade hantverkare.

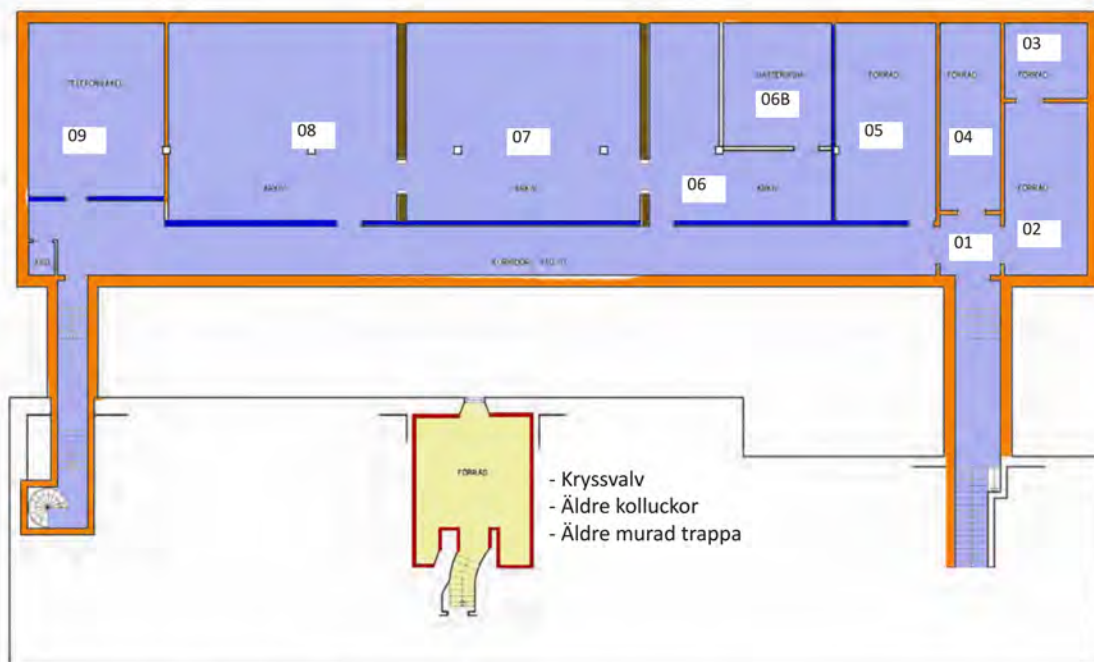
Grönt anger rum med visst kulturhistoriskt värde, t ex enstaka välbevarade detaljer i ett i övrigt förändrat rum. Blått anger rum med endast litet eller inget kulturhistoriskt värde. Dessa rum kräver endast ett normalt löpande underhåll, men utpekade äldre detaljer så som bevarade snickerier, bröstpaneler, dörrblad, fönstersnickerier, golv och stuckatur skall hanteras varsamt av kvalificerade hantverkare.

Generellt skall ingrepp i äldre väggar från 1700- och 1800-talet undvikas och ursprunglig planlösning eftersträvas. Nya öppningar bör så långt som möjligt placeras i äldre, idag igensatta, öppningar. I samtliga våningar förekommer moderna spegeldörrblad, golvlistor, dörrfoder mm i äldre stil. Dessa är många gånger väl anpassade till husets karaktär och kan bevaras. På sikt bör dock moderna material så som glasfiberväv och plastmattor ersättas mot material som bättre stämmer in i husets karaktär.

Illustrationer över ålder och kulturhistoriskt värde finns även i större format i en separat ritningsbilaga.

Ålderslegend och kulturhistoriskt värdefulla detaljer

Plan 1 (Källare)



Antikvariska riktlinjer, plan 1

Den kryssvälvda källaren, inkl äldre trappa, kolluckor mm, under huvudbyggnaden är av stort kulturhistoriskt värde och bör bevaras intakt. Tåligheten för förändringar är låg. Den senare tillkomna utbyggnaden under gården är dock tålig för förändringar och här finns stora utvecklingsmöjligheter.

Ålderslegend väggar

- 1750-tal
- 1866
- 1930-tal
- 1940-tal
- 1950-tal
- 1960-tal
- 1970-tal, ev äldre
- 2000-tal

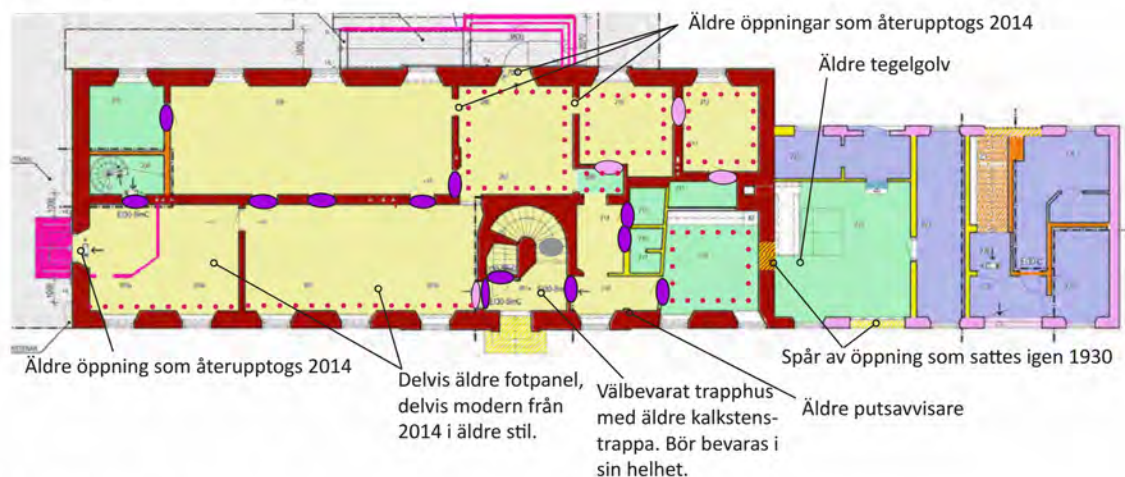
Kulturhistoriskt värdefulla detaljer

- Spegeldörr och dörrfoder från 1800-talets andra hälft.
- Spegeldörr och dörrfoder från 1920-tal
- Äldre profilerade socklar/fotlister
- Stuckatur
- Äldre gjutjärnsradiator
- Äldre kalkstenstrappa
- Kakelugn

Värdeklasser

- Rum med högt kulturhistoriskt värde, motsvarande PBL 8:13.
- Rum med visst kulturhistoriskt värde, motsvarande PBL 8:17.
- Rum med litet eller inget kulturhistoriskt värde.

Plan 2 (Bottenvåning)



Antikvariska riktlinjer, plan 2

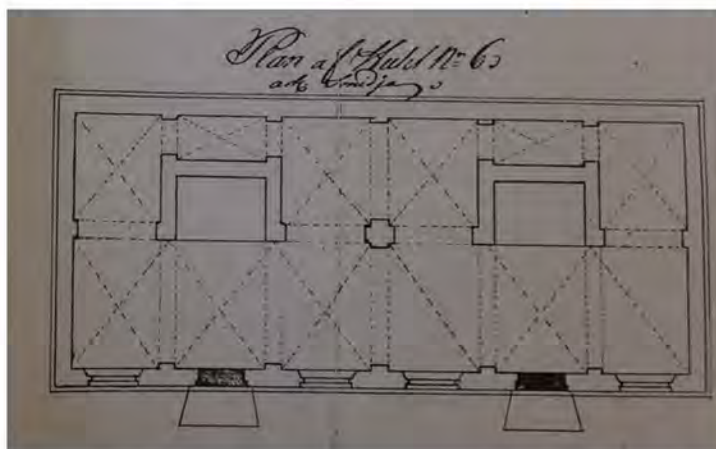
Våningsplanet har genomgått stora förändringar och planlösningen är idag mycket öppnare än vad den var på 1700-talet. Butikslokalerna iordningställdes 2014 och här finns bevarade äldre brädundergolv samt ett stort antal äldre spegeldörrar från såväl 1800-talet som 1920-talet. Likaså finns bevarade äldre och profilerade socklar och fotlister. Dessa är viktiga att värna. Från 1700-talet finns endast äldre putsavvisare kvar. Det förekommer också moderna socklar, spegeldörrar och dörrfoder som utförts i äldre stil och väl ansluter till byggnadens karaktär. I gulmarkerade rum skall utpekade detaljer bevaras och ursprunglig planlösning eftersträvas. Huvudtrapphus med kalkstenstrappa skall bevaras intakt. Flygelbyggnadens rum är av enklare karaktär och därmed tåliga för förändringar.

Plan 3



Antikvariska riktlinjer, plan 3

Våningsplanet har genomgått stora förändringar, men planlösningen är delvis bevarad. Ingrepp bör undvikas i rödmarkerade väggar från 1700-talet. I våningsplanet finns flera bevarade detaljer från 1800-talet, så som spegeldörrblad, fotlister, bröstpaneler mm. Dessa är en viktig del i den äldre karaktären och bör bevaras. Det förekommer flera igensatta öppningar, vilka med fördel kan återupptas för att återskapa systemet med rum i fil. Flygelbyggnaden mot öster är senare tillkommen och bjuder på större utvecklingsmöjligheter än huvudbyggnaden. Här är tåligheten för förändringar högre.



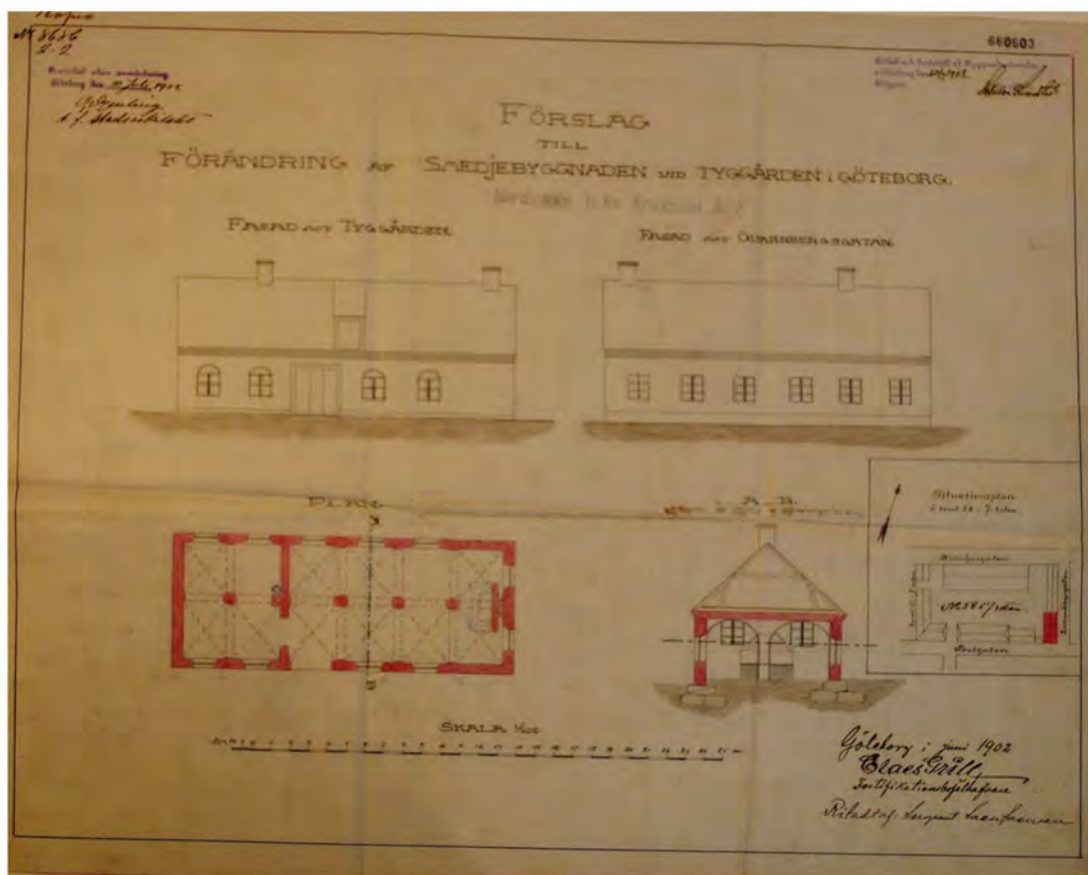
Ritningar från 1807 över verkstads-längan och grovsmedjan (avfotograferade från Stadsmuseets arkiv). Ritningarna visar att verkstadslängan var uppdelad i fem rum och hade fyra separata ingångar förlagda mot gården. Smedjan var försedd med två entréer mot gården. Mot Nedre Kvarnbergsgatan fanns endast tre fönsteröppningar. Smedjan saknade fönster mot gatan. (GSM)

Historik

Byggnaderna uppfördes kring 1750-talet med lokaler för framställning av lavetter, hjul, gevär samt en grovsmedja. I flera källor anges 1756-59, men då byggnaderna syns på B W Carlbergs karta över kvarteret från 1753 borde de ha stått färdiga i början av 1750-talet. Några originalritningar till byggnaderna har inte kunnat återfinnas inom ramen för arbetet med denna Vård- och Underhållsplan.

Ursprungligen var byggnadskropparna fristående från varandra. I ett besiktningsprotokoll från år 1780 beskrivs verkstadslängan bestå av 5 rum, varav två med stora eldstäder. Av beskrivningen av rummens utformning framgår att rummen haft olika användningsområden. I rum 1 anges att det fanns en dubbel panelad dörr, blyfönster med järngaller, jordgolv, brädtak och eldstad. Rum nr 2 och 3 hade två dubbla dörrar samt fyra fönster med galler. Rum nr 4 hade en dörr, två fönster med järngaller samt blyfönster, eldstad och brädgolv samt brädtak. Rum 5 hade dubbeldörr, spis, fyra fönster med järngaller samt brädtak och brädgolv. I samma besiktningsprotokoll anges grovsmedjan vara försedd med två ingångar med "halfdörrar", fyra fönsterluster med "fine luckor och gångjärn", stenlagt golv och taket täkt med tegelpannor.

De första planritningarna över byggnaderna är från 1807. Dessa visar att de två fristående byggnaderna endast hade fönsteröppningar mot Kronhusgården – med undantag för tre mindre öppningar i verkstadslängan mot Nedre Kvarnbergsgatan. Entréerna var förlagda mot Kronhusgården. Till verkstadslängan fanns fyra entréer. Till grovsmedjan fanns två entréer, av planritningen att döma saknades mellanväggar helt. Smedjan var försedd med två stora eldstäder/ässjor. Taket var kryssvälv.



Förändringsritning från 1902, signerad Claes Grill, över grovsmedjan (avfotograferat från Regionarkivet).

Vindarna finns inte redovisade på dessa ritningar och deras funktion har därför inte kunnat klarläggas. Enligt ett syneprotokoll från år 1817 skriver man dock att vindsutrymmena "har trädgolf och är därofwanmed grus utfylt såsom ej hafvande trossning, upplyses endast av en och annan så kallad Ljuspanna". Eventuellt är det någon typ av takpanna av gjutglas som avses, vilka fungerade som ljusinsläpp. Vidare anges att vinden var tillgänglig via stegar från gavlarna.

Förändringar

Från år 1902 finns förändringsritningar för grovsmedjan, upprättade av fortifikationsbefälhavare Claes Grill. De två tidigare entréerna mot Kronhusgården ersattes med en centralt placerad entré. På ritningen redovisas fönster i fasad mot Nedre Kvarnbergsgatan, det är dock oklart om dessa var befintliga eller om det var nu som de tillkom. Mot gården visar ritningen att långsidans fönster mot syd hade murats igen, och även på gatusidan syns på ritningen hur ett av fönstren redovisas som blinderat. Detta tyder på att fönsteröppningarna mot gatan redan hade tagits upp och att arbetena istället handlade om igenmurning av två fönster mot syd.

Ritningarna redovisar även en takkupa mot gården, men det är oklart om denna tillkom nu eller om den var befintlig. Invändigt tillkom en mellanvägg och de två tidigare stora eldstäderna ersattes av en ny eldstad med ny placering utmed den södra gaveln. Det har inte återfunnits några ritningar över verkstadslängan från denna tid, men sannolikt togs fönster mot Nedre Kvarnbergsgatan upp samtidigt som i smedjan. En bild från tidigt 1900-tal (se nästa sida) visar även att en av verkstadslängans portar hade breddats.



Bild från 1900-talets början visar att entréerna till verkstadslängan var försedda med dubbla dörrblad, där det yttre utgjordes av enkla bräddörrar med bandgångjärn medan de inre utgjordes av fyllnadsörrar med glasad och spröjsad övre del. Notera även verkstadslängans valmade sadeltak och de högresta skorstenarna, takfönstren och kalkstenssockeln. (GSM)

1970-talets omfattande restaurering

I början av 1970-talet utfördes en omfattande restaurering och ombyggnad av smedjan och verkstadslängan. Byggnaderna var vid denna tid i mycket dåligt skick och kom nu att inredas till handelsbodar, ett postkontor och ett café.

De båda byggnaderna kopplades samman genom en mindre förbindelsebyggnad. Den nya kopplingsdelen mellan husen försågs med ett nytt taklag. En mindre sammanbindande byggnad mot Postgatan 8 revs för att skapa en entré till Kronhusgården. Det var ett "halvhus" med åt gatan sluttande pulpettak.

Fasaderna hade stora skador till följd av bl a frostsprängning. All puts togs ner och fasaderna omputsades, inklusive dragning av nya taklistprofiler. Vid nedtagningen av putsen framkom att delar av murarna var i dåligt skick och fick partiellt muras om. Detta gällde i huvudsak i anslutning till öppningar. Även ytterväggarna mellan de två byggnaderna var i dåligt skick och fick muras om. Kalkstenssockeln kompletterades.

Samtliga fönster ersattes med nya kopplade utåtgående bågar med spröjsning. Fönstren försågs med fönsterluckor. I den södra gaveln visade sig fönstren ha höjts vid något tillfälle. Dessa sänktes nu till sitt tidigare utförande. Nya takfönster tillkom mot Nedre Kvarnbergsgatan. Två igenmurade fönster mot syd återöppnades. Samtliga ytterdörrar byttes mot nyttillverkade, lika dörrblad som hade noterats på äldre bilder. En öppning i verkstadslängan hade sedan tidigare breddats, men återställdes nu till sitt tidigare utseende.

Taket lades om med nytt enkupigt tegel. Takstolarna renoverades och rötskadade delar byttes. Samtidigt isolerades taket. En takkupa samt två takfönster mot Kronhusgården revs. Nya häng- och stuprör av koppar tillkom. De äldre skorstenarna revs och ersattes med nymurade skorstenar.

Även invändigt gjordes stora förändringar. Alla befintliga golv revs ut och marken schaktades ur. Nya golv lades in i samtliga rum och rötskadade bjälklag åtgärdades. Befintliga ytskikt på väggarna togs ner och väggarna putsades om och målades. I rum 1, 4 och 5 tillkom nya trätrappor upp till vinden, innebärande håltagning i bjälklag. Nya dörröppningar togs upp mellan de två byggnadskropparna och den nya förbindelsebyggnaden.



Bilder från 1970-talets omfattande restaurering. Byggnaderna var i tekniskt dåligt skick och åtgärderna var genomgripande med bl a total omputsning, partiell ommurning av såväl fasader som murade valv i smedjan. Samtliga fönster och dörrblad byttes mot nyttillverkade efter förlaga från äldre fotografier. Bilden ovan till höger visar den entré som sedan tidigare hade breddats men nu återställdes. (GSM)

I den fd smedjan restaurerades kryssvalven. Två av valven var i så dåligt skick att de fick muras om helt. Övriga valv kilades om. I anslutning till de tidigare smidesässjorna hade två pelare sedan tidigare ersatts med järnpelare. Pelarna återuppmurades. Ny dragförankring utfördes med nya smidda ankarlutar i fasaderna. I verkstadslängan ersattes bräddtak med gipstak.

Invändigt försågs fönstren med nya fönsterbänkar av kalksten. Helfranska spegeldörrblad återanvändes från rivningsfastigheter i Göteborg. Vinden inreddes för lager samt WC.

År 1988 utfördes grundbevarande åtgärder med en sk Jerbor metod, vilket innebär att man bl a injekterade borsalt i grundläggningens pålar för att förhindra rötsvamp. Nytt golv lades in i cafét. Under senare tid har också vissa lokalanpassningar och renoveringar utförts. Det finns dock ingen dokumentation från dessa åtgärder.

Översiktlig karakterisering och beskrivning

Byggnaderna har en enkel arkitektonisk utformning som är ett resultat av deras från början enkla funktion och 1700-talets klassicerande stilideal med släta putsade fasader och sparsam fasadutsmyckning. Såväl fd smedjan som verkstadslängan är uppförda i en våning med vind under ett sadeltak belagt med rött tegel. De står på en låg kalkstenssockel och är avfärgade i en ljus gul kulör. Sedan 1970-talet är byggnaderna sammanbyggda med varandra genom en indragen förbindelsebyggnad. Deras enda utsmyckning består i den profilerade takfoten. Byggnaderna är idag starkt präglade av den restaurering som gjordes 1971 och av originalmaterialet finns i princip inget kvar. Samtliga fönster och dörrar är från denna tid, liksom fönsterluckor, taktegel och även de putsade fasaderna, takfotslisten och ankarjärnen. Man har dock utgått ifrån äldre bilder och ritningar och på så vis försökt återskapa det äldre utseendet med bl a småspröjsade 2-lufts-fönster med flerfärgat antikglas och bräddörrar med bandgångjärn. Exteriörerna har delvis bevarat sin äldre karaktär och byggnaderna utgör en viktig del i helhetsmiljön kring Kronhuskvarteret.



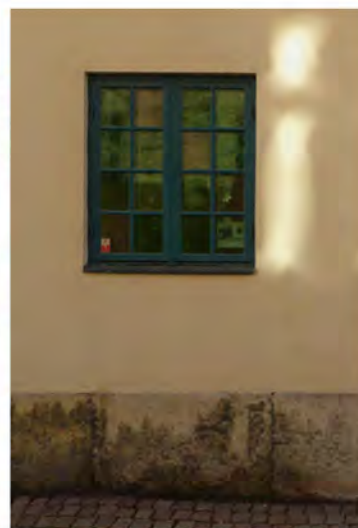
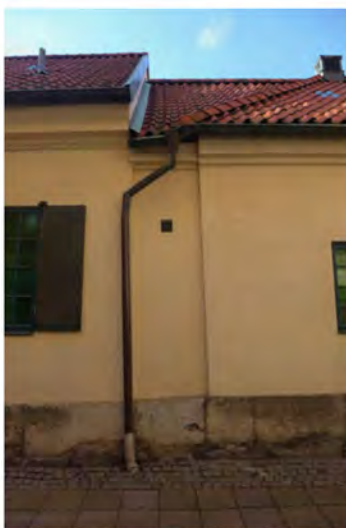
Gavelfasad mot Postgatan.



Verkstadslängans fasad mot Kronhusgården.



De två byggnaderna sammanfogades på 1970-talet genom en smal och indragen förbindelsebyggnad.



Samtliga fönster härstammar från 1970-talet.

Interiör beskrivning

Interiören som helhet präglas huvudsakligen av 1970-talets renovering. Planlösningen är delvis intakt men materialen är moderna - från 1700-talet finns idag inget kvar. Golven utgörs av brädgolv, tegelgolv och klinker som härstämmer från 1970-talet eller senare. Väggarna är putsade och målade. I den fd verkstadslängan är socklarna höga och profilerade i äldre stil. Det förekommer också äldre profilerade dörrfoder och spegeldörrblad som flyttats hit från rivningsfastigheter. Fönster och fönsterbänkar av kalksten är från 1970-talet. I den fd smedjan (nuvarande Kronhuscaféet) är det kryssvälvda taket och pelarna av särskilt kulturhistoriskt värde. Eldstaden är från 1970-talet och caféköket är från 2000-talet. Vindarna är inredda som kontor/förråd och domineras helt av 1970-talet, med undantag för delvis synlig takstol och putsad murstock.



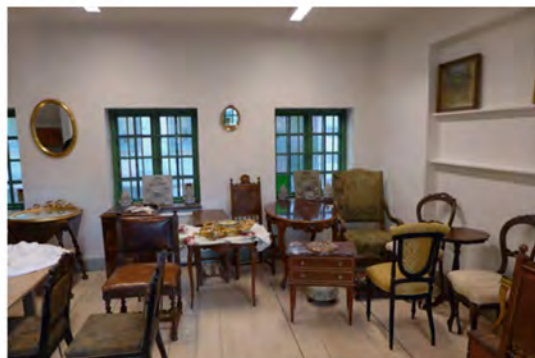
Kronhuscaféet.



Kronhuscaféet.



Modernt kök i Kronhuscaféet.



Butikslokal i fd verkstadslängan.



Pentry på vinden.



Förråd på vinden.

Kulturhistoriskt värde

Byggnaderna är idag starkt präglade av 1971 års renovering, men utgör en viktig del i förståelsen för områdets historia samt för upplevelsen av det ålderdomliga kvarteret som helhet.

Värdefulla delar & detaljer i exteriören:

Exteriören skyddas genom byggnadsminnesförklaringen och ska bevaras och hanteras varsamt. Av särskilt värde är:

- Det enkla och klassicerande uttrycket i sin helhet med slätputsade fasader utan dekor och sadeltak belagt med enkupigt lertegel. Idag finns i princip inget originalmaterial bevarat, men den enkla karaktären är viktig att värna.
- Kalkstenssockel.
- Profilerad takfotslist.
- Äldre fönsterluckor till vindarna med bandgångjärn i gavlarna.

Värdefulla delar & detaljer i interiören:

Interiören ingår inte i byggnadsminnesförklaringen men följande delar har ett bevarandevärde och ska hanteras varsamt:

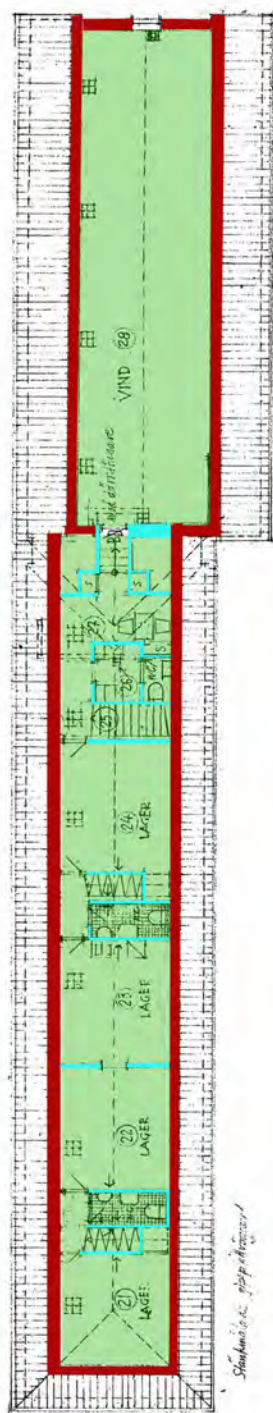
- Bottenvåningens delvis bevarade planlösning.
- Kryssvalv och pelare i caféet.
- Äldre spegeldörrblad och dörrfoder från 1800-talet i verkstadslängan.
- Delvis synlig takstol på vinden.

Planritningarna på följande sidor är avsedda att fungera som en sammanfattning över byggnadens kulturhistoriska värden samt över väggarnas ålder. Interiören ingår inte i byggnadsminnesförklaringen. Gult anger dock rum med höga kulturhistoriska värden, som bedömts motsvara PBL 8:13 (förvanskningförbud). I de rum som fått värdestatus gul är det av största vikt att den ursprungliga planlösningen bevaras och att de utpekade originaldetaljerna bevaras och underhålls på ett varsamt vis. Detta gäller huvudsakligen Kronhuscaféets kryssvälvda rum.

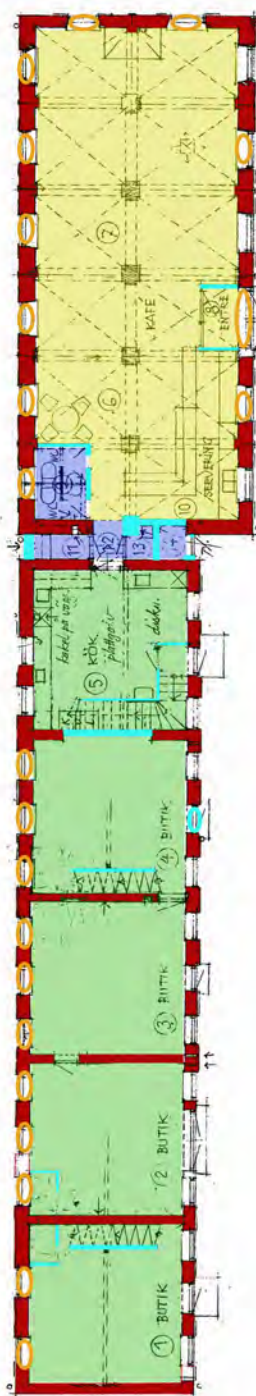
Grönt anger rum med visst kulturhistoriskt värde, det kan röra sig om enstaka välbevarade detaljer i ett i övrigt förändrat rum. Blått anger rum med endast litet eller inget kulturhistoriskt värde. Dessa rum kräver endast ett normalt löpande underhåll, men utpekade äldre detaljer så som bevarade snickerier, dörrblad, synlig takstol mm skall bevaras och hanteras varsamt av kvalificerade hantverkare.

Illustrationer över ålder och kulturhistoriskt värde finns även i större format i en separat ritningsbilaga.

Ålderslegend och värdefulla detaljer



Plan 2



Plan 1

Ålderslegend

- 1750-tal
- 1970-tal
- Öppning som togs upp 1902.
- Öppning som togs upp 1970.

Ej markerade öppningar är ursprungliga.

Kulturhistoriskt värdefulla detaljer

-  Spegeldörr och dörrfoder från 1800-talets andra hälft.

Värdeklasser

-  Rum med högt kulturhistoriskt värde, motsvarande PBL 8:13.
-  Rum med visst kulturhistoriskt värde, motsvarande PBL 8:17.
-  Rum med litet eller inget kulturhistoriskt värde.

Antikvariska riktlinjer

Bottenvåningen har genomgått stora förändringar och präglas till stora delar av 1970-talets ombyggnad vad gäller ytskikt. Planlösningen är dock relativt välbevarad. Cafés kryssvalv är av särskilt kulturhistoriskt värde och skall bevaras. I övrigt är våningsplanet relativt tåligt för förändringar, dock skall ursprunglig planlösning eftersträvas.

Vinden är kraftigt förändrad och har få bevarandevärda detaljer. Dock är den delvis synliga och äldre takstolen viktig att bevara.

Postgatan 6, F d Artilleriets material- och brandhus



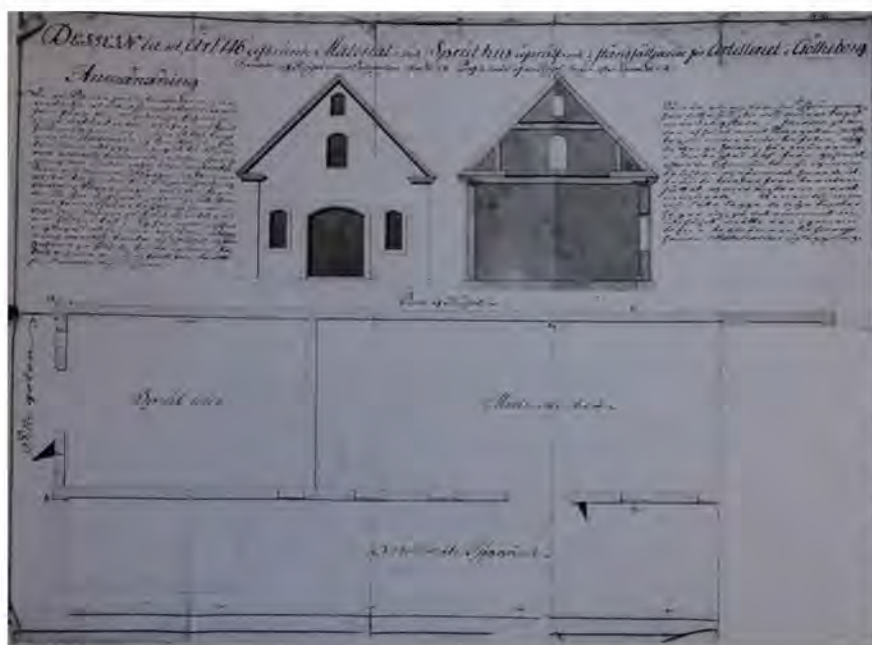
Postgatan 6 (Nordstaden 702:32), fasad mot Kronhusgården.

Fd Artilleriets material- och brandhus, Postgatan 6 (Västra längan) uppfördes 1756-59. Byggnaden är uppförd i en våning med vind och slätputsade fasader i gul kulör. Under årens lopp har byggnaden genomgått flera förändringar och tillbyggnader. Sin nuvarande form fick byggnaden på 1860-talet då en tillbyggnad gjordes mot Postgatan. Senare har också flera nya fönsteröppningar tagits upp och ursprungliga dörröppningar satts igen. Trots senare tiders förändringar har byggnaden delvis bevarat sin karaktär av 1700-tal. I interiören har den ursprungliga planlösningen förändrats kraftigt. Byggnaden bär ett högt kulturhistoriskt värde och skyddas som byggnadsminne. Skyddsföreskrifterna omfattar endast exteriören, men interiört finns delar och detaljer av bevarandevärde som inte får förvanskas.

Kronologi

1748	Byggnaden uppfördes. Den bestod av en långsmal byggnadskropp mot Kronhusparken.
1861	En tillbyggnad för besiktningslokal gjordes mot Postgatan.
1861-1931	Flera nya fönsteröppningar togs upp i den västra fasaden.
1931	Ombyggnad. Huvudsakligen interiören berördes.
1938	3 st nya fönsteröppningar togs upp i den västra fasaden.
1952	Ombyggnad till kontor.
1963	Ombyggnad. Oklart vilka åtgärder som utfördes.
1975	Ombyggnad till kontor och utställningslokaler för Göteborgs Historiska Museum.
1979	Ombyggnad till kontor och hantverksbodar. Ett antal nya fönsteröppningar togs upp.
1988	Omputsning och målning av fasad.
1990-tal	Ombyggnad för butiker

Utöver dessa större förändringar har det även skett ett löpande underhåll och även hyresgäst Anpassningar, vilka inte är möjliga att följa i arkivmaterialet.

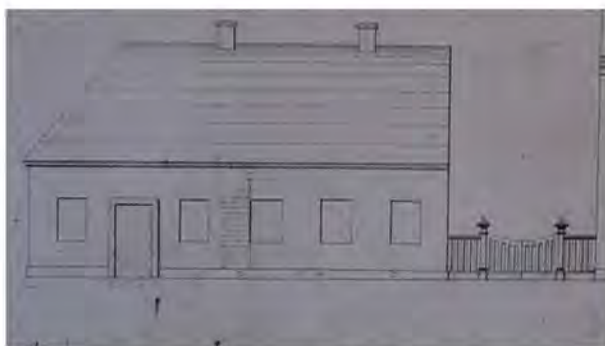


Originalritning, signerad B W Carlberg, till material- och brandhus från 1746. Byggnaden utgjordes ursprungligen av en långsträckt byggnadskropp som vände sin gavel mot nuvarande Postgatan. (GSM)

Historik

Byggnaden uppfördes 1746-1748 efter ritningar av Göteborgs stadsingenjör Bengt Wilhelm Carlberg som material- och spruthus. Den bestod ursprungligen av en långsmal länga längs gränsen mellan artilleriets och fortifikationens gård. Byggnaden ersatte en tidigare byggnad som förstördes i stadsbranden 1746. På originalritningen (*Dessin till det år 1746 år afbrände Material och Spruthus*) syns ett hus i en våning med vind. Ritningen visar gaveln mot Postgatan, utförd i klassicerande 1700-talsstil med släta fasader där hörnen accentuerades med pilastrar. Fönstren till såväl bottenvåningen som vinden var välvda. Mot Postgatan fanns en bred port som ledde in till ett utrymme som anges fungera som spruthus. Även mot Artillerityggården (Kronhusgården) fanns en bred port som ledde in till en materialbod. Fönster fanns endast mot nuvarande Kronhusgården. Inne i materialboden fanns en trappa som ledde upp till vinden. Materialboden och spruthuset skiljdes från varandra genom en murad vägg, i övrigt fanns inga mellanväggar. I ett besiktningsprotokoll från 1780-talet anges materialrummet vara försett med dubbla halvportar med järnbom, en trätrappa upp till vinden, fem fönstergluggar med luckor och stensatt golv. Taket var belagt med tegel. Brandhuset hade ingång från Postgatan med dubbla halvportar med bom, två fönstergluggar med järngaller och stensatt golv. Dessutom nämns ett litet förrådshus, sannolikt det som antyds mot Kronhusgården på ritningen ovan.

Sin nuvarande L-formade plan fick byggnaden år 1861 då en tillbyggnad för ny besiktningslokal i en våning uppfördes mot Postgatan. Ritningen till tillbyggnaden upprättades av majoren vid Fortifikationen, A. Af Petersens. Tillbyggnaden medförde att takfallet på den äldre gaveln mot Postgatan byggdes om. Det tidigare spruthuset anges på ritningen att nu fungera som järnvägsbod för artilleriet med entré från Postgatan. Entrén byggdes om och gjordes något smalare. De äldre gångjärnen bevarades dock i murverket och finns kvar än idag. Den tillbyggda delen (mot Postgatan 8) användes som besiktningsrum. Denna del av byggnaden var uppdelad i ett större och två mindre rum och var uppvärmd genom 3 st kakelugnar. Entrén var förlagd till Kronhusgården och härifrån nåddes en trappa upp till vinden. Ritningen redovisar också ett grindparti som anslöt mot byggnaden på Postgatan 8. Den bakre delen av byggnaden med materialbod redovisas inte på ritningen från 1861. På en ritning från 1875 anges dock detta utrymme fungera som arrestlokal.



Detalj från ritning till tillbyggnad från 1861 då byggnaden fick sin nuvarande L-formade plan. (Avfotograferat från regionarkivet)

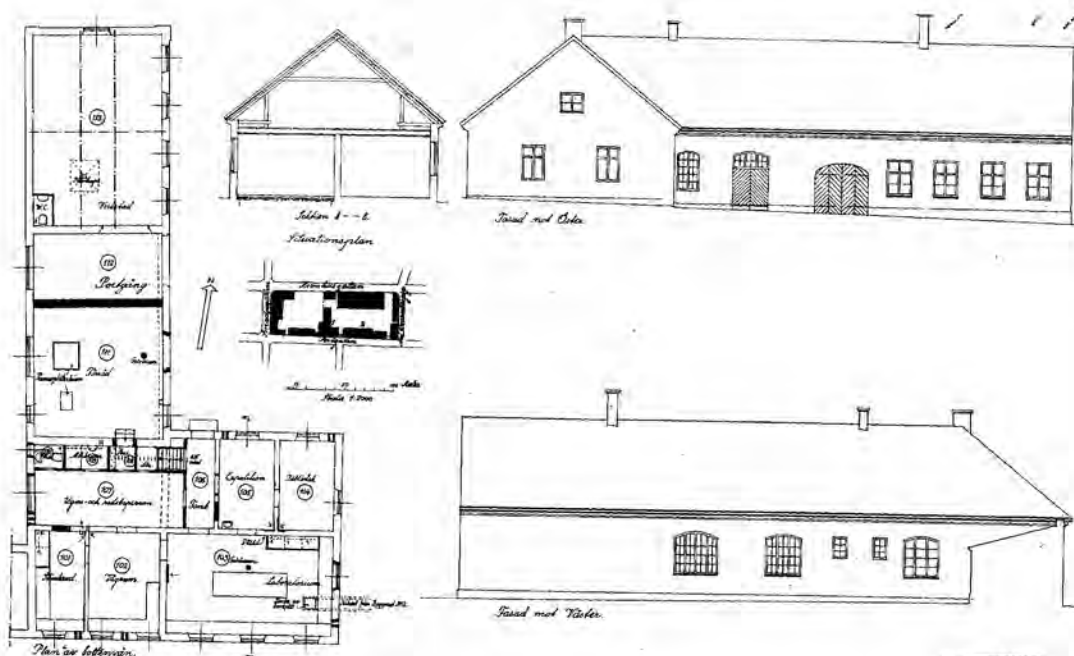


Till vänster; foto från 1928 från gården där man ser den östra långfasaden. Till höger; Del av den västra långfasaden, sett från Kronhusparken, år 1935. Notera att denna del av fasaden var fönsterlös. (Kamerareportage)

Förändringar

Under årens lopp har byggnaden genomgått ett flertal förändringar av planlösning och exteriör. Alla förändringar går dock inte att spåra i arkiven. Från år 1931 finns förändringsritningar som huvudsakligen berör interiören. Vid jämförelse av dessa med de äldre ritningarna från 1861 framkommer att det mellan år 1861-1931 har skett flera förändringar. När så skedde har inte kunnat fastställas. Bland annat hade fem fönsteröppningar mot Kronhusparken tillkommit. Äldre kartor visar att det fram till 1900-talets början fanns en mindre tillbyggnad som sträckte sig utmed denna fasad. Fönstren måste ha tillkommit efter att denna revs, vilket gjordes under 1900-talets början. Jämförelser visar också att den tidigare entrén från Postgatan hade satts igen och ersatts med ett fönsterparti. Även invändigt hade ett antal mellanväggar tillkommit och kakelugnarna fanns inte längre kvar.

År 1931 gjordes ytterligare förändringar. Det gjordes en öppning i väggen som tidigare hade delat spruthuset från materialboden. Det tillkom även nya mellanväggar för WC. Trappan vid entrén mot Kronhusgården byggdes om och mellanväggar för en ny tambur tillkom. Den främre delen av byggnaden mot Postgatan anges på ritningen hysa bl a Laboratorium, bibliotek, expedition samt ugn- och redskapsrum. I den bakre delen av byggnaden (tidigare materialboden) tillkom en kraftig mellanvägg till en ny portgång från vilken en verkstad i den norra gaveln nåddes. I den östra fasaden togs även en ny port upp till ett förråd i den långsmala 1700-talsbyggnaden. Porten redovisas som en brädklädd parport med överljusfönster. Två fönsteröppningar togs upp i den del som byggdes till år 1861.



Förändringsritning från år 1931. (SBK)

Från år 1938 finns förändringsritningar som berör den norra delen av 1700-talsbyggnaden. Förändringarna omfattar huvudsakligen upptagning av tre stycken fönsteröppningar mot nuvarande Kronshusparken.

År 1952 gjordes ytterligare en ombyggnad till följd av att byggnaden inreddes för kontor. Detta medförde ett antal nya mellanväggar samt nya WC. Den entré mot Kronhusgården som hade tagits upp på 1930-talets gjordes återigen om till fönster.

Från år 1975 finns ett ombyggnadsprogram för byggnaden. Här omnämns att den sista mer omfattande ombyggnadens som byggnaden har genomgått var år 1963. Från detta år har det dock inte kunnat återfinnas några förändringsritningar. Enlig ombyggnadsprogrammet från 1975 syftade ombyggnaden till att lokalerna skulle disponeras av Göteborgs historiska museum med bl a en lokal för hantverksutställning i den smala byggnadskroppen mot gården. Förändringsritningar från 1979 visar en ombyggnad till kontor och hantverksbodar (bl a Guldsmed). Troligtvis rör det sig om revidering av förslaget från 1975. Mot gatan iordningställdes kontor och lunchrum. Ombyggnaden innebar en total ytskiftsrenovering. Flera senare mellanväggar revs och nya öppningar togs upp i äldre väggar. Befintligt portparti mot Kronhusgården byttes mot ett nytt och invändigt byggdes entréhallen om. Under ombyggnaden byttes ett antal fönster mot nya. Nya golv lades in i samtliga rum. En trappa tillkom i rummet förlagt till den norra gaveln. På vinden inreddes ett kontor. I övrigt fortsatte vinden att fungera som lager likt tidigare.

År 1983 åtgärdades en skorsten för en nyinflyttad glashytta, innebärande plåttinklädnad av skorsten på den norra gaveln. Även invändigt gjordes vissa förändringar för glashytan, bl a revs en mellanvägg och ett klinkergolv lades in. I byggnadskroppen mot gatan inreddes kontor och verkstad på vinden. År 1988 utfördes en fasadrenovering, troligtvis endast putslagning och målning.

År 1996 gjordes ändringar i byggnaden för butiker. Mot gården ersattes portpartiet från 1970-talet av nya bräddörrar med kraftiga bandgångjärn, inspirerade av de ursprungliga portarna. En öppning mellan guldsmedjan och den fd portgången sattes igen. En äldre öppning återupptogs och en trätrappa tillkom. I den främre delen av byggnaden tillkom ett duschrum. I tillbyggnaden från 1861 revs en ursprunglig vägg.

Översiktlig karakterisering och beskrivning

Byggnaden har en enkel arkitektonisk utformning som både speglar dess ursprungliga enkla funktion och 1700-talets klassicerande stilideal med släta putsade fasader och sparsam fasadutsmyckning. Den består av en långsmal länga som sträcker sig längs gränsen mellan artilleriets och fortifikationens gårdar samt en vinkelbyggnad utmed Postgatan. Byggnaden är uppförd i en våning med vind och har slätputsade fasader kalkavfärgade i gul kulör som avslutas uppåt av en profilerad takfotslist. Sadeltaget är belagt med enkupigt lertegel. Byggnaden står på en låg sockel som mot norr, syd och öst består av kalksten medan den mot väst består av fogad natursten.

Mot Postgatan är byggnaden tillbyggd på 1860-talet vilket förändrat byggnadens uttryck mot detta väderstreck. I fasaden finns dock spår av den äldre öppningen till det fd spruthuset i form av gångjärn. Den norra gaveln har dock bevarat sitt äldre utseende med hörnlisener.

Fönstren består huvudsakligen av spröjsade 2-lufts-fönster och korspostfönster utan omfattningar från såväl 1930-talet som 1970-talet, men mot Kronhusparken i väst finns ett antal äldre och välvda (okopp-lade) 3-lufts-fönster (sannolikt från 1800-talets slut eller 1900-talets början). Ursprungligen var dock fasaden mot Kronhusparken helt fönsterlös, samtliga fönsteröppningar mot detta väderstreck är senare tillkomna.

Entréer finns idag endast mot Kronhusgården. Dessa utgörs av dels ett mindre trädörrblad, troligtvis från 1900-talets början, men påbyggt på 1950-talet, vilket är försett med ett spröjsat överljus samt kraftigare och välvda bräddparportar från 1996.



Vy mot norra gaveln som bevarat sitt äldre 1700-talsutseende. I fonden syns den tillbyggnad som gjordes på 1860-talet.



Fasaden mot Postgatan som fick ett nytt utseende i och med tillbyggnaden 1861. Före tillbyggnaden vände längan sin gavel mot Postgatan.



Fasad mot Kronhusparken. Ursprungligen var fasaden helt fönsterlös. De välvda fönstren tillkom troligtvis i slutet av 1800-talet eller början av 1900-talet. Korspostfönstren tillkom 1938.



Fasad mot Postgatan med spår av tidigare entré till fd spruthuset i form av bevarade gångjärn i fasaden.



Postgatan 6 sett från Kronhusgården.

Interiör beskrivning

Bottenvåningen upptas idag av tre butikslokaler – Choklad och karamellbutiken (mot Postgatan), en glashyttan och en butik för skinn och läder i 1700-talslängan. Planlösningen är kraftigt förändrad. I bottenvåningen finns inga bevarade detaljer från 1700-talet. De äldre detaljer som finns bevarade är ett litet antal spegeldörrblad från 1900-talets början, liksom profilerade dörrfoder och golvssocklar från samma tid. Mot väst finns ett antal äldre okopplade fönster, troligtvis från 1800-talet, vilka är försedda med profilerade fönsterbänkar av trä. Det förekommer också fönster från 1930-talet. I övrigt dominerar lokalerna av de ombyggnader som gjorts under 1900-talets andra hälft. Detaljer från 1970-talet samt 1990- och 2000-talet har delvis gjorts i äldre stil för att passa in i miljön.



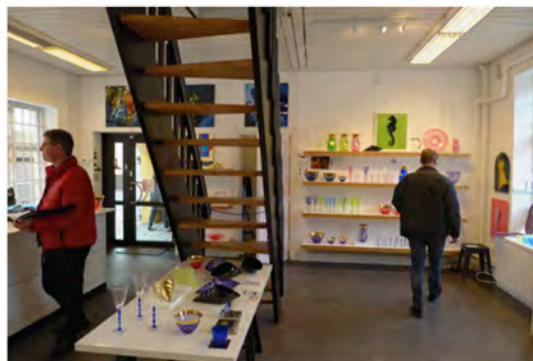
Choklad och karamellbutiken.



Choklad och karamellbutiken.



Skinn- och läderbutik präglad av moderna material.



Glashyttan med trappa från 1970-talet.

Den inredda delen av vinden präglas helt av 1970-talets ombyggnad. De äldre detaljer som är värda att värna är de delvis synliga takstolarna samt två äldre vindsluckor i gaveln mot norr. Mot Postgatan utgörs vinden av en oinredd kallvind. Denna är välbevarad med äldre brädgolv och ålderdomligt bräd-undertak, eventuellt från 1700-talet. Här finns också en äldre bräddörr av bevarandevärde.



Kallvind med ålderdomligt brädundertak.



Inredd vind präglad av 1970-talet.

Kulturhistoriskt värde

Byggnaden besitter ett högt kulturhistoriskt värde som en viktig del i en helhetsmiljö som speglar en tid då Göteborg var en befäst garnisonsstad. Trots tillbyggnaden från 1860-talet och senare tiders förändringar med bl a nya fönsteröppningar, ändrad planlösning mm besitter huset ett stort kulturhistoriskt värde som en del i en större tyggårdsmiljö och till sitt yttre har byggnaden delvis bevarat sin äldre 1700-talskaraktär.

Kulturhistoriskt värdefulla detaljer och detaljer i exteriören:

Exteriören skyddas genom byggnadsminnesförklaringen och ska bevaras och hanteras varsamt. Av särskilt värde är:

- Exteriören i sin helhet med sina slätputsade, kalkavfärgade och enkla fasader. Norra gaveln är särskilt värdefull med sitt bevarade äldre utseende.
- Kalkstens- och naturstenssockel.
- Profilerad takfotslist samt enkupigt tegel på taket.
- Äldre fönster i västra fasaden samt enstaka äldre fönster i östra fasaden.
- Äldre vindsluckor i den norra gavelfasaden.
- Spår av tidigare öppning till fd spruthuset i form av gångjärn i södra fasaden mot Postgatan.

Kulturhistoriskt värdefulla detaljer och detaljer i interiören:

Interiören ingår inte i byggnadsminnesförklaringen men följande delar har ett bevarandevärde och får inte förvanskas:

- Äldre fönster och fönstersnickerier, huvudsakligen mot väst men även i den östra fasaden.
- Snickerier, så som profilerade golvsocklar, fönsterbräddor, spegeldörrblad och dörrfoder från 1900-talets början.
- Den oinredda kallvinden med ålderdomlig takinbrädning, takstolar, äldre brädgolv och bräddörrar.

Planritningarna på följande sidor är avsedda att fungera som en sammanfattning över byggnadens kulturhistoriska värden samt över väggarnas ålder. Gult anger rum med höga kulturhistoriska värden, som bedömts motsvara PBL 8:13 (förvanskingsförbud). I dessa rum är det av stor vikt att den ursprungliga planlösningen bevaras och att de utpekade originaldetaljerna bevaras och underhålls på ett varsamt vis. Grönt anger rum med visst kulturhistoriskt värde, vilket huvudsakligen gäller enstaka välbevarade detaljer i ett i övrigt förändrat rum. Blått anger rum med endast litet eller inget kulturhistoriskt värde. Dessa rum kräver endast ett normalt löpande underhåll, men utpekade äldre detaljer så som snickerier, dörrblad, fönstersnickerier mm skall hanteras varsamt av kvalificerade hantverkare. Generellt skall ingrepp i äldre väggar från 1700- och 1800-talet undvikas och ursprunglig planlösning eftersträvas. Illustrationerna över ålder och kulturhistoriskt värde finns även i större format i en separat ritningsbilaga.

Ålderslegend och kulturhistoriskt värde

Bottenvåning

Samtliga fönster mot väst är äldre och bevarandevärda. Fönstren togs upp i omgångar mellan 1860-1938. Ursprungligen var västfasaden fönsterlös.



Ålderslegend

- 1748
- 1861
- 1861-1931
- 1931-38
- 1970-tal
- 1990-2000-tal

Senare fönsteröppning, togs upp mellan 1860-1938.

Senare, fönsteröppning, togs upp på 1930-talet.

Ej markerade öppningar är ursprungliga.

Kulturhistoriskt värdefulla detaljer

- Profilerade golvlister, tidigt 1900-tal
- Spegeldörr från 1900-talets första hälft.

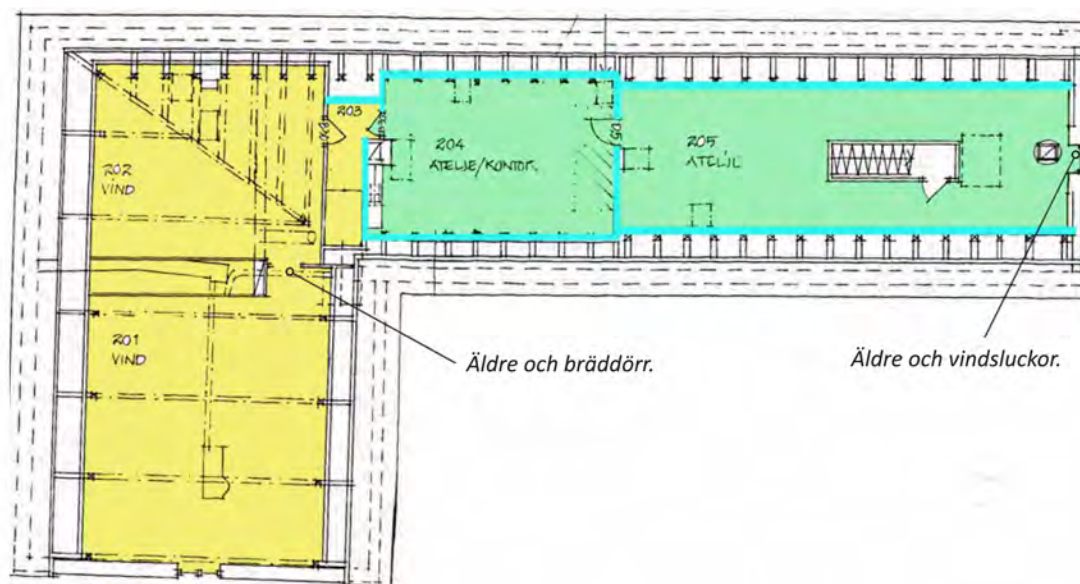
Värdeklasser

- Rum med visst kulturhistoriskt värde, motsvarande PBL 8:17.
- Rum med litet eller inget kulturhistoriskt värde.

Antikvariska riktlinjer

Bottenvåningen har genomgått stora förändringar och den ursprungliga planlösningen är inte längre avläsbar. Våningen präglas huvudsakligen av det sena 1900-talets ombyggnader vad gäller material och detaljer. Dock finns i mindre utsträckning bevarade äldre fönster och fönsterbänkar från sent 1800-tal samt snickerier från 1930-talet. Våningsplanet är därmed relativt tåligt för förändringar. Det är dock viktigt att de få äldre detaljer som finns bevarade bibehålls. Inga ytterligare ingrepp bör göras i väggar från 1700- och 1800-talet. Ursprunglig planlösning bör eftersträvas.

Vind



Ålderslegend

- 1748
- 1861
- 1861-1931
- 1931-38
- 1970-tal
- 1990-2000-tal

Värdeklasser

- Rum med mycket högt kulturhistoriskt värde, motsvarande PBL 8:13.
- Rum med visst kulturhistoriskt värde, motsvarande PBL 8:17.
- Rum med litet eller inget kulturhistoriskt värde.

Antikvariska riktlinjer

Den oinredda vinden har en välbevarad karaktär med äldre brädgolv, takinbrädning, takstolar, bräddörrar mm vilket är av stort kulturhistoriskt värde. Den äldre karaktären bör bevaras och vinden lämnas oinredd.

Rum 204 och 205 inreddes på 1970-talet och är tåliga för förändringar. Äldre luckor i gaveln samt synliga takstolar bör dock bevaras.

Postgatan 4, Fortifikationens kontorshus



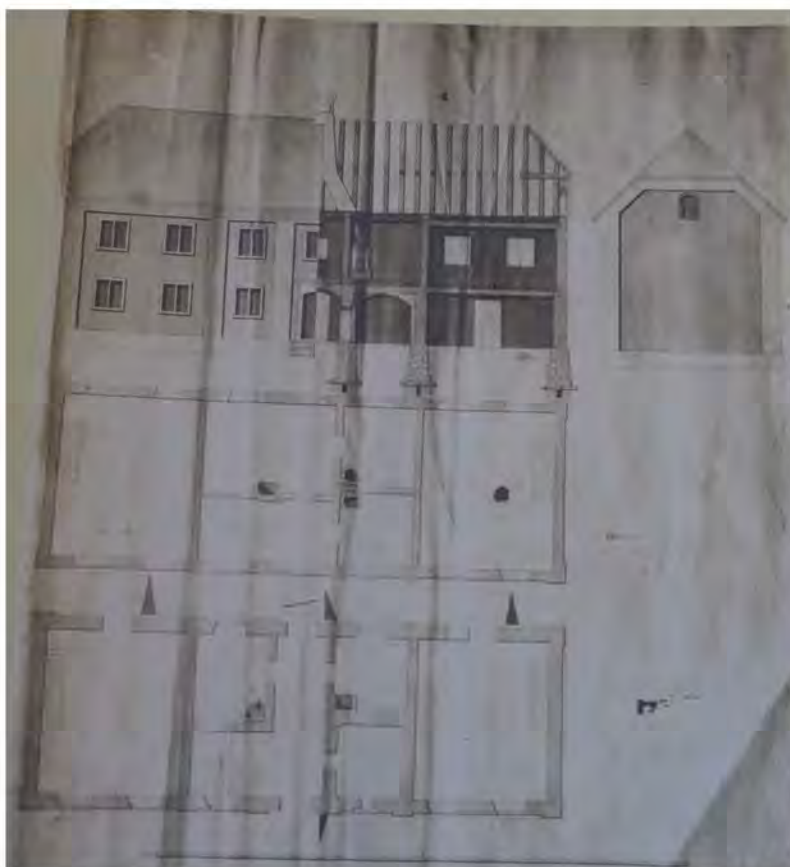
Postgatan 4 (Nordstaden 19:1), fasad mot Postgatan.

Fd Fortifikationens kontorshus på Postgatan 4 uppfördes 1746 i två våningar med vind under ett valmat tak. Fasaderna är slätputsade och indelade med pilastrar och byggnaden har till sitt yttre bevarat sin strama 1700-talskaraktär. Förutom att tidigare entréer mot gården har satts igen och att gavlarna försetts med senare fönsteröppningar är exteriören relativt välbevarad. Interiören präglas dock av moderna kontorsrum och planlösningen är kraftigt förändrad. Byggnaden besitter ett högt kulturhistoriskt värde och skyddas som byggnadsminne (gäller endast exteriören).

Kronologi

1746-48	Byggnaden uppförs.
ca 1800	På äldre kartor syns i början av 1800-talet en mindre tillbyggnad mot den östra gaveln.
1807	Fönster tas upp i den västra gaveln. Förändringar av planlösningen.
1820	Tillbyggnad mot öst med vedbod och avträde.
1932	Större ombyggnad. Två gårdsentréer sattes igen. Större förändring av planlösning. Installation av WC.
1951	Mindre förändringar av planlösningen. Tillbyggnad mot öst rivs, men muren mot gatan behålls.
1958	Inredning av kontor för stadsingenjörskontoret.
1963	Inredning av kontorslokaler och lunchrum. Den sista gårdsentrén sattes igen.
1970	Ett brandsäkert arkiv ordnades i bottenvåningen.
1993-95	Putslagning och kalkavfärgning exteriört. Invändig ombyggnad. Två igenmurade fönster togs upp igen.

Utöver dessa större förändringar har det även skett ett löpande underhåll och även hyresgäst Anpassningar, vilka inte är möjliga att följa i arkivmaterialet.



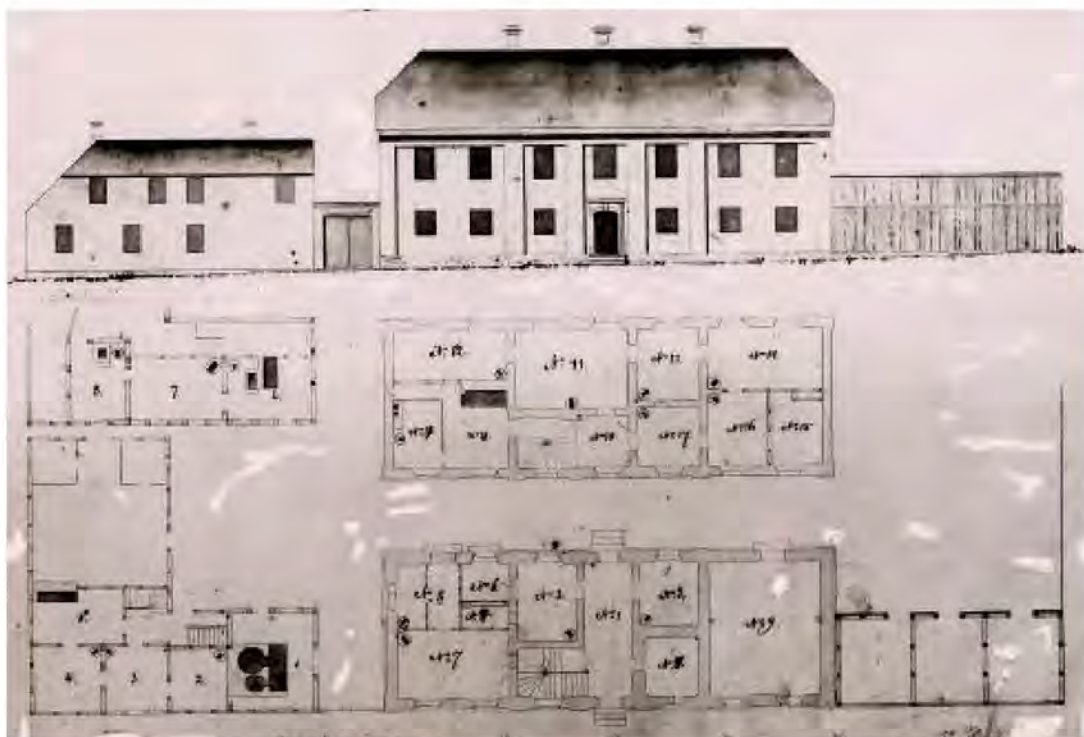
*Originalritning från
1700-talet signerad B W
Carlberg. (Regionarkivet)*

Historik

Fortifikationshuset, även kallat Tygkontoret, uppfördes 1746-1748 på fortifikationens tyggård efter ritningar av stadsingenjör B W Carlberg och innehöll då kontorslokaler för befälhavare, officerare och vaktpersonal i befästningsväsendet. Här fanns också ritkontor, magasin och verkstäder. Byggnaden ersatte en äldre kontorsbyggnad som totalförstördes i stadsbranden 1746.

Byggnaden uppfördes i två våningar med valmat tak och ett stramt 1700-talsformspråk med släta fasader indelade med lisener. Gavelfasaderna var fönsterlösa, med undantag för mindre välvda öppningar mot vindsvåningen. Huvudentrén var förlagd till Postgatan. Mot fortifikationens gård (nuvarande Kronhusparken) fanns ursprungligen tre entréer – en centralt placerad samt två mot sidorna. Från de centrala entréerna från gården och gatan nåddes en långsmal entréhall, huvudtrapphuset samt tre mindre rum. Sidoentréerna synes på ritningen ha varit försedda med ramper. De ledde in till två större rum mot vardera gaveln vilka var försedda med mindre trappor upp till våning 2. Dessa rum anges fungera för "Material och instrument". På våning 2 fanns ursprungligen två större rum mot gavlarna samt tre mindre rum placerade i husets mitt i anslutning till trappan. Vad de användes som framgår ej.

Byggnaden ingick tidigare i ett sammanhang på fortifikationens gård med bl a materialbodar, bostäder, smedja och verkstäder. Ingen av dessa byggnader finns kvar idag, de revs under 1930-talet då också Kronhusparken utvidgades till sin nuvarande storlek.



Ritning från 1820 över fortifikationens byggnader. Förutom Postgatan 4 syns här även en vinkelbyggnad mot Postgatan /Smedjegatan. Notera tillbyggnaden mot den östra gaveln.(GSM)

Förändringar

Från år 1807 finns planritningar över plan 1 och 2. Dessa visar att planlösningen förändrats väsentligt genom att det större rummet vid västra gaveln hade delats in i fyra mindre enheter genom nya mellanväggar. I båda de rum som låg mot gavlarna synes de tidigare trapporna ha rivits. Ritningen visar även att ett fönster tagits upp i den västra gaveln. Även på våning 2 tillkom mellanväggar som delade in de tidigare stora rummen mot gavlarna i mindre enheter.

Även från år 1820 finns ritningar över fortifikationens hus. Dessa visar samtliga av fortifikationens byggnader på gården. Ritningarna visar att det mot fortifikationshusets östra gavel hade tillkommit en mindre och enklare tillbyggnad i en våning samt ett avtråde. Ingång till tillbyggnaden skedde från gården. Vad den innehöll framgår ej, men sannolikt rör det sig om någon typ av förråd. År 1880 uppges utrymmet vara vedbod och avtråde. På kartor från tidigt 1800-tal redovisas den som en träbyggnad, medan den under 1800-talets andra hälft redovisas som en stenbyggnad. På äldre foton från sekelskiftet 1900 syns tillbyggnaden och dess fasad mot Postgatan. Den var då putsad och försedd med blinde-rade fönster. Eventuellt utfördes fasad mot gatan som en putsad mur medan övriga fasader var av trä. Gatufasaden var då en del av gårdens inhägnad.

I en artikel i GT från år 1921 omskrivs att Fortifikationens kontorshus restaurerades exteriört. Vilka arbeten som utfördes framgår dock ej av artikeln.

År 1932 skedde en större ombyggnad. Förändringsritningen visar att två av gårdsentréerna hade satts igen och ersatts av fönster. Det är dock oklart om det var nu detta skedde, eller om det var tidigare. I interiören förändrades planlösningen. I bottenvåningen togs en del av den tidigare genomgående trapphallen i anspråk för en expedition. Ett tidigare kontor inreddes till kapprum och WC. Vissa mellanväggar från tidigt 1800-tal revs. I den västra gaveln inreddes ett arkiv. Även på plan 2 förändrades



Foto från 1958 som visar gavel mot väst samt fasad mot Postgatan. Notera att det endast finns ett fönster i bottenvåningen. (GSM)

planlösningen genom att vissa av de mellanväggar som tillkom vid 1800-tales början revs samt genom att nya mellanväggar tillkom. Våningen inreddes för chefsrum och juristrum samt bibliotek och väntrum.

I samband med de markarbeten som gjordes kring 1935 i nuvarande Kronhusparken och på Kronhusgården (bl a innebärande nya staket och murar kring gårdarna) revs Fortifikationshusets gaveltillbyggnad. Dock sparades själva muren mot gatan. Två av murens tidigare blinderade fönster öppnades upp och försågs med galler.

År 1951 anges lokalerna användas för "Rättshjälpsanstalten". I bottenvåningen gjordes vissa mindre förändringar då nya mellanväggar tillkom. På ritningarna syns nu att den fd tillbyggnaden har rivits och att endast muren mot gatan finns kvar.

År 1958 inreddes huset för stadsingenjörskontoret och löne- och pensionsavdelningen. På bottenvåningen innebar detta enstaka nya mellanväggar. På våning 2 tillkom kapprum och WC i anslutning till trappan och ett antal nya mellanväggar uppfördes.

Från år 1963 finns ritningar till inredning av kontorslokaler. I samband med denna ombyggnad sattes den sista gårdsentrén igen. Nu togs också nya fönsteröppningar upp i gavelfasadernas bottenvåning. Enstaka nya mellanväggar tillkom i våning 1 och 2. På vinden inreddes arkiv och lunchrum.

År 1970 ändrades den östra delen av bottenvåningen till ett brandsäkert arkiv. Detta innebar att en mellanvägg revs samt att 4 fönsteröppningar sattes igen med järnluckor från insidan. Ritningen visar även att fönsteröppningarna i den östra gaveln öppnades upp till dörröppningar. Av äldre bilder att döma kom dock detta aldrig att utföras.

År 1993 uppstod skador på byggnaden i samband med schaktning för nybyggnad i grannkvarteret. Byggnaden reparerades, bl a putslagning av fasader. Två år senare skedde en invändig ombyggnad då två av de igensatta fönstren mot Postgatan togs upp igen. Hela byggnaden anges fungera som kontor.



Fasad mot Postgatan samt det murparti (fd tillbyggnad) som sammanbinder Postgatan 4 och 6.

Översiktlig karakterisering och beskrivning

Fd Fortifikationskontoret är uppförd i tidstypisk stram 1700-talsarkitektur i två våningar med slätputsad fasad och ett valmat sadeltak. Formspråket är enligt tidens ideal enkelt och symmetriskt. Den enda fasaddekoren utgörs av den profilerade takfoten samt fasadens indelning med putsade pilastrar. Byggnadens exteriör är i stort sett densamma som vid tillkomsten på 1700-talet, med undantag för att entréer mot gården har satts igen och att fönster tagits upp i gavlarnas bottenvåningar.

Byggnaden står på en låg och putsad sockel. Fasaderna är slätputsade och kalkavfärgade i en gul kulör. Mittpartier och hörn markeras genom svagt utskjutande pilastrar. Fönstren utgörs huvudsakligen av spröjsade 2-luftsfönster från 1900-talets första hälft. Idag finns endast en entré, vilken är förlagd mot Postgatan. Entrén markeras av pilastrar samt ett putsat och profilerat överstycke. Porten utgörs av målade parspegeldörrar i trä med ett välvt överljusfönster, troligen från 1800-talets andra hälft. De fd entréerna mot gården är igensatta och ersatta med fönster. Fasaden bär dock spår av mittentrén i form av ett putsat och profilerat överstycke.

Det valmade sadeltaket är belagt med svart bandtäckt plåt och i det södra takfallet finns två höga och plåtklädda skorstenar. I det norra takfallet finns en mindre takkupa centralt placerad över den fd gårdsentrén.

Byggnaden på Postgatan 4 förbinds med byggnaden på Postgatan 6 genom ett murparti. Detta är troligtvis en del av en tidigare förrådsbyggnad som tillbyggdes fortifikationskontoret på 1800-talet. Ursprungligen hade detta murparti endast blinderade fönster mot Postgatan, men under senare tid har två fönsteröppningar tagits upp och försetts med galler och en grindförsedd entré har tagits upp in till Kronhusparken.



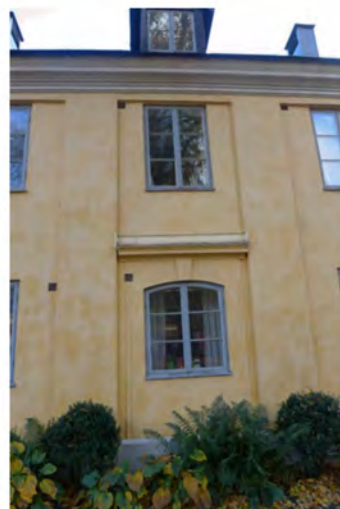
Fasad mot Kronhusgården.



Huvudentré mot Postgatan.



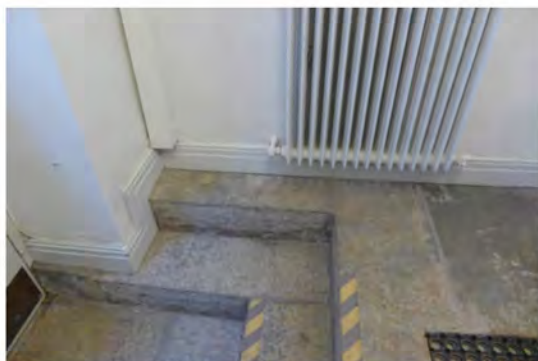
Fasad mot nordväst.



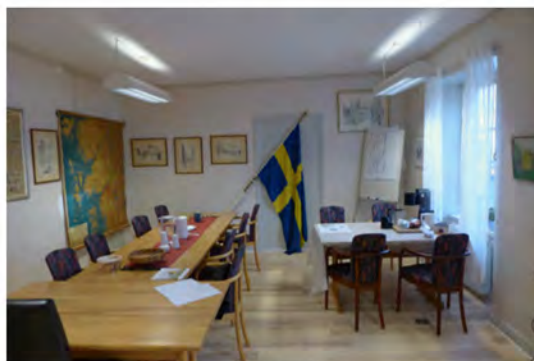
2-lufts-fönster i samma läge som den tidigare gårdsentrén.

Interiör beskrivning

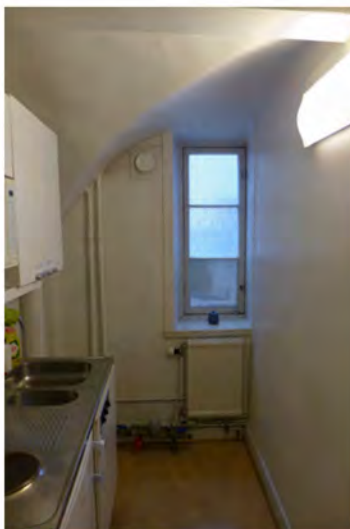
Byggnaden hyser idag kontors- och föreningslokaler. Planlösningen har generellt förändrats genom mellanväggar från såväl 1800-talet som 1900-talet som delat in rummen i mindre enheter. Det finns idag inga äldre detaljer från 1700-talet bevarade, men det förekommer ett stort antal spegeldörrblad från såväl 1800-talet som 1900-talets första hälft. Vissa av dörrbladen har under senare tid byggts på med släta skivor på båda sidor. Även profilerade golvsocklar och fönsterbänkar från tidigt 1900-tal förekommer liksom ett stort antal 2-lufts-fönster med spanjoletter, spröjs i båda bågar och profilerade fönsterbänkar av trä - vilka är av kulturhistoriskt värde. I bottenvåningen finns ett kryssvälv utrymme invid entrén, vilket under senare tid delats in i mindre enheter för bl a kök och wc. I övrigt präglas såväl plan 1 och 2 av 1900-talets andra hälft vad gäller ytskikt, golv mm. Vinden är inredd och har en helt igenom modern karaktär, men i de två gavelrummen är den äldre takstolen är delvis synlig.



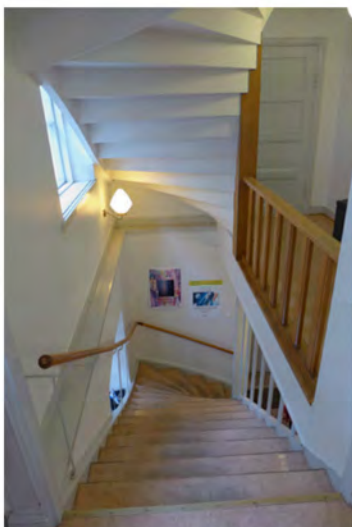
Äldre kalkstensgolv i entrén.



Interiören präglas av moderna material.



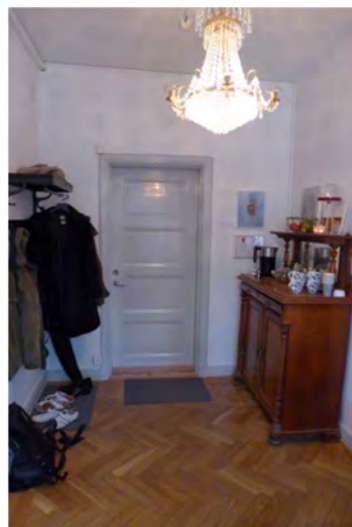
Kapprum, WC och pentry har inretts i ett kryssvälv rum som delats av med äldre spegeldörrblad i bottenvåningen. mellanväggar.



Trätrappa mellan plan 1 och 2.



Äldre spegeldörrblad.



Äldre spegeldörrblad och modernt parkettgolv i plan 2.



Spanjolett från tidigt 1900-tal.



Inredd vind präglad av moderna material.

Kulturhistoriskt värde

Byggnadens exteriör är relativt välbevarad och utgör ett tidstypiskt exempel på 1700-talets klassicerande stilideal. Byggnaden besitter också ett högt kulturhistoriskt värde som en viktig del i helhetsmiljön och som den enda kvarvarande byggnaden på fortifikationens tyggård.

Värdefulla delar & detaljer i exteriören:

Exteriören skyddas genom byggnadsminnesförklaringen och ska bevaras och hanteras varsamt. Av särskilt värde är:

- Exteriören i sin helhet med tidstypisk utformning med valmat tak, symmetriskt utformade och slätputsade fasader accentuerade med pilastrar.
- Fönster från 1900-talets första hälft, kopplade med spröjs i båda bågar.
- Profilerad takfotslist.
- Äldre parspegeldörrblad i entrén mot Postgatan, inklusive putsad överstycke.
- Spår av äldre gårdsentré i form av putsat och profilerat överstycke.
- Murparti mot Postgatan.

Exteriören är känslig för alla typer av förändringar som inverkar på dess tidstypiska 1700-talskaraktär. Inga nya öppningar bör göras och utpekade detaljer bör bevaras. Alla eventuella förändringar skall utföras varsamt och med hänsyn till byggnadens höga kulturhistoriska värden. Mot gården fanns ursprungligen tre entréer och en återöppning av dessa är antikvariskt möjligt att utföra.

Värdefulla delar & detaljer i interiören:

Interiören ingår inte i byggnadsminnesförklaringen men följande delar har ett bevarandevärde och ska hanteras varsamt:

- Äldre kalkstensgolv och parspegeldörrblad i entré.
- Äldre fönster med ursprungliga spanjoletter, spröjs i båda bågar och profilerade fönsterbänkar.
- Spegeldörrblad från 1800-talet och 1920-30-talen. Observera att det förekommer äldre spegeldörrblad som blivit påbyggda med skivor.
- Kryssvalv i rum 111-113.
- Profilerade golvsocklar från 1920-30-talen i plan 1 och 2.
- Äldre trätrappa mellan plan 1-2.
- Delvis synlig takstol på den inredda vinden.

Planritningarna på följande sidor är avsedda att fungera som en sammanfattning över byggnadens kulturhistoriska värden samt över väggarnas ålder. Gult anger rum med höga kulturhistoriska värden, som bedömts motsvara PBL 8:13 (förvanskingsförbud). I de rum som fått värdestatus gul är det av största vikt att den ursprungliga planlösningen bevaras/eftersträvas och att de utpekade originaldetaljerna bevaras och underhålls på ett varsamt vis.

Grönt anger rum med visst kulturhistoriskt värde, det kan röra sig om enstaka välbevarade detaljer i ett i övrigt förändrat rum. Blått anger rum med endast litet eller inget kulturhistoriskt värde. Dessa rum kräver endast ett normalt löpande underhåll, men utpekade äldre detaljer så som bevarade snickerier, bröstpaneler, dörrblad, fönstersnickerier, golv och stuckatur skall hanteras varsamt av kvalificerade hantverkare.

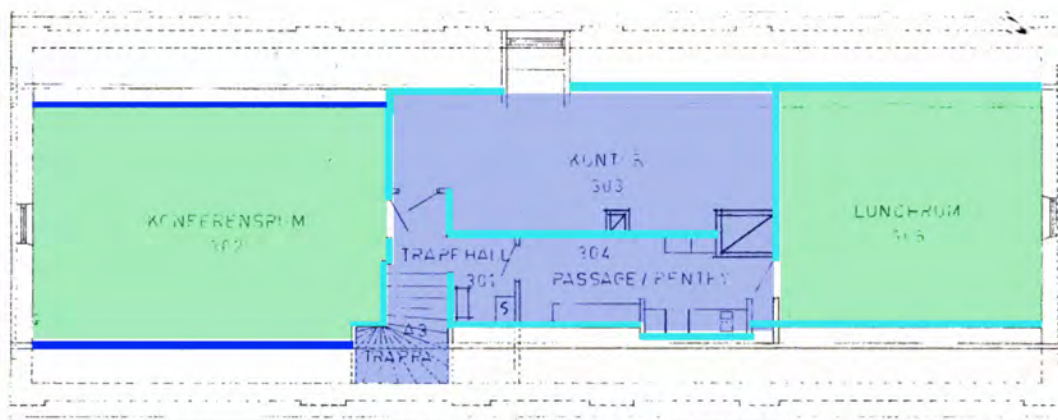
Illustrationer över ålder och kulturhistoriskt värde finns även i större format i en separat ritningsbilaga.



Fönster på båda långsidorna är äldre och bevarandevärda, troligtvis tidigt 1900-tal, med ursprungliga spanjoletter, profilerade fönsterfoder och fönsterbänkar av trä.

Antikvariska riktlinjer, plan 2

Våningsplanet präglas till stora delar av senare material och planlösningen har delvis förändrats genom senare tillkomna mellanväggar. Här finns dock flera kulturhistoriskt värdefulla fönster från 1900-talets första hälft med bevarade spanjoletter. Dessutom förekommer ett stort antal spegeldörrblad från 1900-talets första hälft. Generellt förekommer också en profilerad golvsöcket från 1900-talets första hälft. Dessa detaljer är en viktig del av husets karaktär och bör bevaras.



Antikvariska riktlinjer, plan 3

Vinden är inredd under 1900-talets andra hälft och präglas helt av moderna material. Tåligheten för förändringar är hög. Dock skall takstolar i rum 302 och 305 behållas synliga.

Käll- och litteraturförteckning

Bäckström, Arvid (1923). *Studier i Göteborgs byggnadshistoria före 1814: ett bidrag till svensk stadsbyggnadshistoria*. Stockholm: Nord. museet

Kronhuset. Kulturhistorisk dokumentation (1990) GHM/GL

Göteborgs befästningar och garnision (1924) Valdemar Ljungberg

Kulturmiljöer av riksintresse. (2008) Länsstyrelsen i Göteborgs och Bohus län

Lönnroth, Gudrun (red.) (2003). *Hus för hus i Göteborgs stadskärna*. Göteborg: Stadsbyggnadskontoret

Lönnroth, Gudrun (red.) (1999). *Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse i Göteborg: ett program för bevarande*. D. 1. Göteborg: Stadsbyggnadskontoret

Plan för vård, underhåll och skötsel av Kronhuset Göteborg (2009) Larsson & Söderbaum

Roth, Fil dr S (1952) *Kronhuset upprustas. En berättelse om ett gammalt göteborgshus*.

Stendahl, Göran (1952) Göteborgs musei årstryck 1951-52.

Arkiv

Stadsbyggnadskontoret (SBK)

Ritningar och bygglovhandlingar, huvudsakligen från 1800-talets andra hälft fram till idag.

Stadsarkivet

Uppmåtningsritningar, förändringsritningar och div. handlingar.

Göteborgs stadsmuseum (GSM)

Äldre fotografier och tidningsklipp samt fotografier från restaureringar under 1900-talet. Avskrifter av besiktningsprotokoll från 1700-talet. Kopior av ritningar från bla krigsarkivet. Arkivet omfattar ca 20 kapslar.

Länsstyrelsen

Akt rörande Kronhuskvarteret bl a innehållande ett antal historiska dokumentationer från 1900-talets andra hälft.

Higab

Ritningar, div. handlingar samt ritningar.

Krigsarkivet (KA)

Ritningar, besiktningsprotokoll mm.

Arkivmaterialet finns tillgängligt via hemsida: https://sok.riksarkivet.se/Home/ArkivSok?Sokord=stads+och+f%c3%a4stningsplaner&EndastDigitaliserat=false&BegransaPaTitelEllerNamn=false&lk=Ladda+kategorier&AvanceradSok=False&typAvLista=Standard&page=2&postid=Arkis+19fc4a46-bb34-41db-9b9f-bdf2eb0675f3&tab=post&FacettState=undefined%3ac%7c&s=TARKIS08_Balder

Där inget annat anges är fotografier tagna av Antiquum AB hösten/vintern 2016.